

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

**TREBALLS
DE LINGÜÍSTICA
HISTÒRICA CATALANA**

PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT
1994

Primera edició, setembre 1994
© Josep Moran i Ocerinjauregui, 1944
La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat, S.A.
Ausiàs Marc, 92-98, 08013 Barcelona
ISBN: 84-7826-568-6
Dipòsit legal: B. 31.560-1994
Imprès a Novagráfik, S.L. - Puigcerdà, 127 - 08019 Barcelona

La il·lustració de la coberta és un facsímil del jurament de pau i treva del
comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell (vegeu el capítol 5).

A la meva esposa Montserrat

Presentació

Aquest llibre és un recull d'articles diversos relacionats amb la lingüística històrica catalana publicats primerament en llocs diferents; ens ha semblat oportú d'aplegar-los, no solament per a facilitar-ne la lectura, sinó també perquè molts d'ells són interrelacionats, de manera que llur visió conjunta pot incrementar-ne l'interès. Tots han estat revisats i posats al dia, sobretot pel que fa a la bibliografia, però he procurat de respectar al màxim el caràcter original respectiu.

Com el lector hi podrà observar, aquests treballs es refereixen a qüestions i períodes ben diversos, des del substrat lingüístic fins al segle XIX. I no es limiten a la història externa, és a dir de caràcter social i cultural, sinó que també inclouen temes de caràcter intern, referents a la gramàtica històrica, i filològic, relacionats amb l'edició i estudi de textos.

Alguns d'aquests treballs es refereixen també, de manera més o menys directa, a l'onomàstica. En aquest sentit direm, però, que el volum present serà seguit, si Déu vol, d'un altre que aplegarà els articles que tenim escrits sobre aquesta especialitat, que s'inclou també dins la lingüística històrica catalana, però que per raons d'espai no poden aparèixer ara.

No em resta ara sinó agrair a l'amic Dom Josep Massot i Muntaner el seu interès perquè aquest llibre sigui publicat.

J. M. O.

Març de 1994

1. Notes sobre la formació de la llengua catalana

1. EL SUBSTRAT PRE-ROMA

Respecte de l'origen de la influència indoeuropea, la creença que pels volts de l'any 1000 a.C. es produïren uns moviments migratoris de pobles que procedents del centre d'Europa s'acostaren a la Mediterrània, provocant l'expansió de llengües indoeuropees cap al migdia d'Europa, cap a les tres grans penínsules Balcànica, Itàlica i Ibèrica, seguint aquest ordre,¹ potser caldrà reconsiderar-la una mica pel que es refereix a la cronologia.

Les primeres invasions indoeuropees vers la Mediterrània crec que cal remuntar-les al segon mil·lenni a.C. Així ho afirma Hans Krahe: «Entre els germànics i els pobles que més tard hom anomenarà "itàlics" l'existència de fronteres comunes es remunta a una època molt antiga. I això ha d'ésser així perquè els "itàlics" en el segon mil·lenni a.C. es traslladaren des del seu territori primitivament ocupat al N. d'Europa vers llur assentament posterior a la península dels Apenins, i d'aquesta manera es va interrompre la relació entre ambdós pobles».^{1a} Recordem també que la cultura micènica, que es desenvolupà a

· 1. Josep M. NADAL i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana* (Barcelona 1982), 19, en endavant NADAL-PRATS.

1a. Hans KRAHE, *Lingüística germànica*, trad. castellana (Madrid 1977), § 4, p. 27, en endavant KRAHE.

Grècia en plena Edat del bronze, en el segon mil·lenni a.C. era indoeuropea. Aquesta cultura fou destruïda per un altre poble indoeuropeu, invasor, els doris, al final d'aquest mil·lenni.

Probablement van arribar elements de parla indoeuropea a Catalunya també en el segon mil·lenni a.C., encara dins una cultura megalítica (Bronze mitjà), anteriors, per tant, als «sorotaptes», pertanyents a la cultura dels camps d'urnes. Tarradell es refereix «a l'entrada a casa nostra d'elements també europeus que podríem veure com a precedents del que seran les invasions hallstàtiques, com a previs a les grans onades dels indoeuropeus, com si hi hagués uns precedents immediatament anteriors a l'Edat del ferro».² Tarradell es basa, sobretot, en els estudis de l'antropòleg Miquel Fuster, que ha demostrat que a la darreria de l'època megalítica, ja a l'Edat del bronze, arribà una onada de nou poblament braquicèfal, que se situà principalment en la zona megalítica del Solsonès, atret per l'explotació metal·lúrgica de Riner.³ A més de les dades antropològiques, hem de comptar amb la cultura material ceràmica, més concretament, els vasos o bols amb nansa dita d'apèndix de botó que apareixen també al nord d'Itàlia, a la cultura de la Polada. Penso que no es pot excloure la possibilitat que aquestes immigracions europees també hi haguessin importat una parla indoeuropea, no «sorotàptica» en el sentit etimològic d'aquest mot, puix que encara enterraven per inhumació en sepulcres col·lectius megalítics.

►A propòsit del caràcter que devia tenir la llengua indoeuropea més antiga introduïda a casa nostra, vull citar de nou Krahe: «Al nord i al centre d'Europa (al nord dels Alps), els estadis primitius de certes llengües de l'indoeuropeu occidental,

2. Miquel TARRADELL, *Les arrels de Catalunya* (Barcelona 1962), 172, en enclavant TARRADELL, *Les arrels*. Miquel Cura, en la seva aportació al *Col·loqui sobre el substrat lingüístic del català* («Llengua i Literatura», 3 (1988-1989), 339-426, esp. 380-385), afirma que podem establir al final del segle III a.C. les primeres influències clares d'origen continental, relacionades amb els pobles portadors de la cultura del vas campaniforme.

3. TARRADELL: *Les arrels*, 171. Vcg. també, E. FONT I SERRA, *Restes humanes de la Cova Freda de Montserrat, atribuïdes a cultura ibèrica*, «Fonaments» 2 (Barcelona 1980), 71-102.

entre els quals s'inclou el germànic, han hagut de romandre bastant pròxims en llur desenvolupament durant tot el segon mil·lenni a.C., de tal manera que arribaren a constituir un grup al qual anomenem conjunt de llengües europees antigues. Certament, la relació entre elles no és gaire estreta, però es dedueix clarament l'afinitat quant a l'origen i, a més, es produeix un intercanvi constant entre elles a causa de l'existència de fronteres geogràfiques comunes. A més del germànic, procedeixen del dit conjunt el celta, l'"itàlic" i el venètic (els parlants dels quals emigraren més tard cap al sud), l'illiri, el bàltic i, en el límit, també l'eslau». ⁴ Com que les primeres llengües indoeuropees arribades a Catalunya, probablement pertanyien a aquest grup descrit per Krahe, no és gens estrany que hom trobi coincidències entre els elements indoeuropeus antics que romanen en la nostra parla i les llengües bàltiques, per exemple.

Les consideracions anteriors, naturalment, no exclouen la possibilitat que posteriorment a aquestes primeres immigracions indoeuropees se'n produïssin d'altres, també indoeuropees, corresponents a cultures hallstàtiques de camps d'urnes i de túmuls, aquests darrers, segons sembla, més propis de les terres del Segre. Algunes d'aquestes aportacions podien ésser de caràcter clarament celta.

També cal revisar, almenys des del punt de vista lingüístic, l'opinió que «l'onada indoeuropea... juntament amb l'impacte que produí l'arribada dels grecs i fenicis... ajudaren a crear una col·lectivitat d'estructura molt diferent: és allò que en diem món ibèric» ^{4a}, puix, que, si tenim en compte que l'ibèric no és una llengua indoeuropea, ¿com, a partir de l'evolució de la llengua o de les llengües aportades per «l'onada indoeuropea», es forma una nova llengua no indoeuropea? Aquest esquema evolutiu, basat en els estudis de l'arqueòleg Miquel Tarradell, és vàlid potser per a l'evolució de la cultura material i

4. KRAHE, § 3, p. 26. A. MEILLET, *Esquisse d'une Histoire de la Langue Latine* (París 1966), trad. cast. *Historia de la Lengua Latina* (Reus 1973), 23.

4a. NADAL-PRATS, 28.

de la forma de vida i de pensament, però Tarradell mateix, en una altra part del seu llibre, manifesta els seus dubtes pel que fa a la qüestió de la llengua: «si la llengua ibèrica no és indoeuropea i és cert que constitueix un bloc compacte, malgrat les possibles variants locals, caldria suposar que la gent dels camps d'urnes tingueren molt poc pes a Catalunya en l'aspecte lingüístic. I que la transformació que provocaren no va afectar la llengua. El fet no és pas impossible, però no és gaire fàcil de justificar. Hi hauria encara una altra possibilitat: que la llengua que trobem en les inscripcions [ibèriques] s'hagués imposat a casa nostra després de les invasions indoeuropees d'una manera més o menys paral·lela als altres elements de la iberització.»⁵

De fet, hi ha qui opina que l'ibèric és una llengua indoeuropea,⁶ però aquesta opinió no sembla que sigui gaire compartida; el que sí que és cert és que ambdues cultures es podien influir, i de fet s'influïren mútuament, com també influï lingüísticament la cultura indoeuropea en la cultura megalítica balear.⁷ I, per exemple, capítost ausetà (i per tant «ibèric») Amusiç duia un nom indoeuropeu.⁸

Continuant amb el fil de l'aparició de la llengua ibèrica a Catalunya, Tarradell es demana lúcidament: «¿Vell fons lingüístic o expansió posterior a l'onada hallstàtica?». Respecte a la segona possibilitat, Tarradell afirma que «si acceptàvem la possibilitat que la llengua [ibèrica] arribés després de l'època hallstàtica, això voldria dir que la llengua, com l'alfabet, més aviat pertanyia a una superestructura que s'hauria imposat no sabem com». Quant a la possibilitat que la llengua ibèrica a Catalunya fos una conseqüència d'una evolució del «vell

5. TARRADELL, *Les arrels*, 293.

6. Veg. Joan MALUQUER DE MOTES, a la p. 192, cap. «Els ibers: art. arquitectura, llengua i escriptura» de l'obra col·lectiva *Història de Catalunya*, I (Barcelona 1978, Salvat).

7. M. Lourdes ALBERTOS FIRMAT, *La onomàstica personal primitiva de Hispania (Tarraconense y Bética)*, (Salamanca 1966), 144, i Miquel DOUC, *La toponímia més remota de les Illes*, «Randa» 9, «Homenatge a Francesc de B. Moll» I (Barcelona 1979), 14.

8. Julio CARO BAROJA, *Los Pueblos de España*, I (Madrid 1976²), 137.

fons lingüístic», anterior a les aportacions indoeuropees (al qual, sens dubte, pertanyien les llengües pirinenques de tipus bascoide), hi ha l'inconvenient de l'extensió de l'ibèric per tot el litoral mediterrani, des d'Andalusia fins al Roine i, com afirma Tarradell, «cercar un fons comú, antic (per a tot aquest territori), vol dir, al nostre entendre, anar molt lluny». Tarradell, de moment, no es decanta per cap de les dues possibilitats: «tot no passa, però, d'hipòtesis de treball, de moment molt vagues», i ens adverteix del perill de relacionar massa automàticament la llengua amb altres aspectes culturals: «Els fenòmens lingüístics són sovint divergents en relació amb la cultura material o amb altres aspectes de la mateixa civilització».⁹ No obstant aquesta cautela inicial, després de fer una anàlisi comparativa dels aspectes culturals, Tarradell afirma que «l'art ibèric català, de la Catalunya estricta, se'n presenta com un fenomen més aviat marginal dins el conjunt de la civilització ibèrica», i acaba la seva obra, tan sovint aquí citada, amb aquests mots: «l'iberisme al nord de l'Ebre sembla un fenomen postís, arribat de fora almenys en bona part, i no pas una creació sorgida del vell fons del País».¹⁰

La major part dels autors que han tractat aquesta qüestió posteriorment, es decanten (i jo també opino així) cap a la distinció, en l'element no indoeuropeu a Catalunya, entre el «vell fons lingüístic» i l'aportació ibèrica posthallstàtica, sobretot si tenim en compte que els elements més característics de la cultura ibèrica no sembla que estiguessin consolidats a Catalunya més enllà de la costa i en algunes zones de penetració vers l'interior del país, a l'inici de la romanització.

Tenim, doncs, com a mínim, un triple element de substrat: el «vell fons lingüístic», que incloïa les parles pirinenques i que es remunta al Neolític i al primer període megalític; una aportació indoeuropea de caràcter probablement vari; i la implantació protohistòrica d'una llengua no indoeuropea, l'ibè-

9. TARRADELL, *Les arrels*, 293-294.

10. TARRADELL, *Les arrels*, 300-301. Veg. també: *Col·loqui sobre el substrat lingüístic del català*, «Llengua i Literatura», 3 (1988-1989), 339-426.

ric, que venia reforçada per l'aplicació, per primera vegada, d'un sistema d'escriptura, i que era instrument d'una civilització més desenvolupada.

No crec que a l'inici de la romanització els tres elements s'haguessin fusionat en tot el País, o que cap d'ells s'hi hagués imposat totalment, com ho féu després el llatí. També és difícil d'establir una distribució territorial dels tres elements, però em decantaria a considerar, com a hipòtesi de treball, que l'element ibèric, superior culturalment, era més dens a la costa i a les ciutats o poblats més importants de la zona interior mitjana de Catalunya; que l'element indoeuropeu no havia arribat a estendre's per tot el Pirineu i que sofria la competència de l'ibèric a la resta del País, amb més o menys intensitat segons les comarques; es mantindria, però, l'element indoeuropeu a les planes agrícoles de la zona mitjana central, en contacte amb l'ibèric i amb grups arcaics del «vell fons», no assimilats, d'economia preferentment ramadera, que progressivament adoptaren el nou ritus funerari d'incineració.

No sabem tampoc fins a quin punt el «vell fons» era uniforme. Es mantenia fortament a la zona pirinenca i convivia recessivament a la resta del territori, però no podem afirmar que tingués el mateix caràcter lingüístic. Hem de tenir en compte que la varietat lingüística dels pobles més primitius sol ésser considerable, com ocorre a Amèrica i a Àfrica, encara que al Pirineu, de l'Atlàntic al Mediterrani, sembla que hi havia una unitat lingüística notable.

Com en el cas de la zona cantàbrica, es devien romanitzar amb més facilitat els elements indoeuropeus (o indoeuropeïtzats), per afinitat lingüística amb el llatí, o els ibèrics, pel caràcter costaner i urbà de llur civilització, que no pas els nuclis bascoïdes del vell fons pirinenc, que van resistir fins a la cristianització.¹¹

11. Jordi Pons, *Conflictes i dualitat socio-econòmica a la Catalunya pirinenca durant l'Alt Imperi*, «Fonaments» 3 (1982), 11-44; id. *Territori i societat romana a Catalunya dels inicis al Baix Imperi* (Barcelona 1994).

Quant a l'afinitat entre el basc i l'ibèric, per parentiu no genealògic sinó de contacte, aquesta havia d'ésser produïda o bé directament, o bé a través d'altres parles del «vell fons lingüístic» que havien desaparegut, com sembla més plausible. Així, la dispersió de mots com URI, IRI, ILI («poblat», «ciutat»), comuns al basc i a l'ibèric, és molt notable.¹²

Per tot el que hem dit, veig molt problemàtic d'atribuir a una diferència en el substrat, una causa de diferenciació concreta dels dialectes catalans. Així ¿com es pot atribuir una major influència «ibèrica» en les parles occidentals, si precisament la influència ibèrica major és a la costa? Sí que es pot apuntar que la línia costanera, ja sigui pel comerç marítim, ja sigui pel tràfic terrestre a través del corredor prelitoral, marca una zona lingüísticament més innovadora; i no sabria dir ara fins on arribava lingüísticament, terres endins, aquest corrent més innovador. Ara bé, no crec que hi hagi prou arguments per a atribuir al substrat el caràcter occidental o oriental de les parles catalanes actuals, ja que en aquesta zona més innovadora caldria incloure, per exemple, Tortosa, que pertany, en canvi, al conjunt occidental, i deixar fora del dialecte oriental la Cerdanya, que presenta un substrat clarament bascoide.¹³

També la romanització fou molt més primerenca a la zona costanera, on molts dels jaciments arqueològics romans, àdhuc de vil·les, es remunten a l'època republicana, mentre que les restes romanes anteriors al segle i són molt rares a la Cerdanya, i en general a tota l'àrea pirinenca, amb l'excepció d'Isona.¹⁴ I la Cerdanya, que sembla que no ha estat ni més ni

12. J. CARO BAROJA, *op. cit.*, 67.

13. A Tarragona i el seu Camp, els pobladors procedents de la Catalunya vella oriental pogueren fer prevaler llur parla oriental per tal com aquesta ciutat era despoblada i abandonada abans de l'ocupació en temps de Ramon Berenguer IV.

14. Per a la problemàtica de les cultures antigues en l'àrea del Pirineu català, veg. els treballs presentats als Col·loquis Internacionals d'Arqueologia de Puigcerdà. Pel que fa a Cerdanya, Josep PAORÓ, *La romanització de la Cerdanya*, dins *La romanització del Pirineu*, Actes del 8è Col·l. Int. d'Arq. de Puigcerdà (Puigcerdà 1990), 53-61.

menys romanitzada que l'Alt Urgell,¹⁵ pertany al domini lingüístic oriental, mentre que l'Alt Urgell és dins l'occidental.

II. ROMANITZACIÓ I CRISTIANITZACIÓ

L'afirmació hom sol fer en el sentit que «la reacció indígena enfront del món romà (caracteritzada per una gairebé total falta d'oposició, ja que els romans eren molt més forts que les tribus disseminades i, a més, representaven la seguretat enfront dels pobles guerrers del centre peninsular»,^{15a} caldria matisar-la millor. De fet, a Catalunya hi hagué resistència; recordem les revoltes dels ilergets Indibil i Mandoni, i l'expedició de Cató a partir del 195 a.C., que reprimí les tribus de l'interior revoltades i destruí Berga.

Basats en els sòlids estudis de Germà Colon, els autors solen considerar el caràcter innovador del llatí de la Tarraco-

15. Dic això pensant que al segle vi ja funcionava el bisbat d'Urgell, i tots sabem la incidència de l'església en la romanització. Ha estat sovint adduït el testament de Guifre el Pilós, de l'any 898, en el sentit que la divisió que féu del seu patrimoni entre els seus fills podia respondre a una realitat ètnica que determinés la divisió dialectal del català. Per la data en què fou fet aquest testament, penso que tant podia ésser conseqüència d'una realitat existent aleshores com la causa de la divisió actual, en establir una determinada divisió político-territorial que influís posteriorment sobre la llengua. Pensem que després del testament de Jaume I (1262) la Cerdanya (sense el Berguedà, que anteriorment havia estat un «pagus» o vescomtat ceretà) amb la vall de Ribes i el comtat de Rosselló passaren al regne de Mallorca. Després de la incorporació d'aquest regne a la corona catalano-aragonesa el 1344, continuà la Cerdanya vinculada al Rosselló, amb el qual formava una governació comuna amb capital a Perpinyà. Aquesta llarga vinculació política pot haver estat determinant per a la inclusió de la Cerdanya en el grup de les parles orientals a través del català septentrional. El meu mestre Antoni M. Badia i Margarit, a *La formació de la llengua catalana* (Montserrat 1981), 102-106, planteja la qüestió a partir d'una diferència en la romanització de l'Alt Urgell i la Cerdanya. Després del que he dit i tenint en compte que el llibre de Badia mereix un comentari específic, que no m'he proposat de fer ací, deixo per ara aquesta qüestió; vge. Enric MOREU-REY, *Protohistòria de la llengua catalana; el recurs a l'onomàstica*, «Societat d'Onomàstica; Butlletí interior» VI (Barcelona 1981), 9-14; Joan BASTARDAS, *El català occidental i el català oriental*, «Serra d'Or» (maig 1982), 339-340, i Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Tot reprenent la controvèrsia*, «Serra d'Or» (febrer 1983), 93-94.

15a. NADAL-PRATS, 52.

nense litoral, que s'acosta més al de la Gàl·lia que no pas al de la resta de la Hispània. Ara bé, aquest caràcter més innovador no crec que fos uniforme ni que tingués una frontera fixa. De fet, com més ens allunyem de la costa, més s'aniria esfumant aquest caràcter, de manera que alguna de les diferències en el vocabulari entre el català occidental i l'oriental (*espill-mirall*; *corder-anyell*) podrien remuntar-se a diferències en el llatí vulgar d'ambdues zones.¹⁶

Quant a l'aparició de l'article, potser també cal tenir en compte, com fa Amado Alonso seguint A. Meillet, que en les llengües romàniques «el artículo empezó a usarse sólo con el sujeto de la frase, no con el objeto ni con los complementos. Más tarde se acopló al objeto, y por último empezó a usarse con complementos preposicionales, aunque tímidamente y de modo hoy mismo muy imperfecto».^{16a} Com a conseqüència de l'aparició més tardana de l'article darrera preposició, tenim encara topònims amb complement nominal sense article (*Molins de Rei*, *Santa Maria de Port*) o frases fetes arcaïtzants com «vaig a mar». Comparem encara, per exemple, *l'Anoia*, però «Sant Sadurn d'Anoia», sense article darrera preposició.

III. APORTACIÓ GERMÀNICA

L'aportació germànica no sol ésser gaire valorada a casa nostra ni per la historiografia general ni per la història de la llengua. Per una banda hom sol considerar «que els bàrbars

16. En els escrits de Pacià, bisbe de Barcelona al segle IV, ja apareixen, entre d'altres, alguns dels trets lingüístics propis del català actual: l'ús de *subinde* en el sentit de «sovint» (pel cl. *crebo*), l'expressió *si placet* = «sí (us) plau» i *exempla replicemus* = «repleguem exemples», veg. San Paciano, *obras*, edició crítica i traducció de Lisardo RUBIO FERNÁNDEZ (Barcelona 1958), 37. A més, una obra perduda de Pacià era citada per ell mateix amb el títol *Ceruulus* («cérvol»), en forma diminutiva però amb valor positiu, mentre que sant Jeroni es referia a la mateixa obra amb el nom de *Ceruus*, O.C., 9-10. Veg. també Joan BASTARDAS, *El llatí de la Catalunya romana i l'origen informació de la llengua catalana*, «Fonaments», 8 (1992), 100-113.

16a. Amado ALONSO, «Estilística y gramática del artículo en español», dins *Estudios lingüísticos, temas españoles*, (Madrid 1974³), 127.

que ens tocaren en sort, els visigots, estaven totalment romanitzats quan formaren a Tolosa de Llenguador un imperi l'any 476 d.C. en el qual s'integraren Catalunya i el país Valencià». Però al mateix temps se solen admetre aportacions de la llengua dels invasors germànics, visigots i francs; a més, seguint Coromines, se solen citar germanismes directes, tot afirmant que són rars i que és molt difícil de destriar si són gòtics o francs.¹⁷ En qualsevol cas, és evident que si els visigots ja eren romanitzats del tot quan arribaren a les nostres terres, com se sol dir, no podien aportar cap germanisme directe.

És difícil de comprendre que aquests elements gòtics no hagin entrat en el català com a germanismes directes, puix que els gots, en el seu lloc d'origen (el sud de Suècia) no estaven en contacte directe amb el món romà, i tampoc no es pot admetre que aquests germanismes provenguin a través de l'occità si hom parteix de l'afirmació que els visigots a Tolosa ja estaven romanitzats del tot. Cal tenir en compte, a més, que almenys un element gramatical no lèxic, el sufix català *-enc* (<ING) és d'origen germànic, ço que és notable, ja que és més difícil introduir un element en l'estructura gramatical de la llengua que no pas fer-hi una aportació lèxica. I també l'abundor dels elements germànics en l'onomàstica catalana de l'alta Edat mitjana, almenys fins al segle XI, fins al punt que, deixant el nord-oest a part, és la zona de la Península amb major densitat de topònims d'origen germànic; és un fet significatiu, del qual caldrà analitzar acuradament les causes.

Aquestes reserves pel que fa a l'aportació germànica, i més concretament a la gòtica, en la nostra llengua, contrasten amb el tractament que li dona M. Sanchis Guarnier a partir dels estudis de Gamillscheg, el qual, segons Sanchis, «demostrà que la llengua gòtica tenia més vitalitat quan els visigots, en el segle V, tenien la seva capital a Barcelona o a Tolosa, que no més tard en traslladar-se a Toledo, quan la seva romanització havia progressat fortament». Sanchis remarca també la importància de l'aportació germànica en l'onomàstica catalana

17. Veg. p. ex. NADAL-PRATS, p. 53 i 96.

medieval, però afirma: «no es pot parlar, en canvi, en el que es refereix al desenvolupament fonètic, de cap influència del gòtic sobre el català».¹⁸

En la consideració de l'onomàstica germànica a Catalunya, en una altra ocasió ja vam suggerir que si bé la seva gran extensió era a conseqüència d'una moda del moment, és a dir, que una gran part del personal indígena va adoptar els noms de la classe dominant (goda o franca), la transmissió i difusió d'aquests noms germànics no sembla gaire explicable si no era per contacte o per relació personal, ja que els pobles germànics no disposaven d'un calendari litúrgic que ajudés a la difusió per via escrita d'aquests noms, com s'esdevingué amb el santoral cristià. I, acceptant aquesta suposició, la varietat de noms germànics estaria en relació directa amb l'abundància del personal transmissor, sobretot a les comarques de l'interior, més arcaïtzants.¹⁹ Coromines, quan analitza la composició d'aquests noms, apunta la possibilitat de l'existència de francs i visigots bilingües a Catalunya, deducció de gran importància per a la història de la colonització germànica.

Hem vist que Sanchis Guarner, tot i que valora l'aportació germànica en la nostra llengua, no creu que arribi a influir el desenvolupament fonètic del català. Però Rasico, que analitza detingudament la fonètica del català arcaic, observa, sobretot en el català oriental, una «tendència envers l'afebliment de les vocals àtones, fenomen que va tenir per resultat l'enfosquiment de les distincions qualitatives en les síl·labes inaccentuades» i que produeix «la confluència de les /a/ i /e/ i de les /o/ i /u/ inaccentuades en català oriental...», i que «sens dubte, la caiguda de les vocals finals inaccentuades (llevat de la -A) en català i en altres dialectes romànics es degué a un augment de la força articulatòria que acompanyava les síl·labes tòniques». Encara que Rasico no ho afirmi explícitament, es dedueix que l'enfosquiment de les vocals (o síl·labes) àtones és

18. Manuel SANCHIS GUARNER, *Aproximació a la història de la llengua catalana*, I (Barcelona 1980), 22-26.

19. J. MORAN I OCERINJAUREGUI, *Algunes dades lingüístiques*, «L'Avenç» 13 (febrer 1979), 6.

atribuïble igualment a aquest augment de la força articulatòria de les síl·labes tòniques. Respecte a l'origen d'aquesta tendència, Rasico fa l'afirmació següent, no menys interessant que sumària: «No és del tot inconcebible, però, que algun cop la tendència envers l'eliminació de les vocals finals fos reforçada per la influència d'un superstrat germànic».²⁰

De fet, aquest reforçament de la pronunciació de les síl·labes tòniques, en detriment de la claredat de les àtones, que presenta el català, que ha estat el motor de les neutralitzacions en aquestes síl·labes i de la caiguda de protòniques i posttòniques, no és atribuïble fàcilment a una influència de substrat, almenys a l'aportació de les llengües no indoeuropees. El basc, contràriament a aquesta tendència, reforça totes les síl·labes, i és probable que, a causa d'aquesta influència basca, el castellà no pogués consumir la caiguda de les vocals finals, que havia intentat. A més, el castellà no presenta neutralitzacions de vocals àtones, i ja sabem la influència del basc en la formació del castellà.

En aquest sentit, el català s'acosta més a les llengües del nord de la Romània, com el francès, en què hi ha un notable predomini de les vocals tòniques sobre les àtones (p.e. août < AUGUSTU), atribuïda a una influència germànica. Recordem la reducció que fa l'alemany dels topònims d'origen llatí (Köln < COLONIA).

Krahe afirma que l'aparició en germànic de l'accent tònic en la primera síl·laba de cada mot comportà l'afebliment de les síl·labes finals, ja que la força expiratòria s'esgotava essencialment en articular la primera síl·laba, tònica, de manera que la pressió en les restants era molt més feble, donat el caràcter dinàmic d'aquest accent.²¹ Més difícil sembla la possibilitat de poder establir una relació entre aquesta presumpta influència germànica i l'evolució de les *ee* tòniques del català, però potser no és impossible del tot si tenim en compte la

20. Philip RASICO, *Estudis sobre fonologia del català preliterari* (Montserrat 1982), 236-237.

21. KRAHE, § 27, pp. 57-59.

concomitància entre els fenòmens de neutralització (or.) / no neutralització (occ.) amb els tractaments de la *Ê* del llatí vulgar *ê* (or.) / *é* (occ.). Si més no, l'estranya evolució, pròpia dels dialectes orientals, *Ê* > *é* > *ê*, no sembla que exclouï la possibilitat d'influències extraromàniques. En aquest cas, una solució que no afecti tot el territori de naixement del català és més difícil que pugui ésser atribuïda al substrat. Però, l'aportació del superstrat opineïm que podia ésser més operativa en la zona del català oriental, més innovadora, i on determinà les solucions vocàliques més extremes. És possible que en aquesta zona les emigracions i els repoblaments successius fossin més intensos especialment en l'època de la conquesta musulmana i de la subsegüent reconquesta franca. A la zona occidental, centrada en la Seu d'Urgell, més conservadora i arrecerada i amb una major continuïtat de les estructures territorials i socials, les solucions fonètiques també devien ésser menys radicals. Això no obstant, fora de les solucions més extremes, el català d'Urgell és ben caracteritzat com a tal, amb caiguda de les vocals finals, plurals femenins en *-e* i reducció precoç del sufix *-ARIU* > *-er*, contràriament a les parles antigues pallareses i ribagorçanes, més semblants a les parles pirinenques centrals, que no tenien aquestes solucions.²²

Per a l'estudi de la possible influència del superstrat en la formació del català, fóra semblantment interessant de relacionar el poblament de Catalunya a l'alta Edat mitjana amb el poblament anterior, del baix Imperi romà. La Catalunya romana, encara que fou un territori dominat o ocupat en una època relativament antiga, no sembla, excepte Tarragona i la franja costanera, que esdevingués un centre d'interès important per al sistema socio-econòmic del món romà. Catalunya no oferia un potencial metal·lúrgic important ni un relleu geogràfic que afavorís les grans explotacions agràries que eren possibles en altres terres del món romà.

22. Joan COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, I (Barcelona 1965), esmenta casos pallaresos i ribagorçans de conservació de *-o* final (*Coronco, Borriro, Lluirde*, etc.) i de *-e* final (*Ausate, Sallerte, la Valle*, etc.), pp. 122-123, i de solucions *-ARIU* > *-ari* de tipus basc (*Sartari, Bramari, Lamiari*), pp. 126-127.

De fet, com ja ha manifestat Miquel Tarradell, les ciutats romanes de Catalunya (amb l'excepció sempre de Tarragona) eren minúscules comparades amb les de la Gàl·lia.²³ I les vil·les que han pervingut ens mostren una notable modèstia constructiva i decorativa en comparació amb altres zones de l'Imperi i, com era normal en el món romà, eren més abundoses a la costa. Tret de les planes del Segrià, que oferien una major capacitat latifundista, a l'interior de Catalunya generalment no anaven més enllà de les nostres planes, ben modestes, i de les nostres valls més amples. Les comarques muntanyoses de l'interior, que només permetien una ramaderia extensiva o una agricultura difícil de subsistència, no oferien un gran atractiu de poblament per al món romà, el qual posseïa d'altres províncies on era possible una economia més rendible. Probablement es tracta de zones en què no s'havia acomplert totalment cap dels processos anteriors d'indoeuropeïtzació i d'iberització.

Contràriament a aquest panorama en el món antic, l'alta Edat mitjana a Catalunya ens presenta un poblament molt dispers i força intensiu per tot el territori, incloent-hi qualsevol racó muntanyenc on fos possible una mínima possibilitat de subsistència. Aquest poblament intensiu devia ésser degut, ultra al desenvolupament i assentament de la població autòctona, a una immigració, de què ens parlen els documents, que fou afavorida particularment per alguns comtes com Guifre I.

Possiblement aquesta ocupació intensiva del territori ja es devia iniciar en època visigoda. No oblidem que els pobles del nord i de l'est que es desplaçaven vers la Mediterrània ho feien empesos per la superpoblació dels llocs d'origen, i que aquest desplaçament no s'aturava fins que trobaven un lloc per a establir-se. No és estrany, doncs, que les nostres terres de l'interior, no gens poblades i que permetien una economia de subsistència a base de combinar la producció agrícola amb la ramadera, atraguessin alguns contingents de personal d'aquests pobles.

23. *Les ciutats romanes del Paísos Catalans*, discurs llegit el 18 de maig de 1978 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona per Miquel TARRADELL, p. 43.

IV. ENTRE EL LLATÍ I EL CATALÀ

A propòsit de l'aparició de la llengua vulgar en l'escriptura direm que en un examen de la coneguda antologia de Russell-Gebbett de textos catalans medievals,²⁴ podem observar que l'aparició del català en la documentació és progressiva a partir de mitjan segle XI. Comença amb frases en romanç intercalades en el text llatí o d'intenció llatina i, progressivament, l'element romànic esdevé majoritari en la redacció d'alguns documents en el pas del segle XI al XII. Analitzat el contingut d'aquests documents observem que no es tracta de les velles escriptures de transmissió de propietats o de testaments (tal com ordenava la llei goda, en el sentit que la prova documental prevalia sobre l'oral), els quals continuen essent redactats en llatí, sinó de documents relacionats amb la nova estructura social que s'imposava, el feudalisme. Aquesta nova societat, nascuda en època plenament romànica, no estava per tant tan lligada a les fórmules jurídiques anteriors, i produïa nous esdeveniments que no es podien traduir fàcilment a la llengua llatina, com eren els juraments feudals i les declaracions testimonials o les denúncies presentades pels afectats en els fets violents concomitants de l'aparició del feudalisme. Els escriptors, davant la dificultat de traduir al llatí aquests fets nous i les declaracions de boca dels laics, no tenien altra opció sinó reflectir directament els motius bàsics en la redacció dels documents. Així foren redactats els «Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet» (1080-1095), els «Greuges dels homes de Sant Pere d'Escales i d'Hostafrancs» (segle XII), per exemple, i els nombrosos documents de jurament de fidelitat feudal que conservem. En aquest context i probablement per a facilitar-ne la consulta i l'aplicació en les nombroses qüestions judicials provocades per les lluites feudals, fou traduït el «Forum Iudicum» al romanç català. Per les mateixes causes també fou

24. Paul RUSSELL-GEBBETT, *Medieval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965). Veg. aquesta qüestió més ampliada a *L'aparició del català a l'escriptura*, en aquest mateix volum.

traduït aviat al català el codi que recollia l'ordenament de la nova societat feudal, els Usatges.

Progressivament s'introdueix el català en cartes, en capbreus i en la documentació privada, administrativa o judicial que anava sorgint segons les necessitats del desenvolupament de la societat, sobretot a partir del segle XIII, de manera que el llatí, en la societat laica, era reservat per a la redacció dels documents més solemnes o que tenien models fixos, com testaments, alienacions, etc., àdhuc després de l'aparició de la prosa literària, al final del segle XIII. També els eclesiàstics usaven el romanç en el servei pastoral, però el llatí per a la litúrgia i les ciències eclesiàstiques.

Una mostra ben característica d'aquesta utilització del romanç interessant, a més, per al coneixement de l'existència de l'heretgia a Catalunya, és l'«Informe per qüestió d'heretges» del 1250, en part dialogat, publicat primerament per Pere Pujol i reeditat i estudiat lingüísticament més modernament per Russell-Gebbett.²⁵

Amb la conquesta de Mallorca i de València, en temps de Jaume I, i el desplegament de la prosa literària al final del segle XIII, acaba el període arcaic de la llengua catalana que ens havíem proposat de comentar.

25. Mossèn Pere PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona 1913), doc. XV, pp. 22-25, i Paul S. N. RUSSELL-GEBBETT: *Mossèn Pere Pujol's «Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII...»* (Barcelona 1913): a partial retranscription and comentary, «Studies in medieval literature and language» (Manchester University Press, 1973), 257-277.

2. Notes sobre la confluència de V i B en català

La V llatina no vocàlica, que tenia en principi una realització arrodonida [w], molt aviat va esdevenir fricativa bilabial [b] en qualsevol posició, inicial o intervocàlica. Aquest resultat va coincidir en llatí vulgar amb el de -B- intervocàlica, que va esdevenir fricativa, i també amb el de -F- intervocàlica sonoritzada.¹ Segons Lausberg aquesta coincidència ja es devia haver produït vers el segle IV² Seguidament aquest so bilabial fricatiu [b] resultant es va transformar en labiodental fricatiu [v].

1. Per a l'evolució de -F- veg. Heinrich LAUSBERG, *Lingüística romànica*, I (Madrid 1965), 355, i A.M. BADIA i MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana*, trad. cat. (València, 1981), 190. La solució més general és -F->-v-(DEFENSA>devesa), però a vegades es manté la -f- (PROFECTUS>profit). Badia atribueix els casos de conservació de f a una pressió culta, mentre que Lausberg afirma que la -F- llatina només apareix en els mots genuïnament llatins en els compostos, de manera que quan es tenia consciència de la composició, la -F- es tractava com a inicial de mot i es conservava, però quan s'havia perdut aquesta consciència es tractava com una consonant medial i, per tant, se sonoritzava.

2. LAUSBERG, o.c., 356; però aquest autor sembla que es contradiu quant a la cronologia, perquè afirma seguidament que ja en el segle II la pronúncia de [b] es fa labiodental [v]. És evident que el pas previ de [W]>[b] no pot ésser posterior en el temps al subsegüent de [b]>[v]. Per a un estat de la qüestió veg. Maria BONIOLI, *La pronúncia del llatí nelle scuole dall'Antichità al Rinascimento*, I (Torino 1962), 46-54. Segons aquesta autora, sabem que fins al segle I d.C. existia la pronúncia [w] en llatí, però en aquest mateix segle devia començar l'evolució d'aquest so vers [b], que sabem que ja existia en el segle II pel testimoni dels gramàtics, per les confusions gràfiques entre b i u i per les transcripcions gregues de mots llatins, en les quals mentre que en un principi la u consonàntica era transcrita ou (Oualeios=Valerios), a partir del segle I d.C. va començar a ésser transcrita per B. Quant al pas subsegüent [b]>[v], sembla que correspon al segle V, perquè els mots germànics que es van incorporar al llatí

En posició inicial B- i P- llatínes van romandre inalterables, amb caràcter oclusiu [b], [p] respectivament, però la -P- en posició intervocàlica es va sonoritzar, mantenint, però, encara el caràcter oclusiu [b].

Així doncs, les solucions que van heretar les parles romàniques eren:

Consonants inicials: B->[b]
P->[p]
V->([b])>[v]

Consonants intervocàliques: -B-, -V-, -F->[b]>[v]
-P->[b]

D'ara endavant, i seguint E. Alarcos Llorach, utilitzarem per comoditat el signe B' per a representar els resultats romànics de -B-, V-, -V- i -F-, que com hem vist presentaven una solució bàsica comuna [v].³

Però a banda i banda dels Pirineus s'ha produït una confluència general de B' i dels resultats romànics de B- i -P- en un sol fonema /b/, que actualment es sol realitzar de forma oclusiva [b] en posició inicial o fricativa [β] en posició intervocàlica.

Aquesta confluència ha estat atribuïda amb bastant d'unanimitat a la influència del substrat no indoeuropeu, pirinenc o ibèric, puix que ni el base ni, pel que sabem, l'ibèric no pos-

amb posterioritat a aquesta data van transformar la w germànica, que era bilabial, en *gu-* (**warjan*>*guarir*), a causa, evidentment, del fet que la w llatina ja s'havia transformat en fricativa labiodental [v] i sonava diferent, mentre que en els intercanvis anteriors al segle v s'observa una equivalència entre w germànica i w llatina (gòtic *wein*, anglès antic *win*<latí *uinum*; germànic *wan-ga*>llat. *uauum*). A més, com que les llengües germàniques antigues no disposaven d'un so equivalent al de [v] del baix llatí, en els mots llatins introduïts tardanament en aquestes llengües aquest so fou transcrit i pronunciat [f] (llatí *uersus*>alemany *vers* pronunciat [fers]).

3. Emilio ALARCOS LLORACH, *Algunas consideraciones sobre la evolución del consonantismo catalán*, dins *Miscelánea Homenaje a André Martinet*, II (La Laguna 1958), 5-40; trad. cat. a ID. *Estudis de lingüística catalana* (Barcelona 1983), 79-117.

seien els fonemes labiodentals fricatiu sonor /v/ ni sord /f/. En les àrees on aquest substrat ha estat més operatiu, a més d'aquesta confusió s'ha produït també la pèrdua de la F inicial, és a dir, en castellà i en gascó.⁴

Pel cantó peninsular la confusió entre *b* i *v* d'antuvi podia tenir un precedent en el betacisme que s'observa en l'epigrafia romana hispànica, sobretot en les inscripcions cristianes, del Baix Imperi, amb continuïtat en època visigòtica, segons Carnoy, i en aquest supòsit el fenomen es remuntaria al llatí vulgar del segle III d.C.⁵ Però, Carnoy mateix, que no es refereix per res al substrat, rebutja aquesta possibilitat, perquè el betacisme es presenta també a la Gàl·lia, a Itàlia i a Il·líria, encara que és a Hispània on es troba més estès, i perquè en castellà, segons Cuervo, molt probablement durant l'edat mitjana encara es feia distinció entre *b* i *v*. Per aquest motiu atribueix el betacisme de les inscripcions a processos d'assimilació i dissimilació, i també per ultracorrecció: «les graveurs sachant qu'il fallait fréquemment écrire *b* pour ce qu'on prononçait *v* à l'intérieur des mots, auront poussé le zèle jusqu'à écrire *b* même à l'initial».⁶

Mariner segueix en aquest punt bàsicament l'opinió de Carnoy, però puntualitza que la confusió s'observa actualment en tots els idiomes peninsulars excepte en el català del sud, mallorquí i valencià, sense referir-se, però, al domini galaico-portuguès.⁷

M. C. Díaz y Díaz tanmateix afirma que en els textos hispànics no es troba *b* per *v* inicial i, com que ambdós sons eren distints en les antigues parles romàniques hispàniques, també accepta la conclusió de Carnoy en el sentit que la confusió de

4. Fins i tot un autor ben crític respecte a la influència del substrat com Frederick H. JUNGEMANN, *La teoría del substrato y los dialectos hispano-romances y gascones* (Madrid 1955), 336-416, admet aquesta influència en el cas de la confluència B-V del castellà i del gascó i en l'evolució F > h en aquestes parles.

5. A. CARNOY, *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions* (Bruxelles 1906), 128-141.

6. CARNOY, o.c., 139.

7. Sebastián MARINÉ BIGORRA, *Inscripciones hispanas en verso* (Barcelona-Madrid 1952), 46-47.

les inscripcions hispanes no denota en absolut un tret característic d'aquesta regió; i els pocs exemples de *v* per *b* que hi figuren opina que són deguts a una tendència a convertir la *b* intervocàlica en fricativa.⁸

Amb tot, crec que fóra interessant de revisar de nou la procedència concreta d'aquestes inscripcions hispanes i gal·les per tal de poder relacionar-les o no amb l'àrea primitiva de la confusió romànica d'ambdues consonants.

Pel que fa a la Gàl·lia, la confusió s'ha estès en occità en una àmplia zona meridional, de l'Atlàntic a la Mediterrània, a partir de les parles pirinenques. En gascó la confusió és antiga, documentada el segle XII i testimoniada per les *Leys d'Amors* (II, 194), encara que els textos medievals gascons solen distingir gràficament *b* i *v* per influència de la koiné literària.⁹ Coromines observa que aquesta confusió i d'altres fenòmens atribuïbles a una influència del substrat no indoeuropeu arriben fins a l'Olt i l'Orlhaguès.¹⁰

L'evolució dels sons *b* i *v* en castellà ha estat estudiada particularment per Amado Alonso i Dámaso Alonso, i de manera més sumària per Rafael Lapesa. A. Alonso afirma bàsicament que la *v* castellana devia ésser una labiodental molt feble, sense vibril·lació («rehilamiento»), que es devia pronunciar sovint com a [b] fricativa; el canvi [v] en [b] devia ocórrer simultàniament al de -[b]->-[b]- en posició intervocàlica; la confusió de *v* en *b* es produí abans a Castella la Vella que a la resta, de manera que al sud de Burgos no es va generalitzar fins a la segona meitat del segle XVI.¹¹

8. Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ, *Rasgos lingüísticos de El latín de la Península Ibérica*, dins *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, I (Madrid 1960), 165-166.

9. Jules RONJAT, *Grammaire historique des parlers provençaux modernes*, II (Montpellier 1932), 5-6. Veg. també Gerhard ROHLFS, *Le gascon* (Tübingen-Pau 1970), 127-128.

10. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, III, pàg. 691, lin. 30-45, s. v. «esquerra».

11. Amado ALONSO, *Examen de las ideas de Nebrija sobre antigua pronunciación española*, «Nueva Revista de Filología Hispánica», III (1949), 1-82, reeditat a Amado ALONSO, *De la pronunciación medieval a la moderna en español*, I (Madrid 1967), 21-61.

D. Alonso dedicà posteriorment un llarg article a aquest fenomen, que amplià a un context peninsular més ampli.¹² Segons aquest lingüista, «la interpretación más sencilla de lo que ocurrió en el N. de la Península (desde el gallego al catalán) parece la siguiente: las -b- y -v- latinas habrían confluído en -b-, que la ortografía medieval representava con -u-. Al producirse la fricativización de la -b- procedente de -p- latina, no hubo, pues, la menor dificultad: resultó una -b- que fue a confundirse con la otra -b- (<-v- y -b-) ya existente... En Cataluña, más apegada a la tradición ortográfica medieval, tenemos *haver*, *lavar* y *abella*, pero en los tres casos con el valor fonético -b-».¹³ El manteniment de la *v* labiodental fricativa fóra, doncs, un fenomen meridional, que al nostre domini lingüístic es manifesta a partir del sud de Catalunya.

R. Lapesa només es refereix de passada a aquesta qüestió i afirma que en el segle XIII al Nord, a l'àrea contigua al País Basc, la *v* ja devia tenir una articulació bilabial, fàcilment confusable amb la *b* oclusiva, mentre que a la resta era encara fricativa i generalment labiodental.¹⁴

En català han tractat detalladament aquesta qüestió Joseph Gulsoy i Philip D. Rasico, que reporten la bibliografia anterior pertinent.

J. Gulsoy,¹⁵ partint d'un context ampli, en primer lloc analitza l'evolució de *B^v* i fa una descripció bastant precisa dels resultats dialectals peninsulars, comprénent-hi el galaico-portuguès. Respecte del català, després de descriure'n també les realitzacions dialectals en l'actualitat, passa a considerar els textos medievals, que sempre diferencien *v* (*u* a la grafia) de *b*. Gulsoy no està d'acord amb la tesi de D. Alonso, el qual, com hem vist, afirmava que la confusió entre aquestes consonants

12. DÁMASO ALONSO, *B=V*, en la *Península Ibérica*, dins *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, I-Suplemento (Madrid 1962), 155-209.

13. D. ALONSO, o.c., 189.

14. RAFAEL LAPESA, *Historia de la lengua española* (Madrid 1955³), 145.

15. JOSEPH GULSOY, *El desenvolupament de la semivocal -w en català*, dins *Catalan Studies in Memory of Josephine de Boer* (Barcelona 1977), 71-98, reproduït a id., *Estudios de gramática histórica* (València/Barcelona 1993), 123-168.

s'estenia per tot el Nord de la Península, comprnent-hi Catalunya, ja que en aquest cas, segons Gulsoy, la diferenciació no s'hauria estès com a mínim ni a Mallorca ni a l'Alguer, que foren repoblades bàsicament per gent oriünd de l'àrea del català oriental i on encara és ben viva la distinció entre *b* i *v*. Al sud de Catalunya i al País Valencià no es pot descartar, diu Gulsoy, que el manteniment de *b* i *v* es pugui atribuir a una influència dels parlars mossàrabs. Però, respecte de les Illes, «on el llenguatge mossàrab era moribund o amb molt poca vitalitat no podem veure-hi la mateixa supervivència (pàg. 79), i tampoc creu que la supervivència de la *v* en alguerès es pugui atribuir a la presència hipotètica d'una minoria de repobladors valencians. En definitiva, Gulsoy arriba a la conclusió que la presència actual de /v/ i /b/ a València, a les Balears i a l'Alguer difícilment es podria explicar si no és suposant una distinció antiga a la Catalunya Vella, d'on provenien la majoria dels repobladors.

Creiem que aquesta conclusió és bàsicament correcta, i hi afegim que difícilment s'hauria pogut mantenir aquesta distinció en els textos antics si a la Catalunya Vella no hagués existit en la parla. Però, a més, tenim el testimoni més modern d'Antoni Puigblanch (o Puig i Blanch), nascut a Mataró el 1795. Segons aquest gramàtic, al seu temps a Barcelona es conforia *b* i *v* però a Mataró encara en feien distinció: «No en todos los pueblos en que se habla el lemosin se distingue la *v* de la *b*, como allí se da a entender [Salvá, *Gramática de la Lengua Castellana, como aora se habla*]; en Barcelona se equivocan ambas letras, y no será por falta de una educación más esmerada que se dé en otros pueblos. En el mío se distinguen, y me es de consiguiente natural la verdadera pronunciación de la *v*; pero me disonaría en castellano porque no es conforme al uso, así que la evito maquinalmente y sin ningún esfuerso. La *v* de *vara*, nombre igualmente catalán que castellano, la pronuncio como la que es hablando en catalán, y como *b* en castellano, ni podría sin violentarme trocar el un idioma con el del otro».¹⁶ Si a Mataró encara feien aquesta distinció al fi-

16. ANTONIO PUIGBLANCH, *Opúsculos gramático-satíricos*, I (Londres 1832).

nal del segle XVIII o al començament del XX, la pèrdua devia ésser relativament recent a Barcelona, més al sud, i potser encara es feia la distinció en altres punts de la Catalunya Vella.

Rasico¹⁷ arriba bàsicament a les mateixes conclusions de Gulsoy, però observa casos d'intercanvi de *v* per *b* i a l'inrevés en diversos documents preliteraris de Catalunya, particularment a l'àrea del català nord-occidental. En aquest sentit es refereix a un document original de l'any 892 amb intercanvi freqüent de *v* per *b*, el qual malgrat que «no porta cap indici de la seva provenença geogràfica, hom el pot atribuir provisionalment al nord-oest del Principat, i més aviat al Pallars, a judicar pel topònim *castro Tarabaldi* que sembla ésser el mateix que es troba en d'altres textos que es refereixen a aquesta regió».¹⁸ Reporta també aquest autor altres mostres de confusió dins l'àrea del català occidental¹⁹ i algunes de la del català oriental, però aquestes són més discutibles. Així, *Castelbel* (any 1063) no deu referir-se a CASTRO-VETULU (Baix Llobregat) (p. 130) puix que aquest sempre ha estat en català Castellví,

pàgs. XLII-XLIII, ed. facsímil (Barcelona, Curial, 1976). Al final del segle XVII ja es produïa aquesta confusió a Barcelona, però els escrits cultes solien mantenir la distinció: veg. Josep MORAN, *Un document familiar català del segle XVIII. Transcripció i comentari lingüístic*, «Llengua & Literatura», II (1987), 306. En un escrit popular com és el text anònim *Successos de Barcelona (1822-1835)*, ed. de Josep Maria OLLÉ ROMEU (Barcelona 1981), hi apareixen continuament formes com *beyem* (vèiem), *anaba*, *abtibat* (activitat), *beus* (veus), *dihisió*, *serbils*, etc.

17. Philip D. RASICO, *Estudis sobre la fonologia del català preliterari* (Barcelona-Montserrat 1982), 118-135.

18. RASICO, o.c., 130. El *castro Tarabaldi* que figura en els límits del castell de Llordà (Isona) en la venda que d'aquest va fer el comte d'Urgell a Arnau Mir de Tost el 1033, es trobava al terme actual de la Baronia de Rialb (Noguera), al límit amb el Pallars Jussà. A més, l'escriu *Centullus presbiter* d'aquest document, figura en altres documents del bisbat d'Urgell del final del segle IX: veg. Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, «Urgellia», I (1979), 31.

19. A aquestes mostres de confusió podem afegir les següents, que corresponen a un document ribagorçà, del 1241, que reflecteix el romanç primitiu d'aquesta zona amb influència catalana: *bos* (vós), *bene* (vendre), *boventas* (voluntats), al costat de *Viu*, *vila*, *aver*, *aviage*, *vos*, *Valciniz* (vall de Senyiu), veg. Ignasi PUIG I FERRETÉ i Josep MORAN, *La vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Ribagorça*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XX-XIX (1983-84), 133-144.

sinó a Castellbell (Bages), provinent de CASTRO-BELIDO; *bobes* (BOVES), en un document del 987 de la regió de Barcelona, com diu Rasico mateix, pot representar un cas d'assimilació (p. 131); i una altra més tardana, dels anys 1260-1275, dimanant de la Conca de Barberà, crec que pot ésser degut a un lapsus de l'escrivà puix que hi apareix la forma *savie* al costat de *sabie* i *devie* (p. 132). Quant a les *Homilies d'Organyà*, Rasico recull l'afirmació d'A. Gökçen en el sentit que *b* i *v* s'hi distingeixen d'una manera consistent (p. 131), però hem de tenir en compte que són traduïdes d'un original provençal avinonès que feia aquesta distinció.²⁰

La conclusió de Rasico és en el sentit de confirmar la distinció medieval de *b* i *v*, que de la Catalunya Vella fou duta durant la reconquesta a tot el domini català, distinció que, d'acord amb Gulsoy, creu que podria haver rebut un possible reforç dels parlars mossàrabs, i que la confusió «sembla haver començat en alguns indrets almenys des del segle XIII, tal com palesen els documents de la Baixa Ribagorça, el Pallars, l'Alt i el Baix Urgell i la Conca de Barberà. L'ur confusió en aquestes contrades es constata aproximadament un segle abans de la data que suggereix Coromines.²¹ Això no obstant, sembla que la generalització de la confluència de les /b/ i /v/ fou un fenomen relativament tardà a la major part del Principat i també al Rosselló» (p. 133), i manifesta així mateix que «el fet que alguns dels exemples més antics de la confusió de les /b/ i /v/ compareixen en els documents del Pallars deu explicar-se per una influència del basc», ja que, segons Coromines «va haver-hi al Pallars una simbiosi lingüística basco-romànica que sobrevisqué fins cap al principi del segle XI» (p. 133, nota 66).

20. Josep MORAN, *Les homilies d'Organyà en relació amb les homilies provençals de Tortosa*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», IV (Montserrat 1982), 67-84. Tracta particularment la distinció entre *b* i *v* en el text provençal a *Les homilies de Tortosa*. (Montserrat 1990)

21. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, IV, pàg. 682, lín. 36-45, s. v. «vaso»: «La confusión de *v* con *b* ya se documenta en masa en el *palares* y en otras tablas septentrionales de ese idioma [català], desde h. 1400 por lo menos.»

Quant a la possible existència de la distinció entre aquestes consonants en les parles mossàrabs meridionals, crec que hem de suposar que el substrat devia restar-hi emmudit, perquè en aquesta àrea era bàsicament ibèric, i, com hem dit abans, segons els coneixements que tenim de la llengua ibèrica no disposava tampoc, com les parles pirinenques pre-romanes, de fonemes d'articulació labiodental, sonor /v/ o sord /f/.

Amb les mostres que dona Rasico jo no m'atreveiria a afirmar que la confusió era tan antiga al Baix Urgell i a la Conca de Barberà. Els textos lleidatans medievals no solen presentar confusions,²² però reconec que això podria ésser degut a l'efecte igualador de la koiné literària sense excloure la possibilitat que, com veurem més endavant, la lletra *u* pogués representar una realització de -B^v de caràcter fricatiu [b] en posició intervocàlica i la lletra *b* el so oclusiu [b]; i respecte de la Conca de Barberà, que pertany al català oriental, recordem que és contigua al Camp de Tarragona, on escara és viva la distinció. Bàsicament, però, crec que podem afirmar, com fa Rasico, que la confusió de *b* i *v* fou un fenomen relativament tardà a la major part de Catalunya, però ens serà molt difícil de precisar-ne el procés cronològic i territorial, amagat per la convenció gràfica.

Pel que fa a l'àrea més septentrional, pirinenca o pre-pirinenca, la publicació recent de nous documents originals inèdits d'època pre-literària ens permet d'ampliar notablement el nombre de mostres de confusió gràfica. En primer lloc ens referirem als documents de l'Arxiu Capitular d'Urgell, publicats

22. Joan VENY en el seu estudi del «*Regiment de preservació de pestilència*» de Jacme d'Agramont (s. XIV) (Tarragona 1971) observa que en posició inicial «és constant la distinció entre B i V. Només es registra un cas de confusió amb *b*: *(estels) bolants*» (p. 115), i no indica cap confusió en posició intervocàlica. No en presenta tampoc el text dels abusos comesos a Lleida per p. de Lobeira, del final del segle XII o del començament del XIII, segons el fragment publicat per P. RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965), doc. 21, pp. 90-91. Aquesta confusió no és tampoc un fenomen destacat en l'estudi de Maria Dolores FARRENY I SISTAC, *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic* (Lleida 1986).

per Cebrià Baraut, corresponents als segles ix i x.²³ Pràcticament tots els documents originals que apareixen des del començament en aquest repertori presenten confusions: doc. 3, any 829 (pp. 28-29): *boluntas, bia puplica, binea, serbos, binea* (5 veg.), *bfolueris*; doc. 19, any 860 (pp. 33-34): *boluntas, billa, adhenit, Billanoba, bindimus, balentem, bos, binditores, benturum, bel (uel)*; doc. 21, any 862 (pp. 34-35): *suuorbio, balentem, benturum*; doc. 22, any 863 (pp. 35-36): *uona, olibeto*; doc. 23, any 867 (p. 36): *bindimus* (2 veg.), *bobis* (2 veg.), *hilla, Bibani, conhenit, balente, binditores, bero, bos, bindicetis, benturum, bobis*; doc. 24, any 867 (p. 37): *conhenit*; doc. 25, any 872 (pp. 37-38): *inbeni, bocatio, bera*; doc. 27, any 873 (pàg. 39): *Billanoua, bindictionis*; doc. 29, any 878 (pp. 40-41): *bero, benturum, bindictionis*; doc. 33, any 889 (p. 43): *binea, balente, bindicionis, binea*. A partir de l'any 890 millora notablement la correcció dels documents llatins quant a la grafia de *b* i *u*, però les confusions apareixen encara de vegades, per exemple: doc. 37, any 893 (p. 45): *bendito* (2 veg.), *bindere, bindo* (2 veg.), *billa, Benancia, bolueris, bindicionis*; doc. 50, any 902 (pàgs. 50-51): *bindimus* (2 veg.), *birginis, binditores, bero, bendendum, bolueris, bindiccionis* (2 veg.), *benerit, binkulo*.

Tots aquests documents presenten un caràcter molt pobre i correspon a transaccions rústiques; devien ésser redactats per clergues rurals amb poca instrucció llatina i que encara conservaven l'escriptura visigòtica, substituïda progressivament per la carolina en aquest bisbat des del final del segle ix fins al primer terç del segle x.²⁴ La desaparició de les confusions que estudiem coincideix, doncs, amb l'extensió de l'ensenyament carolingi a la diòcesi d'Urgell; observem també que les actes de consagració del segle ix corresponents a aquest bisbat no presenten gaires confusions, degut probablement al fet que eren redactades pels escrivans de la cúria diocesana, més cultes que els clergues rurals.²⁵

23. CEBRIÀ BARAUT, *Els documents, dels segles ix i x, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», II (1979), 7-145.

24. BARAUT, *Els documents...* o.c., 25-26.

25. CEBRIÀ BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles ix-xii)*, «Urgellia», I (1978), 11-182. RASICO, o.c., 129, només observa en

Cebrià Baraut ha publicat un altre repertori de documents originals antics corresponents a l'antic monestir de Sant Climent de Codinet (el Pla de Sant Tirs, Alt Urgell),²⁶ on tots els documents del segle IX (excepte el primer, redactat per un escriptor més culte) també presenten confusions: doc. 2, any 829 (pàgs. 159-160): *uone, dibersa, bineis*; doc. 3, any 837 (pp. 160-161): *boluntas, bobis, boce, bobi, bolueris, tiui, bolimus*; doc. 4, any 840:²⁷ *uonis, vibere, boluerint, benturum, benerimus, benerint, serbire*; doc. 5, any 846 (pp. 162-163): *serbire, bolunt, hocatur, bero, bobis* (3 veg.), *bindimus* (2 veg.), *bos* (2 veg.), *uone, halo* («vall»), *benturi* (2 veg.), *benturum*; doc. 6, any 853 (pp. 163-164): *bobis* (3 veg.), *bindere, bindimus* (2 veg.), *bos* (2 veg.), *bestre*; doc. 7, any 857-858? (pp. 164-165): *sibe* (2 veg.), *bero, bolueris, benerit*; doc. 9, any 865 (pp. 166-167): *sibe, hilla, Nobas, benturum*; doc. 10, any 887 (pp. 167-168): *bel, binea* (2 veg.), *bos, bia, bero, liuera, benturum, benerit, benero, bestre*; doc. 11, any 898 (p. 168), *bobis, binere, binimus, res balentes, hos, bero, karta bindicionis beneri*; doc. 12, any 899 (p. 169): *nouis* (vobis), *nouis* (nobis), *arvores*. També en aquests documents a partir del segle X se supera la confusió general, que ja només es fa esporàdica, com en el document 15, any 904 (p. 171: *bobis* (2 veg.), *bineas, benero, binea*, i aquesta millora en la qualitat gramatical és concomitant amb l'adopció progressiva de l'escriptura carolina.²⁸

En els documents de la seu de Vic corresponents als segles IX i X,²⁹ no observem confusió, excepte en tres documents originals relacionats amb el Berguedà i en altres tres relacionats amb Gurb (Osona), redactats aquests últims per un mateix escriptor, anomenat Sesenandus. Les mostres berguedanes són:

aquest repertori una mostra de *v* per *b*: *vona voluntate*, en l'acta de consagració de Sant Martí de Saldes (Alt Berguedà), de l'any 857.

26. Cebrià BARAUT, *Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet* (segles IX-XI), «*Studia Monastica*», XXIV (1982), 147-201.

27. Aquest document és publicat complet per Cebrià BARAUT, *El monestir de Sant Andreu de Trespunts*, «*Studia Monastica*», XXVI (1984), 269-270.

28. Veg. el cap. 4 «L'escriptura» de C. BARAUT, *Diplomatari... o.c.*, 151.

29. Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Diplomatari de la catedral de Vic*, fasc. I (Vic 1980).

doc. 1, any 879 (p. 1): *bicescomite*; doc. 3, any 881 (pp. 2-3): *bindo* (4 veg. i 1 veg. *uindo*), *bindendi*, *bolueris*, *benerit*;³⁰ i les de Sesenandus; doc. 17, any 892 (pàgs. 16-17): *binditris*, *Ueneficio*; doc. 18, any 892 (pp. 17-18): *bobis* (*uobis*);³¹ doc. 19, any 892 (pp. 18-19): *billa*, *bero* (4 veg.), *bos* (*uos*), *rem balente*, *bi-ne*, *bobis* (*uobis*), *carta bindictione*.

Com podem observar, la major part de totes aquestes confusions es troben a començament de paraula o en situació postconsonàntica, però no en manquen en posició intervocàlica: *Billanoba* (any 860 i 873), *Bibani* (867), *olibeto* (863), *di-bersa* (829), *vibere* (840), *sibe* (865), *Nobas* (865).

Quant a les mostres de *u* per *b*, crec que en posició inicial: *uona* (863), *uone* (829 i 846), *uonis* (840), i postconsonàntica: *aruores* (899) són ultracorreccions que corroboren l'existència de confusió de *v* i *b* en aquesta posició. La *u* intervocàlica de *tiui* (837), *suuorbio* (862), *liuera* (867), *uouis* (899), *nouis* (899), com veurem més endavant, pot representar una pronúncia fricativa [b] provinent de -B- intervocàlica llatina, fins i tot en els mots que no han tingut continuadors romànics: *titui*, *uouis*, *nouis*.³² En qualsevol cas, aquestes darreres confusions (a les quals podem afegir la inversa *sibe* per *sive*) permeten de fer la deducció que en el medi en què es van escriure aquests documents es produïa betacisme³³ àdhuc en la pronúncia del llatí après a les escoles.

La confusió fonètica entre /b/ i /v/ presenta, segons l'origen dels documents anteriors, un caràcter pirinenc o pre-pirinenc

30. Aquest document presenta altres vulgarismes ben interessants per al coneixement del català pre-literari del segle IX: *in pau Bergetaness*, *isa terra* (IPSA TERRA), *isso porco*, *obtubras* (OCTOBRES).

31. Aquest mateix document presenta la forma *Oriolo* (AUREOLU) amb reducció AU>o.

32. Les mostres de -u- en lloc de -b- apareixen sovint en textos catalans de caràcter feudal escrits en llatí macarrònic; veg. els nombrosos exemples que figuren al *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, fasc. 3, s. v. «cabalcata»: sempre *caual*; «caballaria»: *cauallaria*; «caballarius»: *cavallarius*; «caballica-re»: *caualcare*; «caballinus»: *cauallinus*; «caballus»: *cauallus*.

33. Entenem per betacisme, d'acord amb la definició de Joan Veny, la «pronunciació de la /v/ com a /b/. Per exemple en barceloní *vaca* sona [bàkə] per betacisme» (*Els parlars catalans* (Palma de Mallorca 1982), 241).

(Ribagorça, Pallars, Alt Urgell i potser Cerdanya i Berguedà), i sens dubte és deguda, com diu Rasico, a una influència directa del substrat de tipus bascoide o pirinenc, que en aquestes comarques devia ésser ben operatiu. Un paral·lisme clar devia presentar aquest fenomen a l'altra banda dels Pirineus i per la mateixa causa, no solament en gascó, sinó també almenys en les parles llenguadocianes del País de Foix i de l'Alta Conca de l'Aude, i que, com hem vist abans, avui arriba fins a l'Olt i l'Orlhaguès (veg. nota 10).

Malgrat aquestes confusions gràfiques entre *b* i *v* en documents llatins, els primers escrits en català procedents de l'àrea pirinenca presenten poques confusions. D'antuï aquest fet és sorprenent, puix que els textos en català apareixen en aquesta zona en una època ben arcaica, des de la segona meitat del segle XI, quan no hi havia encara gaires models literaris en romanç. Però la mateixa distinció gràfica es presenta en els documents antics de Gascunya, on sabem que la confusió de /v/ en /b/ és antiga (veg. nota 4); no és estrany, doncs, que en tot el domini català també es practiqués la distinció gràfica d'aquestes consonants.

Però també és possible que en la zona pirinenca a què ens referim, els resultats de *V* i *B* llatines en posició inicial o postconsonàntica haguessin confluït d'antic en un so bilabial oclusiu [b], representat gràficament de manera directa per *b* en lloc de *u* en els documents llatins del segle IX (*bindo*, *binea*, etc.) i de manera indirecta per les ultracorreccions que presenten *u* per *b* (*uona*, *ueneficio*, *aruores*, etc.). En posició intervocàlica el resultat de *-B^v-*, representat per *u* (*v*) en els documents en català podrien correspondre a una pronúncia fricativa bilabial [b] en aquest territori, mentre que la *b* gràfica en la mateixa posició representaria arreu un so oclusiu [b] (<P-). Fora de l'àrea pirinenca, el resultat primitiu de *B^v* seria un so labiodental fricatiu [v] representat també per *u*. En qualsevol cas, és evident que hi havia una distinció clara entre *b* oclusiva (<P-) i *b* fricativa (<B^v) puix que si aquests sons esdevenien finals, les solucions respectives són diferents: la *-b*, oclusiva, es va ensordir de nou (PROPE>*probe>prob>prop),

mentre que la -b, fricativa, es vocalitzà en -u (BIBIT>bev>beb>beu).³⁴

En resum, creiem que el resultat /b/ de B^v és propi de l'àrea pirinenca, on no es devia realitzar mai com a /v/ per influència del substrat bascoide. Aquesta solució s'ha de relacionar amb la que es produïa en els parlars pirinencs occitans i en la regió septentrional de la Península Ibèrica. Respecte de la tesi de Dámaso Alonso, la nostra diferència és que l'àrea primitiva d'aquesta confusió en català no comprenia tota la Catalunya Vella, sinó que era circumscrita a l'àrea pirinenca.

Els límits primitius d'aquesta confusió i la cronologia de la seva expansió, però, són ben difícils de precisar, per la distinció constant entre *b* i *v* que tostemps es fa a l'escriptura. En tot cas aquesta expansió devia produir-se a la Catalunya Vella durant l'edat moderna, i en alguns llocs encara més recentment, segons el testimoni de Puigblanch referent a Mataró. En aquest mateix període es va produir l'expansió de la confusió en el domini castellà i possiblement també en occità.

A la Catalunya Nova almenys, l'extensió del betacisme és progressiva, segons els estudis de Daniel Recasens referents al Camp de Tarragona. En aquest territori, on es manté bàsicament la distinció, la pronúncia de *v* labiodental és, però, regressiva, de manera que la confusió avança en dues direccions, diatòpicament, de les ciutats més grans a les localitats més petites, i diacràticament, ja que les generacions més grans conserven millor la distinció que no pas les més joves. Així, a la ciutat de Tarragona la confusió és total, ja observada per Antoni M. Alcover a començament de segle, i s'estén al seu entorn, i a Reus la distinció és baixa en les generacions més grans i nul·la en les més joves.³⁵

Les causes de l'extensió del betacisme en català poden haver estat internes i externes. Com a causes externes assenyala-

34. GULSOY, o.c. p. 74 i 80-82.

35. DANIEL RECASENS I VIVES, *Notes entorn del rendiment fonològic de l'oposició /b/-/v/ al Tarragonès: estat actual*, «Estudis Romànics», XVI (1971-1975), 163-183; id. *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona* (Barcelona-Montserrat 1985), 122-124.

rem en primer lloc el contacte directe amb l'àrea betacista, cada vegada més extensa, com hem vist a propòsit del Camp de Tarragona, on la confusió s'estén a partir de les ciutats més grans. En aquest sentit, recordem també que en temps d'A. Puigblanch s'havia produït la confusió a Barcelona, però encara no a Mataró. Potser també hi van ajudar els nombrosos immigrants del Regne de França que es van establir a Catalunya durant els segles xvi i xvii, perquè la majoria d'ells procedien de Gascunya i d'altres regions occitanes que presentaven betacisme. Així mateix hi podien influir els funcionaris civils i militars d'origen castellà, particularment nombrosos a les ciutats més grans.

Quant a les causes internes, tots els autors coincideixen a afirmar que un cop es va produir l'afluixament de $[-b]$ ($<-P-$) en $[-b]$ en posició intervocàlica, la proximitat entre $[b]$ i $[v]$ va afavorir el betacisme, que es veia facilitat per la manca de tensió articulatòria en aquesta posició. Aquest fet ja fou observat per Pere Barrils l'any 1915 en la seva descripció del dialecte tortosí, el qual avui ja ha consumat pràcticament el betacisme: «notem la distinció entre la v i la b , com en els dialectes catalans extrems, per bé que l'articulació de la primera resulti ben especial. La v del tortosí, tot i pronunciant-se aplicant el llavi inferior als incisius superiors, no té l'articulació ferma del valencià extrem o del tarragoní. És, doncs, la v de Tortosa, una labiodental fluixa, la qual cosa té com a conseqüència que una bona part del llavi inferior articuli també al mateix temps amb el llavi superior, resultant-ne una consonant que podríem nomenar més pròpiament bilabio-dental. Això fa que la pronunciació de la v pugui confondre's fàcilment amb la de la b si el dialectòleg no procedeix en cada cas a un examen detingut de l'articulació.»^{35a} El mateix fenomen ha estat constatat per D. Recasens a la parla del Tarragonès, on observa que la generació més jove «tendeix a conservar molt millor v inicial que no $-v-$ voltada de vocals», i que en aquesta posició in-

35a. Nota que precedeix el *Vocabulari català de Tortosa* de F. MESTRE I NOÉ, «Butlletí de Dialectologia Catalana», III (1915), 80-82.

tervocàlica «s'estableix una correlació entre /v/ poc definida articulatòriament i un producte acústic exempt de les vibracions provocades pel contacte efectiu entre dents i part interna del llavi inferior. De fet, el contacte és gairebé inexistent i molt relaxat, de manera que una orella poc sensible no reconeix amb facilitat el so làbio-dental: la confusió amb [b] és, almenys auditivament, un fet constatable».³⁶

Però crec que a més de la similitud fonètica, hem d'afegir com a causa interna del betacisme la manca real de rendiment funcional de l'oposició fonològica /b/ i /v/. Recasens ha catalogat en la parla del Tarragonès només onze parells mínims, perfectes (amb equivalència morfosintàctica) i imperfectes (sense aquesta equivalència), basats en la distinció entre b i v: a) Parells mínims perfectes: 1. *beure/veure*; 2. *bena/vena*; 3. *ball/vall*; 4. *bel/vel*; 5. *bull/vull*; 6. (a) *cabar* (realitzar amb absència de so vocàlic inicial (/cavar/; 7. *cabelllet/cavalllet* («anella per on passen els estenallers de l'arada»); b) Parells mínims imperfectes: 8. *bé/ve*; 9. *beu/veu* (en seqüències com *Aquest té molt bona...*); 10. *bela/vela* (en contextos com *La barca porta...*); 11. *buit/vui*, als quals afegeix ell mateix un nou parell mínim [ból]/[vól] *Les campanes toquen al.../De sopa no en... més*; i com a oposicions no contrastades: *baca* (gal·licisme recent)/*vaca*; *baró/varó*; *belar/velar* (forma massa culta); *bis* (infreqüent)/*vis* («pern, cargol d'enroscar»); *bolcar* (pronunciat sempre [buká]/volcà).³⁷

Seguint la dicotomia saussuriana entre llengua i parla, encara podríem trobar en la nostra llengua altres parells mínims teòrics basats en la distinció entre b i v com: *vacant/bacant* (de Bacus); *vacil·lar* (verb)/*bacil·lar* (derivat de bacil); *vaga/baga* (nus); *való* (natural de Valònia)/*baló* (pilota); *vauma* (malva)/*bauma* (balma); però la competència ordinària del parlant demostra que no existeix una homonímia greu en la llengua parlada en el cas de substitució de /v/ per /b/. Sembla evident que

36. RECASENS, *Estudi... o.c.*, 181-182. Observem la coincidència de sentit entre la descripció d'aquesta v relaxada segons Requesens i la v castellana primitiva segons Amado Alonso.

37. RECASENS, *Estudi... o.c.*, 169.

si l'oposició fonològica entre ambdues consonants hagués tingut un rendiment funcional més alt, no hauria estat possible la confusió fonològica, malgrat llur proximitat fonètica.³⁸ Contràriament, la llengua va reaccionar davant el perill de confusió per proximitat fonètica en posició final entre les sèries -b (nab), -d (sed), -g (zog) i -b (nab), -d (sed), -g (zog), i va promoure solucions diferents: -u per a -b (nau), -d (seu) i -g (jou), mentre que les sonores oclusives esdevenien sordes (nap, set, joc), com ha assenyalat J. Rafel.³⁹

Quant al betacisme del valencià apitxat, les causes deuen ser les mateixes que han produït els altres fenòmens fonètics característics d'aquesta parla, sense connexió directa amb el betacisme del Principat. En qualsevol cas, no crec que respongui a una influència del mossàrab local, que, com hem vist, és possible que en fes la distinció. A més, el betacisme no s'estén o no sembla antic a la resta de parles catalanes que han pogut rebre una influència mossàrab. Així, a les terres de l'Ebre, per exemple, malgrat que a les ciutats com Tortosa actualment hi ha confusió, aquesta ha d'ésser ben recent, perquè en la població rural, almenys entre la generació més gran, encara es pot observar la distinció entre *b* i *v*.

Probablement, doncs, el betacisme del valencià apitxat respon a una influència forana, castellana o aragonesa. Al País Valencià, fora de l'àrea apitxada, la distinció pot haver estat afavorida per la tendència al manteniment de la *b* oclusiva en posició intervocàlica.⁴⁰

38. A les mateixes causes: manca de rendiment funcional i proximitat fonètica, és degut el pas de /ɔ/ a /ɛ/ en català oriental, segons Joan VERNY, *Le passage d'ɔ neutre à ɛ ouvert dans les dialectes actuels*, dins *La Linguistique catalane* (París 1973), 308-310, trad. cat. a *Estudis de geolingüística catalana* (Barcelona 1978), 47-51.

39. Joaquim RAFAEL I FONTANALS, *La U catalana d'origen consonàntic*, «Estudis Romànics», XII (1963-1968, 1970), 205-206.

40. Joaquim RAFAEL I FONTANALS, *Fonologia diacrònica catalana: aspectes metodològics*, «Problemes de llengua i literatura catalanes. Actes del II Col·loqui Internacional sobre el Català, Amsterdam 1970» (Montserrat 1976), 47-65.

3. El carrer de Basea

NOTES HISTÒRICO-LINGÜÍSTIQUES

Des de sempre ha cridat l'atenció dels lingüistes el fet estrany que, mentre que en origen tots els parlars catalans orientals, excepte el rossellonès, hagin pres una solució «ieista» o ioditzada: /y/ o /i/, en els grups interns llatins -CL-, -GL- i -LY-, el parlar de Barcelona, comprès dins el territori del català oriental central, hagi adoptat, amb algunes excepcions, la solució «lleista» /l/ (ortogr. -ll-), que per l'influx poderós de Barcelona s'estén per altres àrees del català central.¹ Aquest fenomen ja fou observat per Pompeu Fabra (*Gramática de la lengua catalana*, 1912, § 10 i p. 479) de bon principi: «En Barcelona yl se confunde con ll, pero suele pronunciarse i: 1.º En voces que tienen otra ll o l: uylal, *colmillo*; fuylola, *hoja* (de madera); fiylol, *ahijado*; assoleylat, *asoleado*; llentiyla, *lenteja* (pron. uial, fuiola, fi'ol, assoleiat, llentia). 2.º En las voces abeyla, *abeja*; ceyla, *ceja*; jeyla, *yacija*; vuyl, *quiero*, y alguna otra (pron. abeia, ceia, jeia, vui). Tovaylola, *toalla*, suele pronun. tovallola, probablemente por analogía con tovalló ['tova-lló'] *servilleta*, y estovayles ['estovalles'], *manteles*».²

1. Aquí no ens referim a la solució [ʎ] (graf. ll), comuna a tots els dialectes catalans provinents de L- inicial llatina o de la consonant geminada interna -LL- (Ex. llaf LUNA, GALLU > cat. lluna, gall).

2. Per a una major comoditat en la lectura hem simplificat els signes

Més modernament ha estat represa aquesta qüestió per dos lingüistes, Joan Coromines i Joan Veny, que sobre la base de Fabra i amb nova documentació han aprofundit sobre l'abast del fenomen.

Coromines,³ en un erudit estudi, afirma que «la distinció entre (l) i (y) era observada, en els segles XII i XIII, en una àrea molt més gran, que abraçava la major part del Principat, incloent-hi, molt més que l'altra, les comarques ben poblades, llevat de l'Alt Empordà, el Pallars, la vall de l'Ebre sense el Segre, i una estreta franja litoral que des de les goles de l'Ebre s'estenia tot just fins a Barcelona. Però en les centúries següents aquesta isoglossa va recular gradualment *cap a l'est*, fins que vingué a confondre's amb el límit d'avui dia» (p. 18). Respecte a Barcelona afirma: «La ciutat de Barcelona, en canvi, presenta abundants documents confusionaris en tota aquesta època (segle XIV). És clar que hi ha alguna excepció, car cap a Barcelona s'han acorruat, en totes les èpoques, catalans de tot el territori lingüístic, i si els insulars traslladats al continent venien al cap i casal en llur immensa majoria, molt més nombrosa hi venia la gent del nord, nord-est i nord-oest de la capital, i de la rodalia immediata, que com hem vist pertanyia a la zona distingidora, en tot el perímetre ciutadà. No és estrany, doncs, que d'aquesta gran massa de gent forana sortissin alguns escriptors que distingien bé les dues consonants, i que d'alguns d'ells hàgim conservat documentació» [anota a peu de pàgina documentació diversa del segle XV]. «Ara bé, s'ha dit molt repetidament que Barcelona havia pertangut a la zona de y per yl. Això és una afirmació errònia, de la qual ja féu justícia Fabra fa seixanta anys [es refereix Coromines a la cita de Fabra que hem fet anteriorment]. El que jo

fonètics en el text reproduït de Pompeu Fabra, de manera que el grup gràfic yl correspon al fonema j que prové dels grups llatins suara esmentats, i el fonema j és representat per la grafia habitual ll. També hem simplificat la grafia de les vocals suprimint-ne els signes diacrítics, que no són pertinents en aquest estudi.

3. JOAN COROMINES, *Història de la confusió de dues parelles de consonants antigues: Ç i SS; YL i LL*, publicat a *Entre dos llenguatges* (Barcelona 1976). Entre [] hem posat els afegits nostres al text transcrit.

no gosaria assegurar és que una ciutat gran com Barcelona, voltada de territori amb y (o, abans, yl), discriminat, zona que arribava fins a les seves portes, en totes direccions, no hi hagués hagut aquesta pronúncia en algun barri forà, però la ciutat fou sempre prou gran, i prou pol·lent i ben poblada, perquè la pronúncia general dins Barcelona comptés molt més en la història i direcció de la llengua que la dels vastos territoris rurals. Com ja va observar Fabra, la pronúncia y s'ha reduït sempre, en l'ús barceloní, al resultat de l'acció dissimiladora, quan hi ha una altra ll o almenys l, en el mateix mot» (pp. 31-33). Coromines cita diversos noms de carrers del padró de 1363 referents al *Quarter de la Mar* (Santa Maria) on s'observa la y que atribueix a un llenguatge propi d'aquesta barriada: '*lo carrer del Miy*', *l'alberch d'En Ffonoyet*, *l'alberch d'En Francesch Castayó* i tres cops *lo carrer dels Banys Veys* mentre que *lo carrer de n'Abeya* surt més sovint com *Abella*; també fa esment que els veïls barcelonins, segons informació de J. M. de Casacuberta, pronunciaven *maye* el nom de la Riera d'En Malla, pronunciació aquesta que atribueix Coromines a la gent de Gràcia o Sarrià (nota 22, pp. 32-33).

Joan Veny, en canvi, en dos llibres seus⁴ s'aparta dels criteris exposats, i considera més aviat una distribució primitiva de caire social, i no pas territorial com Coromines, dins Barcelona, dels camps lingüístics que analitzem.

Veny en *Els parlars* considera que «la iodització és una particularitat del català central i del balear» encara que el fenomen es troba avui dia en regressió dins el Principat per la pressió del parlar barceloní. Respecte a la ciutat afirma: «Hem dit que Barcelona és actualment «lleista». Efectivament, no més coneix la solució ioditzant en uns pocs mots (*fiyol*, fillol; *llentia*, etc.) que van ésser interpretats per Fabra com a casos de dissimilació, la major part. Tenint en compte, però, que

4. JOAN VENY I CLAR, *Els parlars*. Col. «Conèixer Catalunya» (Barcelona 1978), d'aquest llibre hi ha edicions posteriors, corregides i augmentades, publicades amb el títol *Els parlars catalans* per l'Editorial Moll de Palma de Mallorca, Id., *Alguns problemes de dialectologia catalana* dins *Estudis de Geolingüística catalana* (Barcelona 1978).

aquest tipus de dissimilació no es dona normalment a les àrees alienes a la iodització (català occidental), ens inclinem més aviat per considerar aquests mots ioditzats barcelonins com a residus, com a vells testimoniatges d'una primitiva situació del parlar barceloní, dividit probablement en dues capes, una, més popular, que preferiria la /y/, l'altra, més cultivada, que s'inclinaria cap a la /l/. Coneixem textos barcelonins del segle XIV que configuren la presència ieista a la gran capital» (p. 29).

En *Alguns problemes de dialectologia catalana* Veny reprèn el tema aprofundint-lo dins els criteris anteriors. En relació amb els mots ieistes barcelonins puntualitza: «no nego la funció dissimiladora de les laterals [...l, l...l o l...l, però el meu parer és que aquesta dissimilació no s'hauria realitzat desviant el so palatal precisament cap a i si a Barcelona no hagués existit —coexistit—, a l'Edat Mitjana, el corrent ioditzant, de nivell popular, vulgaritzant, al costat del "lleista", més elevat, més fi, més literari. En tenim indicis. Un text barceloní, com els dels *Quarters de la ciutat de Barcelona* del s. XIV, mostra variants com aquestes: 'En Soler *parayer*, En Pujol *mirayer*, P. Ferrer *senayer*, Berenguer Besó *payer*, etc.' on el grafema y ha de representar necessàriament un so ioditzat, que es repeteix en topònims indicadors de la procedència, dels homes d'armes, potser esdevinguts cognoms (Gabriel de *Corneyà*, Francesc de *Volpeyach*, Bernat de *Volpiach*, etc.). Un altre barceloní del s. XIV, el batlle reial Berenguer Morey, deixa esmunyir sovint grafies com *payer*, *mayol*, *tovayola*, *taya*. Una anàlisi acurada de les grafies acreixeria encara aquestes dades.

«Aquest clima y/l de fluctuació segons els nivells lingüístics explicaria l'actual supervivència a Barcelona dels esmentats mots amb i, en lloc de (l). Ho crec així, perquè: 1) en el català occidental, fora de l'àrea ioditzant, la dissimilació no ha tingut lloc normalment; 2) mots catalans d'extensió varia que contenen la combinació [...l, etc., o bé no s'han dissimilat (*lladella* < *latella*, *llombrígol* < *illu umbiculu* o creuat amb *lumbri*cu, *llosella* o *lluella* < *lauseila*) o bé s'han dissimilat per camins diferents: *lladriola* > *jadriola*, [etc.]».

«Cal partir doncs, al meu entendre, d'aquest fet: la gran capital catalana avui decididament "lleista", però al llindar de l'àrea de iodització, va practicar antigament, a distints nivells, l'ús de (l) o de (y); el primer fonema, prestigiat per la llengua literària i les classes altes, potser reforçat pels immigrants d'altres terres catalanes, va desnivellar el dualisme en benefici seu, servant de l'antiga situació algunes traces, especialment quan la palatal era precedida de i, u (*llentia, uial*), situació oscil·lant semblant a la de la zona de Gòdol i Sorribes, o quan una altra lateral impedia la realització palatal (*assoleiat, fuio-la*, etc.)... Barcelona, empori de primer ordre, gran centre comercial, melic de la cultura, convertí el seu parlar en norma lingüística, en model de llenguatge més fi, i esdevingué focus difusor d'ondes lingüístiques, com la de la (l)» (pp. 43-45).

Seria interessant de poder arribar a saber d'on provingué l'influx determinant de la solució «lleista» de Barcelona. Donat el caire d'un major prestigi social que se li atribueix, potser caldria admetre la possibilitat que fos d'origen septentrional, rossellonès o, potser, occità, tenint en compte la gran consideració literària i social que gaudí la llengua d'oc a Catalunya durant l'Edat Mitjana.

M'he allargat considerablement en la reproducció dels textos de Coromines i Veny (encara que escurçant moltes cites il·lustratives d'ambdós autors), amb la intenció de presentar convenientment l'estat actual d'aquesta qüestió que considero interessant per a la història general de Barcelona.

Dins aquesta problemàtica es presenta també el nostre carrer de Basea, que no ha estat al·ludit per cap dels autors citats. Però abans de passar més endavant direm que aquest carrer, que en el nomenclàtor actual de carrers de Barcelona només consta designant una relíquia del que fou, era el que seguia la muralla romana per la part de fora a partir de la plaça de l'Àngel en direcció al mar fins una mica més avall de l'actual carrer de Salvador Aulet (és el tros anomenat actualment, esperem que per no gaire temps, del Sots-tinent Navarro); a partir d'aquí girava pràcticament en angle recte cap al carrer de l'Argenteria fins a l'actual carrer de Nicolau de Sant

Clement. Actualment, després d'haver estat tallat amb motiu de l'obertura i urbanització de la Via Laietana, només conserva el nom de carrer de Basea el bocí comprès entre els carrers de la Nau i de l'Argenteria.

F. Carreras Candi,⁵ almenys entre els autors moderns, ha estat el primer a aportar documentació i a suggerir interpretacions de l'origen i significacions del nom de Basea. Cita (p. 304, n. 690) la doc. següent extreta dels *Libri Antiquitatum Sedis Barcinonensis*: A. 1140 «in burgo urbis barchinona i loco quem vocant baseiam» (V. I, f. 257, d. 695). A. 1143 «in burgo barchinone subtus murum iuxta baseiam». A. 1196 «in burgo barchinone in calle de baseia» (V. I, f. 258, d. 696 i 699). En aquesta mateixa pàgina (304) afirma que segons Parassols i Pi baseya equival a fona, i a continuació diu que «a Barcelona, en 1323, se prohibí "combatre ab baceges ne ab peres"». És evident que *baceges* (ortogr. moderna «bassetja») és sinònim de 'fona' o 'mandró', però aquest mot no es pot identificar amb el *baseia* dels documents per dues raons: bassetja presenta *s* sorda intervocàlica /s/ i consonant africada palatal sonora *ʒ* (ort. -tj-), mentre que *baseia* té *s* sonora intervocàlica /z/ i *i* semivocal /j/. En bona llei lingüística aquests sons respectius mai no poden coincidir.

En aquesta mateixa pàgina (nota 691) afirma que el llatí *basilicum* és el nom de la planta dita *fonoll*. Val a dir que ni *basilicum* pot haver donat *baseia* com demostrarem més endavant, ni hem vist documentat amb aquest significat el mot *basilicum* en cap diccionari de llatí clàssic o vulgar. El nom llatí del *fonoll*, del qual deriva, és en llatí clàssic *feniculum*, i en llatí vulgar *feniculum*.

Més endavant Carreras Candi en la mateixa obra citada (p. 385, n. 1087) suggereix una altra possibilitat etimològica quan afirma «Les basses de Basseyà, que a vegades es troben en el s. XIV, són una redundància. La baseya era un lloc de bas-

5. FRANCESC CARRERAS CANDI, *La Ciutat de Barcelona* dins *Geografia general de Catalunya* (Barcelona, sense data). Modernitzem l'ortografia en les cites textuals d'aquest llibre.

ses (així ho creiem) que existia de fora les muralles de la ciutat en el s. XI. Basses a utilitat de determinats oficis. En derrocar-se aquelles cases el 1910, aparegueren basses no lluny de la muralla vella».

Aquesta possibilitat d'interpretació sembla interessant, però tampoc no és justificada lingüísticament. En efecte, el mot *bassa*⁶ presenta sempre *s* sorda intervocàlica /s/ en els documents catalans de totes les èpoques,⁷ i aquest so originari no se sol sonoritzar mai en català.⁸

En contrast, *baseia*, apareix sempre amb grafia en *s* que indica precisament una *s* sonora /z/ i que coincideix amb la pronunciació moderna. No podria atribuir-se tampoc aquest so sonor a cap analogia, tenint en compte l'antiguitat de la documentació que conservem i el fet que el mot *bassa* s'hagi conservat ben viu fins avui. Més aviat cabria pensar en una assimilació a la inversa, que no s'ha produït en aquest cas.

Enric Moreu-Rey⁹ ofereix també diverses interpretacions. Comença afirmant que «*Baselga*, *Basella* i *Baseia*» poden ser romanalles d'un antic derivat de «*Basilica*...» (p. 92). Crec que el veritable derivat de 'basilica' és *baselga*, que presenta una solució lingüística regular amb sonorització de /k/ intervocàlica (-k- > -g-), pèrdua posterior de vocal posttònica /i/ i evolució regular de la vocal tònica: *i* > *e*. Quant a *basella* i *baseia* crec impossible que hagin pogut deixar caure la /k/ intervocàlica (prèvia sonorització) abans de perdre la /i/ posttònica.

Més endavant, en aquesta mateixa obra (p. 133) Moreu-Rey classifica com a «noms en -ellus: *L'Albanell*, *Creixell* (*Cras-siellus*)... i *Basella* (*Baselia*, s. X)». Com veurem més endavant

6. Es tracta d'un mot considerat d'origen pre-indoeuropeu (probablement ibèric) provinent de *balsa* o *barsa* que presenta derivacions en català, castellà i portuguès, en algun dialecte de la França meridional i en la toponímia de Sardenya. *Diccionari Català-Valencià-Balear* (en endavant citat només DCVB), II veu *bassa*. Veg. COROMINES, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, I, veu *balsa*, i J. HUBSCHMID, *Enciclopedia lingüística hispánica*, I, 50.

7. Veg. *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae* (Barcelona 1962). Fasc. 2, veu *bassa*.

8. F. de B. MOLL, *Gramática histórica catalana* (Madrid 1952), p. 123, § 135.

9. E. MOREU-REY, *Els noms de lloc* (Barcelona 1965).

aquí l'autor encerta a considerar Basella provinent de Baselia, però no és correcta la classificació d'aquest nom dins els derivats de *-ellus*, ja que el nom Baselia presenta clarament el grup *-LY-* i no la geminada *-ll-*.

Per últim, Moreu-Rey (p. 151) dins els topònims derivats d'antropònims inclou «Baselia» sense cap altra especificació.

Aquest és l'estat de la qüestió fins ara. Val a dir que en el nostre cas era temptador de relacionar el nom *baseia* amb *basílica*, tenint en compte el carrer de Baseia es dirigí de la muralla romana vers el temple de Santa Maria del Mar, que sembla que d'antic era considerat com a *basílica*,¹⁰ però per les raons adduïdes en tractar el nom de *Baselga* calia descartar aquesta possibilitat.

Per raons de reconstrucció lingüística interna, en principi s'havia de considerar la possibilitat d'un origen basat en la forma *Baselia* citada per Moreu-Rey sense especificació de lloc, o potser en una forma més antiga *BASILIA*. L'evolució regular d'aquest nom hauria donat perfectament *'baseia'*: conservació de la *s* sonora (*-s-* > *-s-*), *i* > *e* i *LY* > *y*, */j/*, amb solució ioditzant o «ieista». Cal assenyalar que la iod *Y*, no ha impedit l'evolució *i* > *e* si bé haurà mantingut aquesta vocal en català amb un so tancat */e/*.

Una troballa afortunada ens va confirmar aquesta hipòtesi. En un document dels *Libri Antiquitatum* de la catedral de Barcelona¹¹ de l'any 1189 es fa constar: «in burgo barchinone in *basilia* subtus murus civitatis». Es tracta sense cap mena de dubte de la forma original del topònim *basea* que algun escriptor culte va voler recollir en el seu escrit, quan la pronunciació ja havia evolucionat.¹²

10. Bonaventura BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria de la Mar* (Barcelona 1976), p. 23.

11. Vol. I, n.º 700, foli 258. Haig d'agrair al doctor Joan Bastardes la localització d'aquesta citació en les fitxes de què ell disposa provinents de Balari i Jovany. No he trobat, però, referència d'aquest topònim en l'obra de Balari. Aquest doc. també ha estat citat per J. MAS, *Notes...*, vol. XX (Barcelona 1915), d. 2202.

12. Tingueu en compte que alguns dels documents que hem citat anteriorment on es recull la forma *baseia* són anteriors (a. 1140-1143) a aquest.

Tornant a la problemàtica del «ieisme» de Barcelona, sembla que aquest exemple antic de iodització en els murs mateixos de la ciutat antiga hagi de reforçar el criteri de Joan Veny. Una grafia tan antiga i repetida en un nom de lloc no pot obeir a una forma peculiar de pronunciació d'un escrivà, sinó a la forma com el poble devia pronunciar aquest nom, i la contigüitat amb els murs vells de la ciutat tampoc no fa suposar que la pronunciació ioditzant fos deguda a una influència forana. Per altra banda, la Barcelona del s. xii no crec que fos tan gran com per a suposar que hi havia pronúncies particulars a cada quarter o barri.

Quant el pressupost istme o franja litoral de caràcter «lleista» que, segons Coromines, arribava fins a Barcelona per la costa de Llevant (és a dir, pel Garraf), les recents recerques lingüístiques han demostrat que no ha existit mai, puix que, ultra el fet que el ieisme encara no és desaparegut del tot en la pronúncia genuïna de Begues (Baix Llobregat, al centre del massís de Garraf), l'estudi de la toponímia de sitges d'I. Muntaner demostra a bastament, amb formes com *Abayà* (abel·lar), *Maiol*, *Païssa*, *Solei*, etc., que aquest terme, que compren el litoral de Garraf, pertanyia originàriament a l'àrea ioditzant del català oriental.¹³

Respecte a l'evolució posterior *Baseia* > *Basea*, no és aquest un fenomen estrany al català. La iod intervocàlica /i/ segons Veny¹⁴ desapareix, en general, en contacte amb una *e* (vea, vella), i a localitats com Campos, Montuiri i Sa Pobla (Mallorca), la caiguda és sistemàtica: *fua*, *fulla*, *paa*, *palla*; *giua*, *agulla*; etcètera.

Si passem a considerar l'antiguitat del topònim *Basília* > *Baseia* > *Basea*, hem de tenir en compte el període en què aquest nom fou viu com a antropònim a casa nostra. Es tracta d'un nom que s'introduí en Occident durant la baixa llatinitat, en període cristià; Hübner esmenta aquest nom de *Basília*

13. Ignasi MUNTANER I PASCUAL, *Els noms de lloc del terme de Sitges i de les terres veïnes* (Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans, 1986); veg. també la nostra ressenya d'aquest llibre a «Llengua & Literatura», 2 (1987), 587-589.

14. *Els parlars*, o.c., p. 57.

junt amb altres d'origen grec: *Alexandra*, *Arcadius*, *Cefalius*, *Ceprianus*, *Frythris*, *Eugammia*, *Eulalia*, *Leontius*, *Macarius*, *Saturius*, *Sefronius*, *Thodosius*, *Zenon*, els quals són recollits en inscripcions que daten dels segles vè al viiiè, sense descartar que n'hi hagi alguna del s. iv.¹⁵ Concretament la inscripció *Basilia, famula Christi* apareix en una inscripció de l'any 530 procedent del *Conventus Hispalensis* (Bètica).¹⁶ I a l'època carolingia o comtal, aquest antropònim encara apareix documentat alguna vegada als comtats d'Osona i Girona durant el segle x.¹⁷ Es difícil, doncs, de precisar si com a topònim és anterior o posterior a la reconquesta de Barcelona del 801.

En qualsevol cas, pocs carrers de Barcelona conserven un nom tan antic, encara que creiem que en origen el nom s'estendria per tota la zona que fou domini de la primitiva Basilia i que posteriorment en formar-se el carrer aquest va prendre el nom de la contrada, ja que els documents medievals que hem vist ens refereixen no solament a la «calle de baseia», sinó al «loco quem vocant baseiam» i «in basilia subtus murum civitatis», etc.

Altres topònims de fora de Barcelona tenen aquest mateix origen. En primer lloc, hi ha el poblet de Basella agregat al municipi de Siurana (Alt Empordà), que dialectalment es pronuncia 'Baseia'.¹⁸ En documents del s. xii relacionats amb l'Empordà i el Rosselló, apareix la signatura d'Umberti de Bassilia¹⁹ i de Reamballi (Rimbau) de Baseia. També hi ha referència d'un topònim idèntic prop de Tamarit (Tarragona) citat l'any 1134: «et unum ferregenat et domos in Baseia».²⁰

15. Aemilius HÖRNER, *Inscriptiones Hispaniae Christianae* (Berolini 1871), pp. VI-VII, § 8; citat per Paul AEBISCHER, *Essai sur l'onomasie catalane du IXe au XIIe siècle*, AORLL, I (1928), 7.

16. J. VIVES, *Inscriptiones cristianas de la España romana i visigoda* (Barcelona 1969), núm. 136-37, p. 44.

17. Són dades extretes del *Repertori d'Antropònims Catalans*, I (segles ix-x), pendent de publicació per l'Institut d'Estudis Catalans.

18. DCVB, II, veu *Bassella*.

19. *Liber Feudorum Maior*, Edic. F. MIQUEL (Barcelona 1945), pp. 332 i 877. La grafia esporàdica amb -ss- crec que és deguda a la influència del mot *bassa*, de què hem parlat abans, sense reflex en la pronunciació.

20. *El «Libre Blanch» de Santes Creus*, Ed., F. UDINA (Barcelona 1947), doc. 38.

El nom del poble de Bassella (Alt Urgell), sense tenir a mà documentació antiga que ens faci descartar del tot una assimilació sobre la base d'un nom anterior o una etimologia popular, creiem que presenta una problemàtica diferent. La forma actual, amb *s* sorda (-ss-) podria venir d'un compost de *bassa* amb el sufix diminutiu *-ella* (<icula) que hauria donat *-ll-* en català occidental.²¹ Com suggereix el DCVB també es podria tractar d'un derivat del cognom llatí *BASSILLA*, també documentat en època paleocristiana.²²

Respecte als topònims menors *Basselles*, *Bassella*, respectivament, de Caldes de Montbui i Sant Feliu de Codines que Moreu-Rey cita,²³ com ell mateix indica, es deuen tractar de noms derivats de *bassa* per les mateixes raons que hem assenyalat a propòsit de Bassella, tot remarcant la grafia *-ll-* en un territori encara ioditzant, ço que ens fa deduir que en aquest cas es tracta del sufix *-ella*, derivat de *-ellu*.

21. També es podria tractar del sufix diminutiu *-ella* (<ll. *ella*). Veg. MOLL, o.c., p. 278, § 386. Aquests dos sufixos llatins (-icula, -ella) convergeixen en una solució única en català occidental: *-ella* amb *e* tancada.

22. HUBNER, o.c., pp. VI-VII, i *Thesaurus Lingua Latinae*. Veg. també J. VIVES, o.c., núm. 33. p. 20.

23. ENRIC MOREU, Rey, *La rodalia de Caldes de Montbui* (Barcelona, 1962), pp. 38 i 51.

4. L'aparició del català a l'escriptura

INTRODUCCIÓ

En la seva ponència al Col·loqui de Basilea, ja esdevinguda un text clàssic de la lingüística catalana, el nostre homenatjat, Joan Bastardas, a propòsit de l'aparició del català a l'escriptura, després de considerar que la nostra llengua, com les altres llengües romàniques, ja devia existir almenys a partir del segle VIII, afirmava:

«Frases de certa extensió escrites amb intenció romànica — catalana — no les tenim fins ben endins del segle XI, en els juraments de fidelitat; ben tardanes, si les comparem amb els juraments d'Estrasburg o amb les glosses «Emilianenses» del segle X o amb els juraments testificals continguts en el cèlebre *Placito Capuano* de l'any 960, que permeté que els italians celebressin l'any 1960 el mil·lenari de llur llengua. Nosaltres no tenim una excusa semblant per celebrar el mil·lenari del català, però el català d'ara fa mil anys — i molts més — era ben bé català.

A la segona meitat del segle XII tenim ja força textos escrits en català, cosa que ens pot permetre de reunir un corpus o publicació prou important i d'establir així la gramàtica de la llengua.»¹

1. Joan BASTARDAS, *El català pre-literari*, dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes* (Montserrat 1977), p. 42. Del mateix

El que és cert és que en català no tenim documents tan antics com els que pot aportar la història del francès,² ni tan sols com el *Placito Capuano*, tot i que el text italià d'aquest document es redueix a una frase que repeteixen els testimonis inserida dins un context llatí ampli: «Sao ke kelle terre, per kelle fini qui contene, trenta anni le possette parte Sancti Benedicti.»³

Amb el castellà, però, la diferència no és tan àmplia. Menéndez Pidal datava les glosses Ernilianenses dins el segle x, i sobre la base d'aquesta datació els castellans es van avançar a

autor: *El llatí de la Catalunya romana i formació de la llengua catalana*, a «Fonaments», 8 (1992), 99-113 i *Del llatí al català o el català té més de mil anys*, a la «Revista de Catalunya», 30 (maig de 1989), 33-47. Com tampoc no la Bastardas, no tractarem aquí l'onomàstica antiga, però sí que volem recollir les conclusions de Cebrià BARAUT, *La data de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», VII (1984-1985), pp. 515-529, en relació tant amb aquesta acta com amb el capbreu subsegüent, pel fet que aquests documents són reportats sovint en els estudis sobre el català pre-literari. Les conclusions de Baraut respecte de l'acta són: a) La primera acta de consagració i dotació de la catedral de la Seu d'Urgell, tal com ens ha arribat, és un document fictici i inventat pel que fa a la data que li és atribuïda, anys 819 o 839, i als personatges, suposats protagonistes d'aquell esdeveniment, el comte Sunifred i el bisbe Sisebut. b) Per a la seva elaboració l'autor es va servir tanmateix de fonts reals i genuïnes, la majoria de les quals s'han conservat, cosa que permet de considerar el contingut de la seva part dispositiva substancialment com a autèntica i fidedigna. c) La seva redacció ha de situar-se, no en els primers decennis del segle ix, segons la creença fins ara predominant, sinó a la segona meitat del mateix segle, després de l'any 860» (pp. 524-525). Quant a la datació del capbreu (que es conserva en còpies del segle xiii), Baraut afirma que «per diverses raons, entre altres l'esment de poblacions (Ponts, Santa Linya, Montmagastre) que no foren reconquerides fins més tard del segle ix, obliguen a retardar-ne la composició fins al segle xi...» (p. 520, nota 20). També afirma Baraut que «en relació als noms de lloc enumerats en l'acta hom pot observar que són encara llatins o llatinitzats, de la mateixa manera que els que surten en els documents del segle ix i primera meitat del x. En canvi, en el capbreu del segle xi, mencionat més amunt, prenen ja formes pròximes o equivalents a la llengua vulgar o parlada, pròpies d'un estadi lingüístic més avançat» (p. 523). Així, doncs, encara que el romanç català ja existia en el segle ix, les formes toponímiques tal com apareixen en aquest capbreu s'han de considerar més tardanes.

2. La situació excepcional del francès durant l'època carolíngia ha estat descrita per W. V. WARTBURG, *Problemas y métodos en la lingüística*, trad. cast. de Dámaso Alonso i Emilio Lorenzo (Madrid 1951), p. 364 i seg.

3. Carlo TAGLIAVINI, *Orígenes de las lenguas neolatinas*, trad. cast. (Mèxic 1973), p. 701, amb la bibliografia pertinent.

celebrar el 1977 el mil·lenari de llur llengua. Però posteriorment M.C. Díaz y Díaz ha demostrat que aquestes glosses i les Silenses no són pas del segle X, sinó de ben entrat el segle XI; el manuscrit en llatí que les conté sí que és del segle X, però les glosses són posteriors.⁴ La diferència cronològica entre aquestes glosses i els primers textos feudals que contenen frases soltes en català (i les glosses són també frases soltes, sense cap valor literari) no pot ésser, doncs, gaire gran.

FONTS CATALANES

En català no s'ha conservat, que sapiguem, cap text monàstic que contingui glosses o proves de ploma comparables a les castellanes esmentades o a les que prefiguren altres llengües romàniques com les de Reichenau o de Monza;⁵ però això no vol dir que no n'hagin existit, sinó que no s'han conservat els manuscrits escolars que les contenien. Però sabem que n'hi havia, perquè Jaume Villanueva ens en dona testimoni: en un manuscrit miscel·lani de Ripoll del segle VIII «al fol. 57 del libro se ven al margen escritas estas palabras: *Magister ms. novel* (o novel) *q; me miras novel*. Esta bagatela en lengua vulgar es notable por su antigüedad; porque la letra es del siglo X, o cuando más de los principios del siguiente».⁶ És de doldre que s'hagi perdut aquest còdex, puix que, ultra l'interès filològic del text romànic, Beer i Millàs i Vallicrosa, basant-se en la descripció que en fa Villanueva, afirmen que era de colossal importància entre tots els còdexs hispans de principis de l'Edat Mitjana coneguts fins avui.⁷ Respecte d'aquest ad-

4. Manuel C. Díaz y Díaz, *Las primeras glosas hispánicas* (Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1978), pp. 26-32.

5. Vegeu paràgraf 75 «Primeras manifestaciones escritas del romance: las glosas», de TAGLIAVINI, *op. cit.*, pp. 633-643. Per a les glosses de Reichenau, vegeu també D'ARCO SILVIO AVALLE, *Protostoria delle lingue romanze* (Torino 1965), pp. 309-318.

6. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario*, VIII, p. 46.

7. R. BEER, *Los manuscritos del monasterio de Sta. Maria de Ripoll* (Barcelona 1910), pàg. 22. J. MILLÀS I VALLICROSA, *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, 2.ª ed. (Barcelona 1983), p. 114.

vertiment marginal, una possible interpretació crec que podria ésser: «Magister meus no vol que me miras, novell»; hi ha una dificultat a acceptar la forma «miras» com de 2a. p. del pres. de subj. de *mirar*, de la 1a. conj., però sigui com sigui el sentit és de subjuntiu; potser és una mala lectura de «mires», però com que ens en manca l'original no podem fer sinó conjectures a partir de la lectura de Villanueva, que ja vacil·lava entre *novol* o *novel*. Com bé deia Villanueva, és evidentment una facècia o «bagatela» en què l'autor, probablement un monjo de l'escriptori o estudi de Ripoll, fa que el llibre adverteixi al lector novell que no es pot llegir sense permís del mestre: *magister meus*.

Si, com diu Villanueva (i crec que ens podem refiar puix que era un bon historiador i un bon paleògraf), aquest adverbament marginal és del segle x o com a més tard del començament de l'xi, és doncs, potser més antic i tot que les glosses Emilianenses; en qualsevol cas, és el text en català més antic de què tenim notícia, que fins ara ha passat desapercebut dels historiadors de la nostra llengua.

I no és pas que a casa nostra no hi hagi hagut un interès erudit antic a fer conèixer els primers textos o mostres escrites de les parles romàniques en general i del català en particular. Antoni de Bastero (v. 1675-1737) a la seva *Història de la llengua catalana* inèdita (ms. 1.173 de la Biblioteca de Catalunya)⁸ opina que la «llengua romana» prové de la corrupció del llatí esdevinguda en temps dels gots. Bastero creu que aquesta «llengua romana»

8. Vegeu Pere BOHIGAS i BALAGUER, *Bastero i els orígens de la llengua catalana*, «Miscel·lània Fabra» (Buenos Aires 1943), pp. 27-36; Antoni COMAS, *Història de la literatura catalana*, IV (Barcelona 1981, 2.ª ed.), pp. 172-173, i Rosa Maria POSTIGO, *Contribució a l'estudi d'Antoni de Bastero*, «Anuario de Filología», I (Universitat de Barcelona 1975), 497-512. No tractarem aquí els autors antics que especulen sobre l'origen de la «llengua llemosina» sense aportació documental, com el rossellonès Andreu Bosc (*Sumari, index o eptome dels admirables i noblissims títols d'honor de Cathalunya, Rosselló i Cerdanya* (Perpinyà 1628), pp. 14 i seg.) o els valencians setcentistes Marc Antoni d'Orellana (vegeu COMAS, *Història de la literatura catalana*, IV (Barcelona, Ariel, 1981³), 190-194) i Llorenç Matheu i Sanç (vegeu Josep ROMEU i FIGUERAS, *Poesies catalanes de Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle XVII*, I, «Els Marges», 14 (1978 [1979], 97-111; II, «Els Marges», 16 (1979 [1980]), 65-92, i més concretament el núm. 14, pp. 101-103.

era la catalana, que identifica, aquí almenys, amb la provençal i que ocupava les dues Gàl·lies, el testimoni escrit més antic de la qual són els juraments d'Estrasburg, que ell coneixia, segons afirma, a través de Claude Fauchet, erudit francès del segle XVI. Però Bastero no analitza directament les escriptures antigues a la recerca de mots o expressions romàniques pre-literàries.

En aquest sentit va aprofundir més Josep de Móra i de Catà, marquès de Llió (o de Llo) en les seves *Observaciones sobre los principios elementales de la historia*, publicades el 1756 al primer volum de les *Memorias de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, on dedicava un «Apèndice al lenguaje romano vulgar» (p. 561 i seg.); hi reproduïa així mateix els Juraments d'Estrasburg (p. 571) i l'epitafi «de nuestro Conde Bernardo en 844 (Castres?)» (pp. 574-575),⁹ però a més també una selecció de fragments romànics de documents llatins dels segles X i XI extrets de les obres *Histoire de Languedoc*, *Marca Hispanica* i *Histoire du Bearn* (pp. 577-579).

Capmany no analitza lingüísticament les escriptures que ell mateix va publicar a la «Colección Diplomática» de les seves *Memorias históricas sobre la marina comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, del 1792.¹⁰ D'aquesta col·lecció són interessants en primer lloc les lleudes de Mediona (doc. 4, a. 1222) i de Tamarit (doc. 8, a. 1243), en llatí catalanitzat, i de Colliure (doc. 11, a. 1252), en català. De la segona meitat del segle XIII publica Capmany altres documents en català del regnat de Jaume I¹¹ i també una traducció castellana de les ordenances dels corredors de llotja i d'orella de Barcelona, que han estat editades i estudiades per Coromines.¹² Quant a la

9. Aquest epitafi, que comença amb el vers «Assi jay lo comte Bernat» i que fou inclòs en la primera edició de la *Histoire de Languedoc*, I, col. 83 («ex. mss. Odonis Ariberti capellani Gerrici palat. gloriosissimi»), és una poesia trobadoresca molt posterior, probablement del segle XII, vegeu M. RAYNOUARD, *Choix des poésies originales des troubadours*, II (París 1817), pp. CXXV-CXXVI.

10. En segueixo l'edició moderna, a cura d'E. GIRALT i C. BATLLE (Barcelona 1963).

11. CAPMANY, *op. cit.*, vol. II-1, pàgs. 6 i següents.

12. CAPMANY, *op. cit.*, vol. II-2, pàgs. 866-873. Per a l'edició de Coromines, vegeu nota 56.

descripció lingüística, en primer lloc Capmany observa «la conformidad entre la primitiva constitución civil de Cataluña y la de las provincias meridionales de Francia», extensiva a la toponímia (*Rocafort*, *Roche fort*, *Castellvell*, *Castelviell*, etc.), a l'onomàstica personal, als noms d'oficis civils i de la noblesa, i a la llengua en general. Com a mostra publica el codicil de Ramon de Trencavel, vescomte de Besiers, de 1166, en occità, i remarca les coincidències amb el català.¹³ Més endavant afirma, seguint en això Bastero, que el provençal prové de Barcelona: «Pero ignoraron aquellos autores que este lenguaje fue accidentalmente la lengua catalana, llevada a Provenza por los condes de Barcelona; la cual allí se pulió con la mezcla de algunas voces y frases más dulces, propias de aquella Provincia» en ocasió del casament, el 1112, de Ramon Berenguer III amb Dolça de Provença.¹⁴

Alexandre de Laborde, en el seu *Voyage Pittoresque et Historique en Espagne*, publicat entre el 1806 i el 1807, seguint l'opinió de Bastero i del marquès de Llió, però sense esmentar-los, manifestava que la llengua particular dels catalans és l'antic llenguatge de les províncies meridionals de França, i com aquest, una corrupció de la llengua vulgar dels romans, que a la fi del segle xi es començà a perfeccionar i esdevingué la llengua dels literats; aquesta llengua era coneguda amb el nom de provençal encara que, en realitat, s'hauria d'anomenar català. Com a mostres de «llengua romana» també reproduïx el text dels juraments d'Estrasburg i l'epitafi de «Bernat, comte de Barcelona».¹⁵

Josep Pau Ballot en el preàmbul de la seva *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*,¹⁶ escrita entre el 1810 i el 1813,

13. CAPMANY, *op. cit.*, vol. II-2, cap. 1, pàgs. 785-786.

14. CAPMANY, *op. cit.*, vol. II-2, cap. 5, pàgs. 791-794.

15. Alexandre de LABORDE, *Viatge pintoresc i històric. I. El Principat*, traducció i pròleg d'Oriol VALLS I SUBIRÀ, i notes de Josep MASSOT I MUNTANER (Montserrat 1974), 267-268. Massot identifica aquest comte Bernat amb Bernal de Septimània, comte de Tolosa, nat el 804 i nomenat comte de Barcelona el 826, que fou jutjat i executat per Carles el Calb el 844, *op. cit.*, p. 270, nota 32.

16. Les referències que ací en fem són tretes de la 2a. edició, 2on. estat, publicada pòstumament, durant el 3r. decenni del segle XIX, i reproduïda sua-

dedicà un apartat a l'«Origen de la llengua cathalana», on afirma que «alguns pensan que prové del llemosí; pero lo cert es que es filla llegítima de la llatina, y tal vegada mes que moltras altras, que se aprecian de ser-ho de tan noble mare» (p. XXX); en nota es remet a l'«erudit condeixible meu don Anton de Capmany y de Montpalau» i recull també l'opinió del P. Masdeu en el sentit que la llengua dels catalans o valencians és l'origen de les llengües francesa, italiana i provençal.

Ballot, a més, dóna unes «Petitas mostrás de la decadencia de la llengua llatina en esta provincia, y de la formació de la llengua cathalana», en una llarga nota (p. XXXVII i seg.). Com a pertanyent al segle X dóna uns curts fragments de textos en llatí amb elements catalans, sense indicar-ne la procedència ni la data precisa, que probablement són més tardans, sobretot el segon fragment per l'onomàstica que hi figura i perquè fa esment de la vila de Prades (Pradis), conquerida al segle XII, i d'un abat i un prior (tro l'Abat et lo Prior), probablement de Poblet, monestir fundat el 1153. Com a pertanyent al segle XI dóna en les mateixes condicions un petit fragment de document en llatí molt catalanitzat que podria ésser d'aquest segle o, més probablement, dels segles XII o XIII. També són més tardanes les mostres en català que dóna com a pertanyents als segles XII i XIII.

La mateixa opinió respecte als orígens del català, però més estructurada, manifesta també Fèlix Torres i Amat al seu treball *Apuntes para una disertación sobre la lengua y la literatura*

ra en facsímil a cura i amb una introducció de Mila Segarra (Barcelona, Alta Fulla, 1987), que conté al final un «Catálogo de las obras, que se han escrito en lengua Catalana desde el reinado de D. Jayme el Conquistador, arreglado por el Dr. D. Josef Salat, Abogado». Quasi totes les obres que aquest catàleg atribueix al segle XIII, que comença amb la Crònica de Jaume I, són posteriors; únicament són o poden ésser d'aquest segle la *Crònica de Desclot* i la referència de traduccions catalanes fetes per Pere Ribera de Perpinyà (anomenat Pedro Ribera de Perpejà). Segons Albert Ròsich, *Francesc Vicenç Garcia: tres segles i mig de referències escrites*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», III, 259-276, «el text de Salat és substancialment una apropiació fraudulenta d'un catàleg que va elaborar Antoni Elies i Robert, com espero poder demostrar en una altra ocasió» (p. 262). És clar, però, que en aquesta edició no s'afirma que el catàleg fos obra de Salat, sinó que fou «arreglado» per aquest.

catalana,¹⁷ ben interessant per a conèixer les idees lingüístiques de l'època. Opina que en temps dels romans s'usaven tres idiomes: a) el llatí literari, b) el romà vulgar o llatí corromput, c) el natiu, que en alguns llocs es va barrejar amb el romà vulgar i que a casa nostra va perdurar fins a l'imperi de Cèsar. Després van venir els gots i amb les aportacions d'aquests es va acabar de corrompre el romà vulgar, de manera que van aparèixer les diferents llengües romàniques, tot remarcant la influència gòtica sobre el català (pp. XXV-XXVI). Es refereix, també, a les relacions amb Provença a partir de Ramon Berenguer III i afirma: «Con el nombre de Provenza se entendía no sólo al actual país de este nombre, y al Linguadoc, sino a Borgoña... y a todas las provincias que abarcan el Loire, y los Pirineos; el idioma de todas ellas se llamaba Provenzal. Bajo este nombre fue generalmente conocido, no obstante de corresponderle con más propiedad el de Catalan, aunque sustancialmente era el mismo, pero no con los primores con que le ilustraron nuestros condes...» (p. XXIX). També considera el català com la llengua dels antics reis, i esmenta Bastero i Masdeu, els quals creien que el català es va expandir per Provença.

Respecte a l'aparició del català en l'escriptura, Torres i Amat afirma que «en algunos instrumentos latinos de fines del siglo x y principios del xi es donde se comienzan a ver algunas cláusulas enteras en romance» (p. XXVII), i es remet a les *Observaciones* del Marquès de Llió. Creu que els Etsatges es van traduir al català el 1068. Aquest treball de Torres i Amat es complementa amb una *Noticia sobre los trovadores catalanes, y sobre un antiguo cancionero de la Academia del Gay-Saber de Barcelona*, del rossellonès P. Puiggari, traduïda del francès (p. XXXIX-XLIII).

El 1824 el rossellonès Francesc Jaubert de Paça (o de Passa) publicava les seves *Recherches historiques sur la langue catalane*,¹⁸ on, després de diverses consideracions sobre l'origen

17. Forma part de la introducció a la seva obra *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* (Barcelona 1836), XXV-XXXIX.

18. Publicades dins les «Mémoires et dissertations sur les antiquités nationales et étrangères» per la Société Royale des Antiquaires de France, vol. VI

de la llengua vulgar o romanç a Catalunya i de la influència de l'àrab, quant a l'ús escrit després de la reconquesta carolíngia, sense major precisió cronològica, afirma: «Les Espagnols, où plutôt les écrivains de la Marche d'Espagne (Marca Hispanica), ne firent jamais usage que du latin, et plus souvent encore de la romance; car alors, de même que chez les anciens Celtibères, les archives de la nation et toute son histoire n'étaient qu'un recueil de chansons. Dès-lors aussi la langue vulgaire était déjà admise dans la rédaction des actes publics concurremment avec la langue latine, et les rois même, dans leurs donations, ne dédaignèrent pas d'y avoir recours» (pp. 303-304), i en nota dona dues mostres de documents feudals del segle XI amb mots en romanç extrets de Diago i Marca.

Clou aquest treball una antologia que, sota el títol de «Notes des recherches de M. Jaubert de Passa sur la langue catalanes» (pp. 404-429), inclou diversos textos arcaics. Com a pertanyents al segle X publica els mateixos fragments que Ballot però sense esmentar-ne la font i indicant només: «Archives de la ville de Barcelona». Com a pertanyents al segle XI dona també el text publicat per Ballot més un fragment de les Constitucions de Catalunya, que és una traducció tardana de l'usage 80 «Iudicium in curia datum». La primera mostra que dona com a pertanyent al segle XII és també presa de Ballot, i la resta de documents que dona com si fossin dels segles XII i XIII són traduccions posteriors de textos jurídics i petits fragments de la crònica de Jaume I; únicament pot pertànyer al segle XIII un fragment, datat el 1250, del «Préambule des coutumes Maritimes» extret de Capmany.

Ja dins la Renaixença, el vilanoví Magí Pers i Ramona a la seva *Historia de la literatura catalana desde su origen hasta nuestros días*, publicada a Barcelona el 1857, seguint els passos de Bastero i del marquès de Llió, considera com a mostres de la literatura catalana del segle IX tant els juraments d'Es-

(1824), pàgs. 297-431. Vegeu una descripció d'aquesta obra en el seu context per Joan ALEGRET, *La literatura a Catalunya-Nord entre 1808 i 1833*, «Mayurqa», 19 (filologia) (gener-desembre 1979-1980 [1982]), pp. 127-133.

trasburg com l'epitafi del comte Bernat, que Pers considera del segle X, malgrat que «M. Raynouard lo hace solamente del siglo duodécimo» (p. 73). Del segle X, ultra el poema de Boeci publica un «fragmento de la prosa que de este siglo hemos hallado. Algunos lo hacen del siglo undécimo, pero creemos que se equivocan atendiendo su lenguaje» (p. 77); en realitat, tant el poema occità de Boeci com el document en llatí catalanitzat que publica, sense indicar-ne la font, són del segle XI. Dels segles posteriors només considera obres i autors de caràcter literari occitans o catalans, entre els quals curiosament no esmenta Ramon Llull.

Antoni de Bofarull el 1876 va reprendre el tema, en relació, però, exclusivament al català, a la seva *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*.¹⁹ Bofarull rebutja la identificació entre català i occità i en conseqüència, seguint Milà, considera impropï el nom de llemosí aplicat al català. Per aquest motiu no creu que els juraments d'Estrasburg es puguin considerar un document català («este lenguaje es muestra del que hablarían en las cortes de aquellos reyes más germánicos que nosotros y que todos los latinos del Mediodía», p. 462) i cerca mostres antigues de català escrit «Aunque sea parcialmente y en pequeñas proporciones, en aquellos documentos de los siglos X, XI y XII, especialmente en los sacramentos y homenajes de los dos últimos, donde, a manera de fórmula, por rusticidad del notario y no por otra razón, se encuentran frases sueltas para mejor expresar lo que aquél no supo decir en latín, o por creer que así era más inteligible a los contratantes...» (p. 462) i en dóna algunes d'extretes de documents catalans de la *Marca Hispànica*.²⁰

Respecte a l'aparició de documents complets en català, Bofarull afirma: «Pero sea lo que fuere de estas observaciones, en ninguna de ambas lenguas [català i castellà] se encuentra

19. Vol. II (Barcelona 1876). Ara es pot consultar més fàcilment el text que reportem a Antoni de BOFARULL, *Escritos lingüísticos*, a cura de Jordi Ginebra (Barcelona 1987).

20. Totes aquestes mostres són del segle XI; pp. 462-463 de l'edició original i 293-294 de l'edició de J. Ginebra.

todavía, en el año en que damos por concluida la época a que pertenece esta reseña, documento ni escrito alguno cuyo lenguaje sea exclusivamente el romance» (p. 462).²¹

L'aportació de nova documentació històrica sobre la llengua catalana fou iniciada per B. J. Alart a la «Revue des Langues Romanes» des del 1872 (vol. III) fins al 1877 (vol. IX), després aplegada en una sola publicació: *Documents sur la langue des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne* (París 1881) que recull documents diversos dels segles X al XIII. Alart en separa els elements romànics i els estudia particularment; quant al caràcter d'aquests documents, confirma l'opinió de Bofarull: «Les plus anciens écrits où l'on trouve, non pas seulement des traces, mais des expressions et des phrases en formules entièrement catalanes sont des actes de concession et reconnaissance de fiefs, des conventions entre feudataires et des serments féodaux» (p. 8), però «on ne connaît pas de documents entièrement rédigés en catalan avant 1250; mais on trouve des mots et l'orthographe de cette langue dès le IXe siècle, des phrases entières au XI, et il serait facile d'en retrouver la syntaxe dès la même époque, sans l'enveloppe du latin...» (p. 6). Afegim que l'any 1250 és una data convencional; de fet, el primer document enterament en català que publica és el capbreu de la vall de Ribes (1283-1284).

Després de la mort d'Alart el 1880, el seu successor P. Vidal va continuar la publicació de documents medievals rossellonesos tots ells en català, del segle XIV, a *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne (de 1311 a 1380)*,²² ben interessants lingüísticament i històrica.

Antoni Aulèstia i Pijoan el 1874 va llegir un discurs a La Jove Catalunya, que fou publicat amb el títol *Notícia general de la prosa catalana desde sa aparició fins a termenar lo segle XVI*

21. Bofarull analitza les idees que a propòsit del castellà aporta Carlos ROMERO a *Historia de España* II, (Barcelona 1839), cap. XVII, pp. 207 i següents, i ap. 1, pp. 253 i següents.

22. RLR, XXIX (1886), pp. 53-76; XXX (1886), 257-275; XXXI (1887), 59-78; XXXII (1888), 146-167, 410-430 i 549.

al seu aplec d'*Estudis Històrics*, vol. II (Barcelona 1892), pp. 21-34. A Aulèstia l'interessa, però, només la prosa literària i per això, respecte del segle XII, afirma: «Durant tot aquest període, imperfecte y no fixat lo romanç català, ni desenrotllades encara les institucions polítiques y populars, no'ns pot la literatura oferir cap obra original. Així es que tot lo moviment literari del segle se redueix a traduccions d'algunes de les histories més importants d'aquelles èpoques, com lo "*Sumari de la Historia de España*" — "*Vida de Carlo Magno*" — "*Sumari de la població de España*" per Puigpardines y altres; estant representada la ciencia per lo "*Libre dels Juhins de les estrelles*", del juheu Ben Ezra. Es també segurament d'aquest la traducció de la *Historia de la primera creuada* que alguns coloquen en l'anterior (ja que aquella comença l'any 1097) suposantla com lo primer llibre en romanç que hi ha hagut a Espanya» (pàgs. 23-24). Pel que fa al segle XIII, Aulèstia només comenta les cròniques de Desclot i Muntaner, Arnau de Vilanova i Ramon Llull.

Respecte de les obres considerades del segle XII per Aulèstia, és ben sabut que Berenguer de Puigpardines és un escriptor apòcrif i que les obres que se li atribueixen són molt més tardanes, del segle XV almenys.²³ També és més tardana la traducció catalana de l'obra d'Abraham ibn Ezra, probablement del temps de Pere el Cerimoniós segons Lola Badia que coneix el manuscrit, catalogat amb la sigla N.I. 19 a la Biblioteca d'El Escorial.²⁴ La traducció de la història de la primera croada sens dubte és la que amb el títol de *Chanson d'Antioche* fou publicada per Paul Meyer, obra occitana de la fi del segle XII o del començament del XIII, segons Meyer.²⁵ El manuscrit es

23. Vegeu el capítol dedicat a aquest autor imaginari per J. MASSÓ, *Historigrafia de Catalunya en català durant l'època nacional*, «Revue Hispanique», XV (1906), pp. 586-591.

24. Vegeu Julián ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la Biblioteca de El Escorial* (Madrid 1932), pp. 60-61. Aulèstia podia conèixer l'existència d'aquest text a través de l'obra de José RODRÍGUEZ DE CASTRO, *Biblioteca Española de Escritores rabínicos españoles*, I (Madrid 1781), pp. 21-26, on fa referència a aquest manuscrit.

25. Paul MEYER, *Fragment d'une «Chanson d'Antioche» en provençal*, «Archives de l'Orient Latin», II (1884), pp. 467-509.

troba a la Real Academia de la Historia de Madrid entre els documents que havien pertangut a Jaume Villanueva. Aulès-tia en devia tenir coneixement per la *Noticia de las actas de la Real Academia de la Historia, leída en la Junta pública de 7 de junio de 1868* per Pedro Sabau (Madrid 1868).²⁶

Milà i Fontanals, el 1876, a les seves *Notas de primitiva lengua catalana*,²⁷ publica una sèrie de documents catalans també d'època pre-literària. En la introducció esmenta els treballs anteriors sobre la qüestió del marquès de Llió, Romey, Bofarull i Alart, i afirma que «las muestras de lengua catalana, anterior a la que ofrecen las obras literarias (algunas del siglo XIII, pero conservadas, a lo menos generalmente, en copias posteriores), se han de buscar en los diplomas o escrituras, ya mixtas de latin bárbaro y de romance, ya completamente romanceadas. Copiosas muestras de estos documentos se hallan en la Marca Hispanica, y especialmente en los *Viajes literarios* del P. Villanueva...» (p. 19), també manifesta en nota que «Raynouard en el tomo I de su *Choix des poesies des troubadours*, incluye varios documentos, si no catalanes, de países comarcanos, algunos de los cuales supone de 960. El Sr. Helfferich publicó uno catalán (si mal no recordamos, del XII), pero cuya ortografía fue completamente provenzalizada» (p. 19, nota 1).

Els documents transcrits del tot o en part per Milà provenen tots de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, des de Berenguer Ramon I (1018-1035) fins a l'any 1276. El primer document en català és del 1239, regnant Jaume I. Per aquest motiu Milà afirma que «no hemos notado (no negamos que existan) documento alguno del reinado de D. Pedro I (II de Aragón) exclusivamente o principalmente catalán, a excepción de series de nombres propios...» (p. 291, nota 2).

Balari, malgrat la gran quantitat de documents que analitza i que reporta a la seva obra magna *Orígenes históricos de Cataluña* (Barcelona 1899), no mostra un interès particular pel procés de l'aparició del català en la documentació.

26. MEYER, op. cit., p. 467.

27. Dins «Revista Histórica», II (octubre 1876), pp. 289-295.

Antoni Bulbena i Tosell en el vol. I, dedicat a la prosa, de la seva *Crestomatia de la Llengua Catalana (des del IXè segle al XIXè)*, publicada a Barcelona el 1907, partia de la imprecisió de l'origen de la literatura catalana i de la tradició que conforma en una llengua o llengües romanes el català primitiu amb les parles occitanes: «Fent, donchs, un resum del parer més general referent al origen de la literatura catalana, no resulta aquest ben definit ni precisat, per la fretura de testimonis documentals d'aquella època. Tot quant ne sabem de cert és que en lo IXè segle, així en la part deçà com enllà dels Pirineus, trobam lo llemosí, lo gascó, lo provençal, etc., nomenades comunament llengües romanes. Es cert aximetóix que, encare en lo xèn segle o en lo següent apareixen en les escriptures paraules vulgars llatinitzades, axicòm algunes fórmes gramaticals ben propies de la llenga catalana. Mas, ab la preponderança que, a la primeria del xèn segle, prengué Catalunya, anà progressivament desenrotllant-se en la nostra parla lo sperit històrich que li donava vida» (p. VI). D'acord amb aquest criteri, Bulbena hi inclou encara els juraments d'Estrasburg i barreja documents occitans de la *Histoire de Languedoc* i d'altres repertoris gèl·lics amb documents catalans publicats per Alart, Milà i Miret; així, a més d'una mostra de les homilies d'Organyà publicades per Miret el 1904, hi reproduïx dos sermons dels quals només indica el manuscrit on es troben (Biblioteca Nacional de París, ms. lat. 3.548.B), sense indicar, però, que procedeixen de Sant Marçal de Llemotges i que havien estat publicats entre el 1880 i el 1883 per C. Chabaneau.²⁸

També mostra interès envers aquesta qüestió Ernest Moliné i Brasés; a la seva obra *La llengua catalana. Estudi històric* (Barcelona 1911),²⁹ dedica un capítol a «La nostra llengua en els documents escrits» (pp. 35-54), on constata l'aparició de la llengua catalana en els diplomes, tot recollint diversos mots

28. Vegeu Michel ZINK, *La prédication en langue romane avant 1300* (París 1976), pàgs. 23-26.

29. La seva manca de mètode lingüístic li fou retreta durament per Manuel de Montoliu en la recensió d'aquest llibre publicada als «Estudis Universitaris Catalans», VI (1912), pp. 69-82.

romànics en documents llatinitzats, i a continuació recull les troballes de documents catalans fetes per Miret i Sans a què ens referirem seguidament. Moliné hi reproduïx, entre d'altres documents, el greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet i inclou un glossari de les homilies d'Organyà, «lo text literari més antic» (p. 53).

En el seu treball *Documents sobre la unió dels vescomtats de Castellbò y de Cerdanya* («Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», IV (1907-1908), 114-116), Moliné publica un document en llatí referent al priorat de Serrabona de l'any 1139 escrit per «Raimundus canonicus ecclesiae sancte Serrabonensis Marie...» que inclou la frase: «mansus... quem plebeico sermone vocatur Casasús»; segons Moliné, cap dels textos copiats per Alart no és tan explícit que denunciï l'existència del *sermo plebeicus* o *lingua vernacula*. En aquesta expressió es va inspirar Miret i Sans per al títol del seu treball *Pro sermone plebeico* que comentarem més endavant.

També tracta Moliné dels orígens del català escrit en el seu article *La llengua catalana*, publicat en el volum *Catalunya* de l'obra *Geografia de Catalunya* dirigida per F. Carreras i Candi, pp. 660-734 (Barcelona, s. d., però publicada vers el 1914), concretament en els capítols «La nostra llengua en los documents escrits» (pp. 699-711) i «Darreres troballes de documents catalans» (pp. 711-718), on aporta pràcticament la mateixa informació que en la seva obra del 1911 esmentada anteriorment.

L'aportació més gran en qualitat i quantitat al tema de l'aparició del català en els documents és, sens dubte, la de Joaquim Miret i Sans. El seu primer treball sobre aquest tema, del 1904, *El més antig text literari escrit en català precedit per una colecció de documents dels segles XIè, XIIè i XIIIè*,³⁰ comença amb una referència als treballs anteriors de Milà i Fontanals, Antoni de Bofarull i Alart; aporta seguidament elements catalans de diversos documents dels segles XI i XII.

30. Publicat a «Revista de bibliografia catalana», VII (1904), pp. 5-47, 215-220.

Quant el període posterior afirma: «A l'entrar en el segle XIII comencem a trobar documents escrits totalment en llengua catalana. El primer és l'acta de capitulació del castell de Llorens, feta el 1211 per en Guerau de Cabrera, pretenent la successió del comtat d'Urgell, quan fou assetjat i vençut per l'exèrcit reial.» Aquest document, del qual dóna transcripció i reproducció facsimil (pp. 23-25), supera en antiguitat el del 1239 publicat per Milà i Fontanals. A continuació segueixen d'altres documents del segle XIII i la seva gran troballa: les homilies d'Organyà.

La comunicació de Miret al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1906 du un títol ben explícit: *Patrius sermo. Documents en català del temps del rei En Jaume I*,³¹ el primer document que hi aporta, un testament atorgat l'any 1247, segons Miret «és de la ratlla de la Ribagorça o de la conca del Cinca», però crec que és escrit a Navarra, concretament a Estella, puix que el document es refereix a «Sant Pere de Liçarra», i Lizarra és el nom basc d'Estella, ço que ens il·lustra de la gran extensió del català durant el segle XIII, escrit més enllà del domini lingüístic de la nostra llengua.

Miret publicà el 1908 un treball molt interessant: *Documents en langue catalanes (Haute vallée du Sègre, XIe-XIIe siècles)*,³² fruit de les seves recerques continuades per terres del bisbat d'Urgell. Hi reporta els treballs d'Alart, de Milà i Fontanals i els seus anteriors, però hi afegeix altres documents en català que superen en antiguitat els més antics coneguts fins llavors. En primer lloc un jurament de pau i treva entre el comte Pere Ramon de Pallars Jussà i els seus barons i el bisbe Ot d'Urgell, que ell data entre el 1110 i el 1123, enterament en català, extret del llibre *Dotaliorum* de la catedral d'Urgell, i també un document encara més antic, si no del tot en català si majoritàriament, trobat a l'antiga canònica d'Organyà: els greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet; aquest document no porta data però els personatges que hi apareixen són ben

31. Vegeu-ne les Actes (Barcelona 1908), pp. 522-529.

32. Publicat a «Revue Hispanique», XIX (1908), pp. 6-19.

coneguts, de manera que podem deduir que el document, conservat en l'original, fou escrit entre el 1080 i el 1095, en el segle XI, doncs. El document és reproduït en facsímil i la transcripció Miret posa en cursiva la part catalana, de manera que podem comprovar que aquesta part és superior a la llatina, i conseqüentment podem considerar ara encara aquest document com el més antic en català. A continuació transcriu i comenta altres documents interessants procedents, segons sembla, tots ells d'Organyà: un capbreu o relació de censos molt catalanitzat del final del segle XI, un altre capbreu també catalanitzat del començament del segle XII, un fragment de l'acord entre Guitard Isarn de Caboet i el seu veguer, Artal Ramon, del 1092, amb frases en català, un altre capbreu de la primera meitat del segle XII enterament en català, i una convenença, del 1115, amb frases en català.

Altres treballs de Miret i Sans foren publicats als anys 1911-1912; en primer lloc *Inventaris de les cases del Temple de la corona d'Aragó en 1298*³³ amb documents en català corresponents a la Catalunya Nova, i també *Aplech de documents dels segles XIè y XIIè per a l'estudi de la llengua catalana*,³⁴ recull de mots i frases catalanes incloses en documents llatins més alguns documents complets llatins amb elements romànics provinents d'Organyà.

El 1913 Miret publica un altre treball ben important en relació amb aquesta qüestió. El títol, *Pro sermone plebeico*,³⁵ com hem vist abans, és inspirat en el document del 1138 publicat per Moliné i Brases. En la introducció es manifesta d'acord amb Alart a valorar els documents «plus infimes» per al coneixement de la llengua antiga. Adverteix que el seu interès és històric, «por eso no los puntuamos ni los presentamos

33. BRABLB, VI (1911-1912), pp. 61-75.

34. BRABLB, VI (1911-1912), pp. 348-357 i 381-395.

35. BRABLB, VII (1913-1914), pp. 30-41, 101-115, 163-185, 229-251, 275-280. Miret va publicar a més altres sèries documentals en llatí i en va fer una relació de l'onomàstica a *Los noms personals y geográfics de la encontrada de Terrasa en los siglos xè y xiè*, BRABLB, VII (1913-1914), 385-407, amb 79 documents, i a *Los noms personals de la encontrada d'Organyà en los siglos xè y xiè*, BRABLB, VII (1915-1916), 414-444, 522-546, amb 162 documents.

de una manera científica; ya vendrán más adelante los filólogos debidamente preparados y podrán dar ediciones críticas, apartándose con tino de la exactitud material» (p. 31); amb tot, reproduceix en facsímil els documents més importants per a facilitar-ne la tasca. Abans, però, dels documents més antics, Miret publica unes traduccions al català del segle XIII, fetes per a ús dels templers, de diversos documents del segle XII escrits en llatí cancelleresc, confrontant els dos textos (pp. 32-41). A continuació publica totalment o parcialment una sèrie de 48 documents, datats des de mitjan segle XI fins al final del segle XIII. Del segle XI n'hi ha sis; els tres primers són juraments de fidelitat; el primer, datat entre el 1051 i el 1066, conté mots en vulgar (pp. 103-104); el segon, datat entre el 1072 i el 1099, amb paràgrafs sencers en català (p. 104, fac. p. 105); el tercer, del darrer terç del segle XI, és escrit quasi tot en català, amb mots llatins intercalats (pàgs. 105-106, fac. pàg. 105); el segon és un conveni feudal del comte Artal de Pallars Sobirà fet entre el 1094 i el 1110 amb mots i frases en català (p. 106, fac. p. 107); següeixen dos testaments de l'any 1097 amb mots en català (pp. 106-107 i 108 respectivament).

La sèrie de documents del segle XII són quasi tots d'intenció llatina, però amb mots en català incorporats; en donem notícia per l'ordre en què foren publicats: de la 1a. meitat del segle XII, tres capbreus (p. 108) i un document comtal del mateix període (pp. 108-109); anys 1149-1162, greuges dels homes de Font-roja, Penedès (pp. 109-110); anys 1170-1192, greuges de Bertran de Vilafranca (pp. 110-111); de la 1a. meitat del segle XII, greuges de Ricard Guillem (p. 111); mitjan segle XII, capbreu de Bruguera (p. 111); anys 1178-1209, greuges de Bonet de Cugullada (p. 112); final segles XII-XIII, greuges dels prohoms de Tàrraga (pp. 112); any 1134, testament de Bernat Lluell (pp. 112-113); any 1164, testament de Pere Adalbert (p. 113); anys 1180-1194, comptes d'Alfons I, a propòsit dels quals dona notícia dels comptes de Vilamajor publicats per Balari (p. 115); anys 1180-1185, capbreu dels templers a Cerdanya (pp. 163-164); final segle XII-començ. XIII,

inventari de roba (pp. 164-165); anys 1190-1210, greuges dels templers de Barberà tot ell en català (pp. 166-167).

Els documents corresponents a la primera meitat del segle XIII són quasi tots ells escrits íntegrament en català. De la 1a. dècada del segle, abusos comesos a Lleida per P. de Lobeira, en català (pp. 167-170, facsimil parcial p. 177); anys 1215-1230, carta de B. de Saportella (pp. 171-172, fac. p. 181); anys 1226-1228 remembrança de deutes de Pere de Canet (pp. 172-173); carta dels homes de Tírvia, amb fragments catalans (pp. 174-175); any 1232, donació de Sibília d'Alsamora als templers, amb fragment català (pp. 175-176); any 1237, testament de Ponç de Castelló, amb fragments catalans (pp. 176-180); dues notes de remembrances de deutes de Ramon de Vilanova, comanador del Temple a Puig-reig, en català (pp. 180-182); any 1241, donació de Ramona de Solans a Organyà, amb fragments catalans (p. 182); any 1243, resolució judicial d'Organyà, en català (pp. 182-184), fac. 183); any 1248, donació de G. Assalit als hospitalers de Susterris, majoritàriament en català (pp. 184-185, fac. 183); de vers mitjan segle XIII, declaracions testificals de Tàrrega (pp. 229-232, fac. 243). Els 11 documents que publica corresponents a la segona meitat del segle XIII són tots en català, com els que ja havien publicat Alart i Milà. Entre aquests onze documents, remarquen la importància d'un de caràcter mercantil corresponent a l'inventari de mercaderies que transportava una coca que fou assaltada i robada (pp. 240-248, fac. par. 249). Per últim, publica tres documents dels anys 1257-1279 i 1282, datats a Jaca i corresponents al priorat de Santa Cristina de Somport (pp. 277-279), perquè, segons Miret, «escritos fuera de Cataluña, en la comarca de Jaca, muestran no obstante insignificante influencia aragonesa en el lenguaje, y nos revelan, al parecer, una mayor extensión del habla catalana en el alto Aragón, en la segunda mitad del siglo XIII» (p. 277); en realitat, si bé en aquests documents es palesa la influència del llenguatge català notarial, no podem dir que sigui plenament català per les característiques fonètiques (manteniment de -n final: *german*), morfològiques (desinència -o en el present d'indicatiu:

io... dono et atorgo; fazes per «fas», vender per «vendre, faga per «faci») i de vocabulari (*nompne, coraçon, palaç, forne*) que presenten. Algunes formes com *dixon* poden ésser d'influència occitana.³⁶

El 1913 mossèn Pere Pujol publicava un aplec molt inte-

36. En comentar el document navarrès d'Estella publicat per Miret mateix a *Patrius Sermo*, ja hem vist l'extensió de la prosa notarial en català més enllà del domini lingüístic de la nostra llengua, paral·lelament al fet que els trobadors catalans componien en provençal sense que aquesta fos llur llengua materna. Concretament, la llengua pròpia d'Estella-Lizarra durant el segle XIII era el basc, ultra el francès i l'occità dels frances que s'hi establien a partir del final del segle XI. Pel que fa a l'extensió del català escrit a Aragó i Navarra, Tomás Navarro Tomás diu que a Jaca els notaris no van utilitzar l'aragonès fins al començament del segle XIV, puix que el primer document en aragonès és del 1312, mentre que els redactats en romanç entre el 1255 i el 1312 són escrits en català i, de la mateixa manera, en les col·leccions de San Juan de la Peña, Summo Portu, i de les benedictines de Santa Cruz els documents en català apareixen sovint en els darrers anys del segle XIII i desapareixen en els primers del XIV. Més a orient, al monestir de San Victorián els documents en català, alternant amb l'aragonès, arriben fins al segle XV, sobretot en escriptures de notaris de Graus i d'altres llocs de la Ribagorça. Més al sud, és rara la presència del català en documents de Montearagón, Alquézar i Osca. Navarro creu que la intercomunicació antiga del comtat català de Pallars amb el de Ribagorça i l'acceptació oficial d'ambdues llengües va possibilitar que notaris de llengua catalana s'estenguessin per tot el territori del Pirineu aragonès (Tomás NAVARRO, *Documentos lingüísticos del Alto Aragón* (Syracuse, New York, 1957), VIII). I Coromines afirma que «l'extensió del català com a llengua literària per Aragó penetra en el Dret consuetudinari; el *Fuero de Jaca* i altres furs aragonesos foren escrits en una llengua que sembla català o un gascós primitiu. Encara és més sorprenent de veure que s'estengué fins a Navarra, a l'extrem occidental del Pirineu: els acords de l'Ajuntament d'Estella des del 1280 fins al 1387 es redactaren en aquest llenguatge ambigu però no pas aragonès» i que «algú assegura que és gascós pur; en realitat les formes que solament poden ser catalanes, mai gascones ni aragoneses —com *hereu, leuda, la seu, mateix*— hi són més nombroses que les més gascones» (Joan COROMINES, *El que s'ha de saber de la llengua catalana* (Palma de Mallorca 1965), pp. 36-37). Més tard, davant l'opinió de Maurice Molho en el sentit que la llengua d'aquests documents no és catalana sinó gascona, Coromines afirma que és una mena de *koiné* occitano-catalana amb algun aragonesisme, en la qual els elements purament catalans, i estranys, doncs, tant al gascós com als dialectes d'Oc i també a l'aragonès genul, són bastant nombrosos (Joan COROMINES, *Tópica Hespérica*, I (Madrid 1972) pp 204-205). José M. JIMENO JURIO, *El libro del Patronato de Santa Marta de Sangüesa (1300-1501)*, «Príncipe de Viana», XXXIV (1973), pp. 233-307, publica tres documents navarresos en una *koiné* similar, del núm. 2 (any 1300) al 4 (any 1319); el núm. 5 (any 1337) és escrit en romanç navarro-aragonès, i també el primer, sense data. Veg. el treball recent de Ricardo CIERBIDE MARTINEA, *Estudio lingüístico de la documentación medieval en lengua occitana de Navarra* (Universidad del País Vasco 1988).

ressant de documents, tots ells provinents de l'Arxiu de la Catedral d'Urgell.³⁷ En la introducció, ultra remarcar l'interès i l'antiguitat de la documentació d'aquest arxiu, fa un repàs de les col·leccions de textos antics en vulgar publicades fins llavors, és a dir, les de Milà i Fontanals, Alart, Balari i Miret i Sans, però es plany que aquestes col·leccions no hagin estat transcrits amb mètode i criteri filològics (pp. 6-7). Respecte del primer document en llengua catalana afirma que Alart no en va conèixer cap d'anterior al 1250. Milà en va presentar, un totalment en català, del 1230. Miret va avançar la data primer amb la publicació de l'acta de capitulació del castell de Llorenç (1211) i més endavant amb la prestació d'homenatge atorgat pel comte de Pallars en Pere Ramon (en realitat, com hem vist, és un jurament de pau i treva entre aquest comte i el bisbe d'Urgell), entre els anys 1110 i 1123. Pujol afirma que minva un poc la importància d'aquesta escriptura el fet que es tracta d'un document traslladat directament d'un cartulari de la primera meitat del segle XIII i no del pergamí original, i en aquest sentit assenyalava (p. 7) que en el mateix cartulari de la Seu d'Urgell figura el jurament feudal prestat pel comte Ermengol al bisbe sant Ermengol (1010-1035), que és un dels documents més antics de la nostra llengua, malgrat que el text no és totalment en vulgar, però pel fet que no es conserva en l'original, no l'inclou en aquest repertori.³⁸

Pujol confirma l'opinió d'Alart en el sentit que els docu-

37. Pere PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona, Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, 1913).

38. Aquest document, juntament amb d'altres juraments de fidelitat de la primera meitat del segle XI del mateix cartulari o *Liber dotallorum Ecclesiae Urgellensis*, ha estat publicat recentment per Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», IV (1981), docs. 483 al 489, pp. 182-186; quasi tots ells contenen frases en vulgar, però la part en català és més gran en el jurament esmentat, doc. 487, pp. 185-186, datat per Baraut entre el 1024? i el 1035. També recentment ha estat publicat de nou el jurament de pau i treva entre el comte Pere Ramon de Pallars Jussà i el bisbe Ot d'Urgell, publicat abans per Miret i Sans, i datat ara entre el 1908 i el 1112 per Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», VIII (1986-1987), doc. 1.184, p. 110.

ments més antics en què apareixen mots i fins i tot frases catalanes són aquestes actes de prestació de l'homenatge feudal;³⁹ i remarca la importància del document procedent d'Organyà, datat entre els anys 1080-1095, publicat per Miret (p. 8), és a dir, dels greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet. El primer document publicat per Pujol és un fragment d'una sentència en relació amb els límits de Guissona i Ribelles, en llatí molt arromançat, datable entre 1076-1079. Del segle XII publica, extrets també de pergamins originals, diversos documents ben interessants. Entre ells destaca els greuges dels homes de Sant Pere d'Escales, sense data però que pot ésser datat no més enllà de la segona meitat del segle XII;⁴⁰ segons Pujol, «llevat del jurament feudal del comte de Pallars publicat pel senyor Miret, creiem que és el document tot català més vell conegut fins ara» (p. 9).

Els altres documents del segle XII publicats per Pujol són: docs. II i III, juraments feudals en llatí catalanitzat del 1107 i del 1131, respectivament; i enterament en català el doc. V, relació d'alguns fets contra diverses esglésies de la vall de Ribes, sense data; i doc. VI, greuges dels homes d'Hostafrancs, també sense data. Del començament del segle XIII és el doc. VII, queixes dels homes d'Aiguatèbia (Conllent), seguit de tres documents més de la primera meitat d'aquest segle: doc. VIII, mals causats a l'església de Puigfalconer, Pallars (any 1242); doc. IX, treves entre el bisbe d'Urgell i el comte de Foix (any

39. Pujol també recorda que la mateixa opinió tenia respecte del provençal A. Giry, el qual publicà com a mostra en el seu *Manuel Diplomatique* (París 1894), p. 465 (copiat de l'*Histoire de Languedoc*), un acord feudal del 954 entre el vescomte de Cerdanya i un altre senyor del nostre país, on apareixen moltes paraules en vulgar que l'autor anomena «expressions provençals». Respecte d'aquest document, Pujol posa en dubte aquesta data i Miret i Sans (*El més antig text escrit en català, op. cit.*, nota 28, pp. 11-12) precisa que és un conveni sobre el castell de Sant Martí de Baridà, fet entre els vescomtes de Cerdanya i d'Urgell del 1126 i no pas del 954 com figura a l'*Histoire de Languedoc*, per confusió entre els anys de Lluís el Gros (1108-1137) i els de Lluís d'Ultramar (936-954).

40. Aquest ha estat de nou publicat amb comentari lingüístic per Maria BROSSA, *Estudi lingüístic d'un document català del segle XII («Zo són clams») de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell, «Urgellia», VI (1983), pp. 335-359.*

1244); doc. X, queixes contra na Maria de Corça (any 1248). La resta dels 18 documents del segle XIII, tots en català, són cartes dirigides al bisbe d'Urgell o escrites per ell, excepte el doc. XV, informe per qüestió d'heretges (any 1250), molt interessant lingüísticament per la seva extensió i pel diàleg que inclou.⁴¹

El darrer aplec publicat per J. Miret i Sans, *Antics documents de llengua catalana i Reimpressió de les Homilies d'Organyà* (Barcelona 1915), és format en primer lloc per un conjunt de quaranta documents inèdits publicats aquí en part o totalment, que comprenen un període entre el 973 i el 1257; el document XXVI, el primer enterament en català d'aquesta col·lecció, és una lletra de l'any 1257. Segueix un conjunt de 13 documents publicats anteriorment, més un d'inèdit del segle XIII (de tots els quals dona la reproducció facsímil al final de l'obra) i una nova edició de les Homilies d'Organyà.

Després de les grans aportacions de Miret i de Pujol han aparegut altres documents o reculls que ajuden al coneixement del català pre-literari. Direm en aquest sentit que tot document d'aquest període és lingüísticament més o menys útil. Així, la publicació de grans repertoris històrics com *Catalunya carolíngia*, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès* o *Liber Feudorum Maior* són interessants per a la lingüística catalana, però ara només vull tractar aquells que aporten alguna novetat respecte de l'aparició del català en l'escriptura.⁴² Del període pre-

41. Publicat de nou i estudiat per P. RUSSELL-CEBBETT, *Mossèn Pere Pujols...*, vegeu nota 78, pp. 272-277.

42. Vegeu la relació completa de fonts històriques catalanes publicada per Jesús ALTURO i PERUCHO i Josep M. MARQUÉS i PLANAGUMÀ, *La publicació de col·leccions documentals*, «Arxiu de Textos Catalans Antics» V (1986), pp. 305-324. Sebastià Mariner va donar a conèixer un document en català relacionat amb els antics límits de Siurana de Prades, que ell data de l'any 1154, però que es conserva en còpia del segle XVI recollida després de diversos trasllats («La Voz de la Costa Dorada», 6-III-1975, pp. 8-13). Mariner no estava segur de l'autenticitat del document, que, en qualsevol cas, presenta un estadi lingüístic posterior al segle XII, puix que hi figuren perfets febles analògics (*trameleren*, *vingueren*, *agueren*) que no són propis del català arcaic. El fet que hi figurin també alguns llatínismes (*ferit*, *Turrios*, *Berengario*) indueix a creure que és potser una traducció tardana d'un document llatí.

Cal tenir en compte que els repertoris antics de caràcter històric també

literari, ultra els grans repertoris, és interessant el Jurament de compareixença, datat entre el 1031 i el 1035, procedent de Caldes de Montbui i publicat per Enric Moreu-Rey.⁴³ Pelai Negre i Pastell va publicar un Memorial de greuges de Ponç, comte d'Empúries, contra Jofre, comte de Rosselló, datable entre el 1050 i el 1060, amb frases en català.⁴⁴ El 1960 A. M. Mundó donava a conèixer un fragment d'una traducció al català del *Liber iudiciorum* del segle XII.⁴⁵ En l'estudi paleogràfic definitiu d'aquest text, Mundó arriba a la conclusió que aquesta versió fou feta molt probablement en els primers anys del govern de Ramon Berenguer IV, vers 1140, per a ús de la cúria de Barcelona (que s'ha de posar en relació directa amb la compilació dels Usatges, dels quals possiblement aleshores es degué fer ja una versió catalana) i que la mostra que ens n'ha arribat és una còpia segurament dels anys 1180-1190.⁴⁶

Cebrià Baraut ha publicat les glosses interlineals i marginals del principi del segle XIII, en llatí i en català, que conté un leccionari plenari de la missa de la fi del segle XI o de començ

aporten documents interessants, com Petrus de MARCA, *Marca Hispanica sive limes Hispanicus* (París 1688), i la *Colección de documentos inéditos del archivo General de la Corona de Aragón*, de Prósper de BOFARULL. D'aquesta col·lecció podem assenyalar, per exemple, un document molt catalanitzat del 1139 (tom IV, p. 66, núm. XXIX, perg. n° 109 de Ramón Berenguer IV), reproduït per Ramón de SISCAR, *La carta puebla de Agramunt*, «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», IV (1887), doc. I, pp. 173-174; aquest treball inclou així mateix una transcripció, sense les signatures, del document de fundació i ordinations de la Confraria del Sant Esperit d'Agramunt, del 1272, redactat del tot en català (doc. IX, pp. 189-194).

43. Enric MOREU-REY, *Un document insòlit del segle XI*, «Quaderns d'Arqueologia i d'Història de la Ciutat», XVIII (Barcelona 1980), pp. 99-108. Vegeu a propòsit d'aquest document l'article de Juan BASTARDAS, *Sobre el mot català es impediment*, «Miscel·lània Sanchis Guarner», I (València 1984), pp. 29-32.

44. Pelayo NEGRE PASTELL, *Dos importantes documentos del conde de Ampurias, Poncio I*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», XIV (1960), pp. 229-261; el document a què ens referim és publicat entre les pp. 251 i 256.

45. A. M. MUNDÓ, *Un monument antitiquíssim de la llengua catalana*, «Serra d'Or», 2a. èp., II, núm. 6 (juny 1960), pp. 22-23.

46. A. M. MUNDÓ, *Fragment del Libre Jutge, versió catalana del Liber Iudiciorum*, «Miscel·lània R. Aramon i Serra», IV (Barcelona 1984), pp. 153-193. Vegeu també JORDI BRUGUERA, *La llengua del Libre Jutge*, «Miscel·lània A. Badia i Margarit», III (Montserrat 1985), pp. 91-109.

del XII, provinent de Sant Romà de les Bons a Encamp (Andorra), que es conserva a la Biblioteca de Montserrat.⁴⁷

Miquel dels S. Gros aporta a la coneixença del català arcaic una nota en català col·loquial escrita a la Segarra l'any 1150 o poc després, dirigida pel prior de Sant Pere el Gros de Cervera a l'abat de Ripoll, al peu d'una còpia d'una convenença feudal redactada en llatí.⁴⁸

El qui escriu aquestes línies va publicar un capbreu de Castellbisbal datable el 1189, copiat al començament del segle XIII en els *Libri Antiquitatum* de la seu de Barcelona, amb l'estudi lingüístic pertinent.⁴⁹ I també, en col·laboració amb I. Puig i Ferraté, un document ribagorçà dels anys 1241-1242 que conté un fragment en romanç pirinenc de notable valor lingüístic.⁵⁰ Respecte de les Homilies d'Organyà també vaig assenyalar la correspondència d'aquestes amb les de Tortosa, d'acord amb Michel Zink; a més, vaig indicar llur origen avinyonès i el fet que són obres plenament ortodoxes i no pas d'origen o d'influència heterodoxa com hom havia suposat. Posteriorment vaig editar de nou i vaig estudiar les homilies de Tortosa. Així mateix he realitzat una nova edició, amb estudi lingüístic, del jurament de pau i treva en català del final del segle XI, que havia editat Miret i Sans.⁵¹

A més, Philip D. Rasico, que ha fet bones aportacions al coneixement del català medieval, ha publicat primerament

47. Cebrià BARAUT, *Les gloses catalanes del ms. 838 de la Biblioteca de Montserrat*, «Miscel·lània R. Aramon i Serra», II (Barcelona 1980), pp. 15-31.

48. Miquel DELS S. GROS I PUJOL, *Nota en català col·loquial de mitjan segle XII*, «Miscel·lània R. Aramon i Serra», II (Barcelona 1983), pp. 233-237.

49. Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *El Capbreu de Castellbisbal* (Barcelona 1984).

50. Ignasi PUIG I FERRATÉ i Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *La Vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Ribagorça*, BRABLB, XXXIX (1983-1984), pp. 133-144.

51. Les referències bibliogràfiques respectives d'aquests treballs són: Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Les homilies d'Organyà en relació amb les homilies provençals de Tortosa*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», IV («Miscel·lània Pere Bohigas», II (Montserrat 1982), pp. 67-84; *Id.*, *les homilies de Tortosa* (Montserrat 1990); *Id.*, *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell. Transcripció i estudi lingüístic*, «Llengua & Literatura», 5 (1992-1993), 71-82, inclòs en aquest volum.

una nova transcripció completa dels greuges dels homes d'Hostafrancs, del segle XII, document en català editat abans parcialment per P. Pujol i P. Russell-Gebbett, més sis altres documents del segle XII en llatí molt catalanitzat; posteriorment dos documents en català dels anys 1288 i 1382 respectivament, i més recentment un altre document en català de vers l'any 1251. Tots aquests documents, que pertanyen a l'Arxiu de la Catedral d'Urgell, són publicats amb els estudis lingüístics pertinents.⁵²

També del segle XIII —i amb caràcter pre-lul·lià—, podem constatar l'existència de veritables llibres o còdexs en català. Un precedent és la traducció del *Fortun Iudicum*, del segle XII, que, segons Mundó, probablement anava acompanyada d'una traducció al català dels usatges. No tenim cap traça d'aquesta hipotètica traducció dotzentista, però sí que en disposem del segle següent; un equip encapçalat per J. Bastardas n'ha publicat, ultra el text llatí, una versió catalana del manuscrit del segle XIII de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.⁵³ Segons Bastardas, aquest manuscrit, de la segona meitat del segle XIII, és còpia d'una traducció feta probablement durant la primera meitat d'aquest segle (pp. 7-9 i 22-25).

De la segona meitat del segle XIII és el còdex català del Llibre de Repartiment de Mallorca, recentment publicat per R. Soto Company,⁵⁴ segons el manuscrit conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca; aquest manuscrit és datat el 1269 i és còpia d'un altre escrit el 1267 (p. 39).

En el segle XIII és clara l'extensió progressiva del català en

52. Philip D. RASICO, *El català preliterari en uns documents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XI-XII)*, «Urgellia», VII (1984-1985), 281-305; *Id.*, *An edition and linguistic commentary of two old catalan manuscripts from Upper Urgell*, «Studia in honorem prof. M. de Riquer», III (Barcelona 1988), 109-131; *Id.*, *Informe sobre acusacions fetes contra en Ponç de Vilamur, bisbe d'Urgell (C. 1251): retranscripció i estudi lingüístic*, dins «Miscel·lània Joan Fuster», I (Montserrat 1989). Tots aquests documents han estat aplegats en el llibre de P. RASICO, *Estudis i documents de lingüística històrica catalana* (Barcelona 1993).

53. Joan BASTARDAS, *Els Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII* (Barcelona 1984).

54. *Còdex Català del Llibre de Repartiment de Mallorca*, a cura de Ricard SOTO I COMPANYY (Mallorca 1984).

la documentació administrativa o privada, sobretot a partir del regnat de Jaume I. De la cancelleria d'aquest rei disposem de pergamins, registres i cartes reials, des del 1239, relacionats tots ells amb bona cura per Josefina Font i Bayell.⁵⁵ Però durant la segona meitat d'aquest segle, ultra els de caràcter feudal, són escrits en català documents de caire comercial, corresponents a l'expansió de l'estament ciutadà i burgès propi de la baixa edat mitjana. A més de les lleudes i revues publicades per Alart, de què hem donat notícia, en tenim d'altres mostres, com la tarifa de corredors de l'any 1271, estudiada per Coromines,⁵⁶ i pòlisses de préstec i assegurança.⁵⁷

Del 1272 és el manuscrit més antic dels Costums de Tortosa. Aquest llibre, en contrast amb els anteriors, que són traduccions del llatí, és escrit originàriament en català,⁵⁸ però malgrat aquest caràcter original, el nivell lingüístic de la prosa d'aquest llibre és notablement superior al dels escrits anteriors i anuncia ja el català literari del període lul·lià. Pràcticament contemporània d'aquest còdex de Tortosa és la part més antiga dels Furs de València, que remunta al regnat de Jaume I.⁵⁹

Dues obres religioses almenys sembla que foren traduïdes

55. JOSEFINA FONT I BAYELL, *Documents escrits en català durant el regnat de Jaume I*, dins *Jaime I y su época. Actas del X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. «Comunicaciones, 3, 4 y 5» (Saragossa 1982), pp. 517-526, on, a més de la referència d'arxiu de cada document, informa si foren publicats anteriorment i del lloc de publicació.

56. JOAN COROMINES, *Tarifa de corredors de Barcelona l'any 1271*, dins «Hispanic Studies in Honour of I. González-Llubera» (Oxford 1959), reed. a *Entre dos llenguatges*, I (Barcelona 1976), pp. 154-165.

57. Vegeu-ne per exemple una del 1297 publicada per ARCADÍ GARCIA I SANZ i MARIA TERESA FERRER i MALLOL, *Assegurances i canvis marítims a Barcelona*, II (Barcelona 1983), pp. 331-332.

58. N'hi ha una edició facsímil, amb pròleg de Jesús MASSIP, *Consuetudines Dertosaë («Llibre dels costums de Tortosa»)* (Tarragona 1972).

59. *Furs de València*, vol. I-IV, a cura de Germà COLON i ARCADÍ GARCIA (Barcelona 1970-1983; «Els Nostres Clàssics»). Vegeu la «Introducció» del vol. I: els furs més antics són traduïts del llatí al català l'any 1261; dels posteriors immediats, del 1271, hi ha versió catalana i llatina, però, segons afirmen els editors, «no sabem si foren originàriament redactats en llatí i després traduïts al català, o a la inversa» (p. 64).

al català durant la segona meitat del segle XIII, segons llurs editors moderns, encara que es conservin en còpies posteriors, del segle XIV. Una d'elles és la *Llegenda àuria*, escrita per Jaume de Voràgine vers l'any 1260. Segons J. Coromines, la primera traducció catalana d'aquesta obra és probablement del darrer quart del segle XIII, o com a màxim dels primers anys del XIV, però en cap cas més moderna, i fou realitzada al Rosselló, potser a Cuixà, motiu pel qual ell i els seus deixebles l'anomenen amb el títol una mica confusionari de «Vides de sants rossellonenses». ⁶⁰ L'altra és la traducció catalana dels Diàlegs de sant Gregori, ⁶¹ que, segons A. J. Soberanas, «pot ésser fixada cap a la segona meitat del segle XIII, per bé que el copista no acomplís la seva tasca fins a molt entrat el segle XIV». ⁶² Quant a les traduccions bíbliques, sabem que el rei Jaume I manà el 1234 que fossin destruïdes les Bibles en llengua vulgar que circulaven pels seus reialmes, però de fet ignorem en quina llengua eren escrites; segons P. Bohigas, potser eren provençals de procedència càtara. La notícia més segura és que Alfons II, el 1287, ordenà traduir la Bíblia al jurista Jaume de Montjuïc, del francès, «in idioma nostrum», no acaba-

60. Vegeu COROMINES, *Les «Vides de sants» rossellonenses*, dins *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona 1971), pp. 276-362; Charlotte S. MANEIKIS KNIAZZEH i Edward J. NEUGAARD, *Vides de sants rossellonenses*, 3 vols. (Barcelona 1977). Josep Massot creu que, contràriament a l'opinió d'aquests autors, no és segur ni de bon tros que la traducció fos feta a Cuixà: «res no s'oposa al fet que Cuixà traduí la *Llegenda*, però no hi ha cap motiu per a pensar que la traducció no pogués sortir d'un altre monestir —les raons adduïdes en contra per Kniazzeh no em semblen gens vàlides— o de tants altres centres eclesiàstics com hi havia a la Catalunya Nord durant l'Edat mitjana (cal tenir en compte que no es tracta pròpiament de cap text monàstic)», *Trenta anys d'estudis sobre la història de la literatura catalana (1950-1980)*. II. *La literatura. De l'Edat mitjana a la Renaixença* (Montserrat 1980), p. 151. Vegeu també l'edició de la *Llegenda àuria* (Olot 1975) a cura de NOLASC DEL MOLAR, que transcriu el manuscrit català a Vic del segle XV, amb un pròleg pel d'informació sobre la difusió medieval a Catalunya d'aquesta obra, i CURT WITTLIN, *Les explicacions dels hagionims de la «Legenda aurea» i la tradició medieval d'etimologies no-derivacionals*, «Analecta Sacra Tarraconensia», 48 (1975), 75-84.

61. El vol. I fou editat a cura de Jaume BOFARULL (Barcelona 1931) i el segon a cura d'Àmadeu J. SOBERANAS (Barcelona 1968), dins «Els Nostres Clàssics», núms. 31-32 i 97, respectivament.

62. «Nota preliminar al volum II», 9-10.

da encara el 1290, traducció que no ha arribat fins a nosaltres.⁶³

Després de l'aparició dels primers documents en català, com és natural va continuar la redacció de documents d'intenció llatina però més o menys catalanitzats, alguns d'ells ben interessants lingüísticament, sobretot quant al vocabulari, que han estat publicats per llur interès històric o lingüístic; n'hi ha una bona relació a la bibliografia del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, a la qual podem afegir, com a mostra, la d'alguns altres documents publicats recentment i posteriors a l'any 1100, data límit del dit *glossarium*, per Jordi Bolòs (capbreus dels anys 1125 i 1274),⁶⁴ Frederic Udina i Martorell (greuges de 1168-1196),⁶⁵ M. Josepa Arnall i Juan (capbreu del 1267)⁶⁶ i Josefina i M. Dolors Mateu Ibars (reclamació del segle XII),⁶⁷ i Enric Moreu-Rey (document feudal del 1254).^{67a}

Respecte als orígens de la historiografia en català amb anterioritat a la redacció de la Crònica de Desclot i a part dels precedents de la de Jaume I de què ens parla Pere Marsili, o independentment d'aquestes obres de creació original en català, les obres que podem considerar són traduccions o adaptacions de textos llatins.

En primer lloc tenim la traducció i adaptació catalana de l'obra de l'arquebisbe de Toledo Roderic Ximénez de Rada

63. Pere BOHIGAS, *La Bíblia a Catalunya*, dins *II Congrés Litúrgic de Montserrat*, II (Montserrat 1967), pp. 125-140, reproduït a Pere BOHIGAS *Aportació a l'estudi de la literatura catalana* (Montserrat 1982), pp. 57-76.

64. Jordi BOLÒS, *Dos llevadors del monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (segles XII i XIII), «Urgellia», VI (1983), pp. 361-386.

65. Frederic UDINA I MARTORELL, *De la riquesa lingüística de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El descabellament del català als documents (segles IX-XII)*, «Homenatge a Antoni Comas» (Barcelona 1985), pp. 537-543.

66. M. Josepa ARNALL I JUAN, *Onomàstica de la vall del Bac l'any 1267*, «Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior», XXX (desembre 1987), 6-9.

67. Josefina i M. Dolors MATEU IBARS, *Inventari de «res comunes» trobades en una «querimonia» o clam (s. XII)*, «Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey», II (Montserrat 1988), pp. 401-415. Vegeu també Jaume SOBREQÜES I CALICÓ i Sebastià RIERA I VIADER, *La lleuda de Barcelona del segle XII*, «Miscel·lània R. Aramon i Serra», IV (1984), 329-349.

67a. Enric Moreu-Rey, *Un document pallarès del 1254*, «A Sol Post». Estudis de llengua i literatura, 2 (Alcoi 1991), 223-228.

(mort el 1247), *Historia de rebus Hispanie sive Historia Gothica*, titulada *Crònica d'Espanya*. Aquesta traducció, encara inèdita, es conserva copiada en un manuscrit del segle XV; fou descrita per primera vegada per J. Massó i Torrents, el qual en va transcriure alguns fragments,⁶⁸ on consta que s'escribia l'any 1268, durant el regnat de Jaume I (mort el 1276).⁶⁹ Massó i Torrents va atribuir aquesta obra a Pere Ribera de Perpejà (o potser millor Perpinyà),⁷⁰ perquè, segons Nicolás Antonio (*Bibl. Hisp. Vetus* II, 58), aquest autor va traduir diverses obres de Roderic de Toledo, i al final d'un manuscrit de la traducció de la història dels àrabs del Toledà, avui perdut, constava la data del 1266. Segons Bohigas, aquesta atribució és versemblant, puix que «si Pere Ribera de Perpejà acabà el trasllat de la *Cronica Romanorum, Gothorum, Wandalorum*, etc., de l'arquebisbe en 1266, no és gens aventurat creure que en 1268 estigués fent el trasllat, o més ben dit l'adaptació del *De rebus Hispaniae*».⁷¹

Una altra obra historiogràfica a considerar d'aquest període és la traducció catalana de les *Gesta comitum Barcinonensium*. Els tres manuscrits més antics del text català són còpies del segle XIV, però, segons els editors, Barrau-Dihigo i Massó i Torrents, aquest text català té totes les característiques de llenguatge que distingeixen les obres històriques del segle XIII.⁷² En tot cas, Coll i Alentorn ha deduït que aquesta traduc-

68. MASSÓ I TORRENTS, *op. cit.*, nota 23, 498-501. Un fragment d'aquesta crònica és publicat per R. d'ALÓS-MONER a *Autors catalans antics, I: Historiografia* (Barcelona 1932), pp. 15-18.

69. PERE BOHIGAS, *El repertori de manuscrits catalans de la Institució Patxot*, dins *Sobre manuscrits i biblioteques* (Montserrat 1985), p. 128, nota 142 i p. 130, nota 147, rectifica a la vista del manuscrit la data 1277 transcrita per Massó.

70. Segons M. COLL I ALENTORN, *Un passariari hispànic en una crònica medieval catalana*, «II Congrés Litúrgic de Montserrat», III (Secció d'història) (Montserrat 1967), 197-204, Pere Ribera de Perpinyà és habitualment anomenat «de Perpejà» per una mala interpretació d'un passatge de Nicolás Antonio.

71. BOHIGAS, *El repertori*, *op. cit.*, 131. Lola Badia anuncia una edició d'aquesta crònica, que fou iniciada per Alison Elliott. Aleshores podrem fer-ne un estudi lingüístic acurat per tal de poder assegurar que aquest text és del segle XIII.

72. *Gesta Comitum Barcinonensium*, textos llatí i català editats i anotats per L. BARRAU DIHIGO i J. MASSÓ I TORRENTS (Barcelona 1925), LXXIII.

ció és posterior a l'any 1267, puix que fa referència que en aquest any morí Alvar de Cabrera, comte d'Urgell.⁷³

Massó i Torrents encara esmenta una altra traducció historiogràfica en català d'aquesta època, no publicada ara per ara. Es troba en el ms. P-II-18 de la Biblioteca d'El Escorial, i és una traducció de la resumida crònica llatina de Martí de Troppau, portada al nostre idioma, potser primer que a cap altre, de segur al cap de ben pocs anys d'haver-se'n divulgat l'original (1268-1277?), a judicar per l'aspecte total del llibre, el seu paper enter i la seva escriptura.⁷⁴ Segons Zarco, la lletra és del segle XIV.⁷⁵

Altres obres podien haver estat traduïdes al català entre la segona meitat del segle XIII i el començament del XIV. Per exemple, del *Chronicon Mundi* de Lluc de Tuy (Lucas del Tuy), obra acabada el 1236, n'hi ha una traducció aragonesa que fou utilitzada per Juan Fernández de Heredia a la seva *Gran Cronica de Espanya*, acabada el 1385. Doncs bé, aquesta traducció aragonesa del «tudense», segons Regina af Geijerstam, procedeix evidentment d'una versió catalana avui perduda.⁷⁶ A la Biblioteca de Montserrat es conserva un sol full de pergamí d'un cronicó inèdit, anomenat de Perpinyà per les notícies que reporta d'aquesta població. És escrit en català amb influència occitana, i no sembla pas traducció llatina. Conté una relació cronològica simple de fets importants, des d'Adam fins a l'any 1284, regnant Jaume II de Mallorca.^{76a}

73. M. COLL I ALENTORN, *La historiografia de Catalunya en el període primitiu*, «Estudis Romànics», III (1951-1952), p. 192, nota 158.

74. MASSÓ, *op. cit.*, p. 501.

75. JULIÁN ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos catalanes, gallegos y portugueses de la Biblioteca de El Escorial* (Madrid 1932), pp. 70-71.

76. Lucas de Tuy: obra sacada de las crónicas de Sant Isidoro, arcebispo de Sevilla, edic. de Regina af GEIJERSTAM i Cynthia M. WASICK (Madison 1988), pp. 1-11.

76a. Alexandre OLIVAR, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat* (Montserrat 1977), ms. 1036, p. 316.

Quant a les antologies modernes, la més important és la publicada el 1965 per Paul Russell-Gebbett,⁷⁷ que comprèn una selecció excel·lent de textos, entre els coneguts fins llavors, publicats amb un bon criteri paleogràfic i compulsats en bona part amb els originals, i amb notes. A més, aquesta antologia posseeix un ampli estudi lingüístic dels textos, de manera que esdevé una veritable gramàtica històrica del català medieval, inclòs el període pre-literari. L'obra disposa, a més, de bibliografia selecta, relació de topònims i glossari de noms comuns.

Posteriorment, el 1973, P. Russell-Gebbett publicà una nova edició d'alguns documents editats per Pere Pujol, revisats de nou sobre els originals i amb aparat crític i lingüístic.⁷⁸

En el pròleg de l'antologia de Luis Rubio García, publicada el 1979,⁷⁹ l'autor manifesta que «los documentos que presentamos poseen un carácter preliterario y revisten singular interés, no sólo para la formación e historia de la lengua, sino también para la Onomástica, Toponimia y Antroponimia... abarcan, podemos decir, del siglo X a alrededor de la mitad del siglo XII. Es a partir de entonces cuando parece vislumbrarse una cierta reacción culta en las escrituras, hasta la floración definitiva de la lengua catalana en sus primeros monumentos literarios, tales como las Homilías de Organyà» (pàg. 9). Respecte a la procedència dels documents: «una porción son iné-

77. PAUL RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1964).

78. Mossèn Pere Pujol's «Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII...» (*Barcelona, 1913*): a partial retranscription and commentary, «Studies in Medieval Literature and Language in memory of Frederick Whitehead» (Manchester 1973), pp. 257-277.

79. LUIS RUBIO GARCÍA, *Documentos lingüísticos catalanes (s. X-XII)* (Departamento de Filología Románica. Universidad de Murcia, 1979). D'aquest mateix autor és la publicació *Estudio Histórico-Lingüístico del Antiguo Condado de Ribagorza* (Lleida 1955), que es basa en una sèrie documental que conté nombrosos i greus errors de datació (cf. Ramon d'ABADAL, *Catalunya Carolíngia, III. Els comtats de Pallars i Ribagorza* (Barcelona 1955)), ço que invalida d'antuvi l'estudi lingüístic de caràcter diacrònic.

ditos; sin embargo, una gran parte de ellos se recogen de diversas colecciones y cartularios ya publicados» (p. 10). Quasi tots els documents d'aquest llibre són relacionats amb el feudalisme i escrits en llatí macarrònic, i només reproduïx tres documents en català del segle XII, publicats anteriorment per Pere Pujol:⁸⁰ doc. 76-XLI, pp. 89-90 (núm. V de Pujol); doc. 77-XLII, pàg. 90 (núm. VI de Pujol); doc. 78-XLIII, pp. 90-92 (núm. IV de Pujol); no inclou, doncs, cap dels documents en català publicats per Miret o per altres autors. L'obra disposa d'índex d'atropònims, topònims i lèxic.

Més recentment ha estat publicada l'antologia de Joan Martí i Josep Moran.⁸¹ Dintre del caràcter general d'aquesta obra, que comprèn des dels orígens fins a Fabra, fa una selecció dels textos més importants del període arcaic de la llengua, i recull els que van ésser publicats amb posterioritat a l'edició de les antologies anteriors, com, per exemple, el capbreu de Castellbisbal, del segle XII, o les glosses andorranes del segle XIII publicades per Cebrià Baraut; també inclou un fragment dels Costums de Tortosa transcrit de l'edició facsímil del manuscrit del 1272. Aquesta antologia reproduïx els textos d'acord amb les transcripcions dels editors respectius, sense notes ni aparat crític.

El llibre de Lluís Cabruja, Pere Casanellas i M. Àngels Maspip titulat *Història del català*,⁸² destinat bàsicament a l'ensenyament mitjà, disposa d'una antologia de textos comentats. Del període que estudiem reproduïxen sengles fragments de les homilies d'Organyà i dels Costums de Tortosa, amb versions modernitzades i qüestionaris de caràcter didàctic, i, també sense comentaris, el text del «Libre Jutge» transcrit per Mundó.

Ultra aquestes antologies i repertoris, tots els manuals d'història de la llengua o de la literatura catalanes es refereixen

80. Pere PUJOL, *Documents en vulgar*, op. cit.

81. Joan MARTÍ i CASTELL i Josep MORAN, *Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra* (Barcelona 1986).

82. A l'interior del llibre consta el títol *Història de la llengua catalana* (Barcelona 1987).

més o menys succintament al període que tractem, de vegades no massa ben documentats ni posats al dia bibliogràficament, per exemple quan afirmen que les homilies d'Organyà són de procedència o d'influència heterodoxa.⁸³

CONCLUSIONS

Després de repassar les fonts documentals i analitzant el caràcter d'aquests documents podem deduir que probablement el primer text en català era la frase que contenia un còdex del monestir de Ripoll de què dona notícia Villanueva, segons el qual era del final del segle X o del començament de l'XI. De caràcter escolar marginal només disposem de les glosses andorranes, molt més tardanes, del segle XIII. Quant a la poesia, és ben sabut que tota la producció catalana fins al final de l'edat mitjana fou feta en occità, excepte alguna poesia com la titulada «Los set goïxs recontarem...» del Llibre Vermell de Montserrat, del segle XIV segons Ramon Aramon i Serra, una rúbrica de la qual indica expressament que és escrita «en vulgar Cathallan». Aramon afirma que «aquesta denominació, que generalment indica una contraposició a la llengua sàvia, el llatí, ací sembla més aviat contraposar-se a la llengua emprada a casa nostra per a la poesia, o sigui l'occità».⁸⁴ Això no exclou el fet que alguns manuscrits presentin poesies de trobadors catalans en un llenguatge molt pròxim al català, com

83. A part els tractats destinats més directament a l'ensenyament mitjà, vegeu Manuel SANCHIS GUARNER, *Aproximació a la Història de la llengua catalana*, I (Barcelona 1980), 61-62, 136 i 149; Josep M. NADAL i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana*, I (Barcelona 1982), 255-263; Joaquim MOLAS, *Literatura catalana antiga*, vol. I (Barcelona 1961), 9-17, 38-42, 117-205; Martí de Riquer (A. COMAS), *Història de la literatura catalana*, I (Barcelona, 2a. edic. 1980), 197-205; Jordi RUBIÓ i BALAGUER, *Història de la literatura catalana*, I, trad. catalana (Montserrat 1984), 33-34, 75-77, 109-112. Josep M. NADAL i M. Teresa SABRIÀ, *L'occeís del català a l'escriptura*, «L'Avenç», núm. 49 (1982), 14 (326-21 (333)), tracten específicament aquest tema amb un caràcter més teòric.

84. Ramón ARAMON I SERRA, *Els cants en vulgar del Llibre Vermell de Montserrat (assaig d'edició crítica)*, «Analecta Montserratensia», X («Miscel·lània Anselm M. Albareda», II) (Montserrat 1964), 9-54.

la «peguesca d'en Cerverí», de Cerverí de Girona, que F. Russell-Gebbett va incloure en la seva antologia (doc. 32).

Pel que fa a la resta de documents, podem observar que l'aparició del català en la documentació és progressiva en la prosa a partir de mitjan segle XI. Comença amb noms propis (topònims i antropònims) i amb frases en català intercalades en el text llatí més o menys macarrònic. Progressivament l'element romànic esdevé majoritari en la redacció d'alguns documents en el pas del segle XI al XII, de què tenim mostra en els nombrosos juraments de fidelitat feudal que conservem, i particularment en els greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095), de gran importància lingüística i que presenten paràgrafs complets escrits en català, de manera que pot ésser el primer document escrit bàsicament en la nostra llengua, i en el jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe Ot d'Urgell (1098-1112), escrit del tot en català. Examinant el caràcter d'aquests documents podem observar que no posseeixen el mateix caràcter que les velles escriptures de transmissió de propietats o de testaments —que continuaven escrites en llatí, tal com preceptuava la llei goda, en el sentit que la prova documental prevalia sobre l'oral, per a la redacció de les quals hom disposava de vells formularis— sinó que es relacionen directament amb la nova estructura social que s'imposava en aquest període, és a dir, amb el feudalisme, confirmant l'opinió d'Alart i de pràcticament tots els autors que han procedit a llur anàlisi.

Com he dit en una altra ocasió,⁸⁵ aquesta nova societat feudal, formada en una època plenament romànica, no es trobava tan lligada a les fórmules jurídiques anteriors, i s'hi produïen nous esdeveniments socials que no es podien traduir fàcilment a la llengua llatina, com eren els juraments feudals i les declaracions testimonials o les denúncies presentades pels afectats en els fets violents característics de la societat

85. Vegeu l'apartat IV, «Entre el llatí i el català», de l'article *Notes sobre la formació de la llengua catalana*, «Anuario de Filología», X (Universitat de Barcelona. Facultat de Filologia 1984), pp. 345-346. (recollit en aquest mateix volum).

feudal. Els escriptors, davant la dificultat de traduir al llatí aquests fets nous i les declaracions en boca dels alics, no tenien altra opció reflectir directament en romanç els motius bàsics en la redacció dels documents. I el baix nivell cultural propi de l'inici del feudalisme, fora dels centres eclesiàstics més il·lustrats, a més de determinar un nivell de llatí molt macarrònic, també ajudà a la incorporació del romanç en l'escriptura.

A partir del segle XII apareixen documents d'aquesta classe redactats íntegrament en català, com són els greuges dels homes de Sant Pere d'Escales i dels d'Hostafrancs. Dins d'aquest context feudal i en aquest mateix segle fou traduït el *Forum Iudicum* al català, que incorporava d'aquesta manera la literatura legislativa. Aviat, també en la primera meitat del segle XIII, fou traduït al català el codi que recollia l'ordenament jurídic de la nova societat feudal, els Usatges de Barcelona. La traducció d'aquests textos probablement fou feta per a facilitar-ne la consulta i l'aplicació en les nombroses qüestions judicials provocades per les lluites feudals.

Progressivament, el català s'introdueix en els capbreus feudals, com en el de Castellbisbal, del 1189; i durant la primera meitat del segle XIII, també en cartes privades, com la que va dirigir Bernat de Saportella i l'arquebisbe de Tarragona Aspàreg de la Barca (1215-1233) i la remembrança de Pere de Canet.⁸⁶

En el món eclesiàstic el llatí era, i ho fou encara per molt de temps, la llengua de la litúrgia i de les ciències eclesiàstiques, però usaven la llengua del poble en el servei pastoral, particularment en la predicació, almenys des del concili de Tours del 813.⁸⁷ Hom va començar a recollir per escrit les homilies en vulgar a partir del segle XII, seguint la tradició de les homilies escrites en llatí, a fi de millorar la predicació. Aques-

86. Per a aquests dos documents, vegeu J. MORAN, *De la Portella a Castellví de Rosanes*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», XII («Miscel·lània A. M. Badia i Margarit», IV) (Montserrat 1986), pp. 5-12.

87. Vegeu Michel ZINK, *La prédication en langue romane avant 1300* (París 1976).

ta activitat fou una conseqüència de la reforma gregoriana, que, a partir de la segona meitat del segle XI, inicià un redreç general de l'Església a tots els nivells, després de la decadència que patí (excepte el món monàstic benedictí) durant el període postcarolingi i particularment en els inicis del període feudal.

Dins d'aquest context de la reforma gregoriana, i a fi de millorar el nivell pastoral dels clergues, la canònica regular augustiniana de Sant Ruf d'Avinyó, que inspirà i dirigí d'acord amb els bisbes la reforma canonical a Catalunya, féu aplecs d'homilies en vulgar, que foren distribuïts per les canòniques catalanes al final del segle XII i començament del XIII. A Tortosa en tenim una mostra de vint-i-dues homilies escrites encara en provençal però amb fragments catalanitzats. En l'àmbit del bisbat d'Urgell, probablement un d'aquests aplecs fou traduït al català, de què són una mostra les conegudes homilies d'Organyà; recordem que el priorat d'Organyà era una canònica regular augustiniana, i que la seu de Tortosa, des de la seva instauració el 1151, seguia els costums regulars de Sant Ruf d'Avinyó, d'on provenien el primer bisbe, Gausfred, i els primers canonges tortosins. La similitud entre ambdós homiliaris, d'Organyà i de Tortosa, es manifesta en el fet que posseeixen un sermó en comú, el corresponent al dimecres de cendra. El sermó de Tortosa, més llarg, és encara en provençal, mentre que el d'Organyà és traduït al català.⁸⁸

El fet que les homilies d'Organyà fossin traduïdes de l'occità ens indica que, malgrat la similitud entre aquesta llengua i la catalana, ja hi havia una consciència de diferenciació entre ambdues llengües, i que aquesta diferenciació si més no dificultava la comprensió entre el poble, a què eren dirigits aquests sermons.

També és significatiu el fet que, com ja he manifestat en

88. Vegeu nota 51 i també Jordi BRUGUERA, *Les homilies d'Organyà i els seus possibles occitanismes*, «Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 août-3 septembre)», vol. 3 (Aix-Marsella 1985), pp. 255-261; Id., *El vocabulari de les Homilies d'Organyà*, «Studia in honorem prof. M. de Riquer», II (Barcelona 1987), 31-55.

una altra ocasió,⁸⁹ la versió catalana d'Organyà sigui feta en terres del bisbat d'Urgell, si no a Organyà mateix, almenys en algun altre centre canonical d'aquesta diòcesi; perquè, a més, la major part dels documents en català del segle XII que hem relacionat anteriorment provenen d'aquesta àrea, com, per exemple, d'entre els publicats per Miret i Sans i P. Pujol, els greuges de Guítard Isarn, senyor de Caboet (que contribuï a la instauració de la canònica d'Organyà), i els greuges dels homes d'Hostafrancs, tots ells de procedència urgel·lesa, de manera que, com ja ha estat posat en relleu pels romanistes, les terres de l'antic comtat d'Urgell presenten avui dia el major repertori de documents en català arcaic.⁹⁰ No és estrany, doncs, que en aquestes terres que ja posseïen una certa tradició literària fossin traduïdes les homilies d'Organyà a la nostra llengua.

Malgrat el caràcter popular de les homilies d'Organyà i que són reculls escrits d'una activitat oratòria, es consideren tradicionalment des que foren publicades el primer document «literari» en català. Aquesta qualificació es justifica pel fet que els documents catalans anteriors o coetanis, de caràcter feudal, tenen un nivell lingüístic molt primitiu, basats en una parataxi elemental, a causa dels motius i circumstàncies de llur redacció, mentre que aquestes homilies, dintre de les limitacions del gènere i de les llengües romàniques en el període arcaic, presenten un major nivell lingüístic i fins i tot un progrés vers la hipotaxi, que caracteritzarà el català literari de l'època de Ramon Llull.⁹¹

89. J. MORAN, *Les homilies d'Organyà*, op. cit., pp. 83-84, veg. nota 51.

90. A. M. BADIA I MARGARIT, *L'Alt Urgell i el català occidental naixent*, dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes*, Andorra, 1-6 d'octubre de 1979 (Montserrat 1980), pp. 349-377. Per a la llengua antiga d'aquest territori, ultra els treballs esmentats de Maria Brossa (vegeu nota 40), de P. Russell-Gebbett (vegeu notes 77 i 78) i de Philip D. Rasico (vegeu nota 52), vegeu també de RASICO, *Consideracions fonològiques sobre el parlar de l'Alt Urgell a l'Edat mitjana*, dins *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Montserrat 1986), 441-465.

91. Vegeu Sebastià MARINER, *Paradigma de les conjuncions adversatives en català medieval*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», IV («Miscel·lània Pere Bohigas», II) (Montserrat 1982), pp. 51-65, estudi basat en les homilies d'Organyà.

A partir del regnat de Jaume I (1213-1276) s'incorpora el català als documents de la cancelleria reial i senyorial dels ordes militars. Amb el desenvolupament de la burgesia en el segle XIII s'eixampla l'ús del català en lleudes, revés i tarifes comercials, com les publicades per Alart i Coromines, i d'altres documents comercials, de manera que el llatí, en la societat laica era progressivament reservat per a la redacció dels documents més solemnes o que tenien models fixos, com ara testaments, alienacions, etc., àdhuc després de l'aparició de la prosa literària al final del segle XIII.

Paral·lelament a l'extensió del català en els documents públics, durant la segona meitat del segle XIII i almenys fins als primers anys del segle següent, el català, més enllà de l'àrea del seu domini lingüístic, va tenir una expansió o una influència en la documentació de l'Alt Aragó i de Navarra, que és palesa fins a Estella.

Durant la segona meitat del segle XIII apareixen en català els primers textos historiogràfics i els primers codis jurídics escrits originalment en català: els Costums de Tortosa i els Furs de València. També la literatura religiosa dirigida als laics es desenvolupa amb traduccions d'obres piadoses, com els *Diàlegs* de sant Gregori o la *Llegenda àuria* (les «Vides de sants rosselloneses» segons la denominació de Coromines), destinades al foment de les devocions particulars de les classes burgeses o nobiliàries, més instruïdes i més refinades que els violents senyors feudals dels segles XI i XII.

Entrem ja en el període plenament literari de la nostra llengua, que supera en tot el període arcaic. Aquest progrés es manifesta també en el nivell lingüístic dels textos; és interessant en aquest sentit de comparar la traducció primitiva dels Usatges, de nivell encara bàsicament paratàctic com correspon al seu caràcter feudal, amb els Costums de Tortosa, de caràcter burgès i ciutadà, amb una prosa que reflecteix un notable esforç per a incorporar períodes llargs de frases subordinades. En aquest context apareixen a finals del segle XIII figures com Desclot, Arnau de Vilanova i, sobretot, Ramon Llull, amb les quals la prosa catalana literària es desplega plenament.

5. Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell. Transcripció i estudi lingüístic

PRESENTACIÓ

L'any 1904 Joaquim Miret i Sans publicà l'acta de capitulació del Castell de Llorenç de Montgai (Noguera), del 1211, que era en aquell moment el document conegut més antic redactat íntegrament en català.¹ Però poc després, el 1908, ell mateix donà a conèixer un altre document que superava en antiguitat l'acta de 1211, amb el comentari següent: «Cet acte [de Llorenç], cependant, a cessé d'être le plus ancien que l'on connaisse. Je viens de découvrir, en effet, dans le magnifique cartulaire du chapitre de la Seu d'Urgel, dit Dotaliarum, un text écrit de la première à la dernière ligne, en parladura catalana de la haute vallée du Sègre. C'est le serment par lequel Pere Ramon, comte de Pallars, et ses barons, s'engagent à observer fidèlement la trêve que leur a imposé l'évêque d'Urgel. Or, on sait que le comte Pere Ramon, qui commença à gouverner le comté de Pallars en 1100 (à la mort de son père Ramon) sous la tutelle de sa mère Valencia, fille du fameux Arnau Mir de Tost, avait cessé de vivre en 1123. Ainsi, le dit serment date sans nul doute du premiers tiers du XIIIe siècle.»²

1. J. MIRET I SANS, *El més antig text literari escrit en català*, «Revista de Bibliografia Catalana», núm. 7, any IV (gener-desembre de 1904), pp. 23-25.

2. J. MIRET, *Documents en langue catalane (haute vallée du Sègre, XIe-XIIIe siècles)*, «Revue Hispanique», XIX (1989), pp. 6-19.

Uns quants anys més tard, el 1913, Pere Pujol esmentava aquest document en referir-se als documents més antics en català coneguts aleshores. «Finalment, el mateix publicista [J. Miret i Sans], en el seu treball de la «Revue Hispanique», ens presenta un document tot català tret del Cartulari de La Seu d'Urgell i que podem tenir com el més vell conegut, redactat enterament en català. És la prestació d'homenatge atorgat pel Comte de Pallars en Pere Ramón entre'ls anys 1110 i 1123. Minva un poc l'importància de l'escriptura al tractar-se d'un document trelladat directament d'un Cartulari (no del pergamí original) escrit dintre la primera meitat del xiii segle, almenys.»³

També s'hi referí, el 1924, A. Par: «De sopte, en 1123 (sic) nos trobèm ab un Jurament de treva y pau atorgat per Pere Ramon, Comte de Pallars al Bisbe d'Urgell, escrit tot ell en català: m'après a dir que es per aquesta excepcional circumstància que l'esment, jatsíia que nos sigui pervingut solsament copiat en lo Cartulari Dotaliarum de la Seu. Dintre documents cancellereschs es aquest lo primer que coneguí escrit en nostra llengua: certes, però, la redacció es formularia y l'estil ben dolent, ço que confirma la regla que quan lo llatí d'un escriptorium es barroher, no es pas mellor son català, y la ignorancia de la llengua clàssica en lo Pallars la venim de veure.»⁴

Posteriorment aquest document no ha desvetllat gaire l'atenció dels lingüistes, de manera que no ha estat estudiat particularment, potser pel fet que no es tracta d'un document original. Però sí que ha estat publicat de nou: el 1979 Luis Rubio en reproduí la versió de Miret, sense comentaris, sota l'epígraf *Juramento de paz y tregua del conde Pere Ramón* i amb data de la «Primera mitad s. xii»;⁵ més recentment i en qualitat de document històric, Cebrià Baraut n'ha presentat una al-

3. Mossèn Pere PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del Bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona 1913), p. 7.

4. ANFÓS PAR I TUSQUETS, *Notes lingüístiques i d'estil sobre les inscripcions y cartes de Catalunya anteriors al segle XIVè, dias Discursos llegits en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona... el día 30 de noviembre de 1924* (Barcelona 1924), p. 49.

5. LUIS RUBIO GARCÍA, *Documentos lingüísticos catalanes (s. X-XII)* (Departamento de Filología Románica. Universidad de Murcia, 1979), p. 49.

tra versió sota l'epígraf següent: *El comte Pere Ramon del Pallars Jussà i altres nobles juren al bisbe Ot de la Seu d'Urgell l'observança de la pau i treva de Déu*, i ofereix una datació més precisa: entre els anys 1098-1112.⁶

Com podem observar, en l'epígraf de Baraut es fa una altra precisió: Pere Ramon no és considerat comte de Pallars, sinó de Pallars Jussà, perquè l'antic comtat de Pallars fou dividit a la mort de Sunyer I, esdevinguda entre 1010 i 1011, entre els seus fills Ramon IV Ermengol i Guillem II, de manera que se n'originaren dues cases comtals, conegudes avui amb els títols respectius de Pallars Jussà i Pallars Sobirà, encara que llurs dominis no coincidien exactament amb l'àrea de les comarques actuals que duen aquests noms.⁷

Com a successor que era de Ramon IV Ermengol, Pere Ramon és considerat, doncs, comte de Pallars Jussà. Quant a la data de la mort d'aquest comte, avui és clar que fou el 25 de febrer de 1112, i no pas l'any 1123 com diu Miret. També és clar que heretà el comtat, associat amb el seu germà Arnau Ramon I, a la mort de llur pare Ramon V esdevinguda el 1098, no pas el 1100 segons Miret. Així doncs, el nostre document, com diu Baraut, ha d'haver estat redactat entre els anys 1098 i 1112. Observem que, com és habitual en els juraments catalans de caràcter feudal d'aquest període, es fa constar l'ascendència materna, no pas la paterna: *«Juro ego Pere Ramon comite, fil de Valenca comtessa...»*⁸ Com que Valença, filla

6. C. BARAUT, *Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», VIII (1986-1987), p. 110, doc. 1184. Baraut posa en relació aquest document amb l'activitat pastoral el bisbe sant Ot: «Per tal de mantenir la pau entre els diocesans afavorí la institució de la treva de Déu, de la qual fou un zelós impulsor. Per iniciativa seva el comte Pere Ramon I del Pallars Jussà la va introduir en el seu comtat i es comprometé a observarla, i fer-la observar en el futur (núm. 1184)» (*Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, «Urgellia», XI (1988-1989), p. 15).

7. Vegeu S. SOBREQÜES I VIDAL, *Els barons de Catalunya* (Barcelona 1957), pp. 33-35; Arnand de FLUVIA, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya* (Barcelona 1989), pp. 89-91; i Lydia MARTINEZ I TEIXIDÓ, *Les famílies nobles del Pallars en els segles XI i XII* (Lleida 1991), pp. 27-29 i 88-132.

8. Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, I (Barcelona 1979), pp. 243-245. Vegeu també L. MARTINEZ, *op. cit.*, nota anterior, pp. 101-103 per a la cronologia de Valença i pp. 104-106 per a la de Pere Ramon.

d'Arnau Mir de Tost, morí vers l'any 1100 i no hi consta que fos morta encara, podem suposar que aquest document fou redactat entre els anys 1098 i 1100. Això no és més que una mera conjectura, però probablement aquesta referència materna fou la que induí Miret a afirmar que el comte Pere Ramon governava sota la tutela de la seva mare, com hem vist anteriorment.

Pel que fa a l'afirmació de Miret en el sentit que és «*le plus ancien que l'on connaisse [...] écrit, de la première à la dernière ligne, en parladura catalana*», hem de fer dues precisions. En primer lloc, que, com podrem observar, aquest document inclou alguns elements mínims en llatí, com l'inici «*Juro ego*», el sintagma «*et ista IIIor evangelia*» que precedeix les signatures, el mot «*similiter*» dues vegades enmig de les signatures, el sintagma «*& suos filios*» després de la signatura de Girbert Ug i l'oració final «*omnes istius iuraverunt treguam et pacem*». La resta, però, incloses les nombroses signatures, és en català, de manera que podem considerar ben bé que aquest text és escrit en la nostra llengua.

L'altra precisió és referent a l'afirmació que aquest és el document més antic que es coneix escrit en català; és cert que fins ara no se n'ha trobat cap de més antic redactat pràcticament del tot en aquesta llengua, encara que el català ja apareix amb més o menys extensió en documents de caràcter feudal redactats en baix llatí català al llarg del segle xi. I del final d'aquest segle conservem el document dels Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet, datat entre 1080 i 1095, publicat també per Miret i Sans el 1908, procedent de l'antiga canònica d'Organyà, en el qual la part escrita en català és més gran que la llatina i més extensa que el document que estudiem.⁹

9. Vegeu Josep MORAN, *L'aparició del català a l'escriptura*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XIX (=Miscel·lània Joan Bastardas, 2) (Montserrat 1989), pp. 103-141, esp. les pp. 118-119 i 136-137; reeditat en aquest volum.

El text d'aquest document presenta alguns errors evidents, atribuïbles al fet que és una còpia, que hem intentat de resoldre. En l'edició hem tingut en compte les recomanacions de Joan Bastardas i Pere J. Quetglas en el sentit que «hom hauria de destriar clarament el que són originals del que són simples còpies que sovint contenen errors tan grollers com és ara *lingua per ligna*. D'un original se'n pot arribar a fer una edició paleogràfica que respecti fins els més mínims detalls; en canvi, quan es tracta de còpies, caldrà sanar-les de tots els errors interposats. I aquesta és una tasca que correspon a l'editor...»,¹⁰ de manera que hem inclòs les nostres esmenes i addicions entre claudàtors, indicant, però, en nota l'element substituït. Els desenvolupaments d'abreviatures s'indiquen en cursiva i s'utilitza el signe & per a la transcripció de les diferents notes tiro-nianes que representen les conjuncions *et* o *e*. D'acord amb la normativa moderna, hem regularitzat la puntuació, la separació dels mots, l'ús de les majúscules i de les lletres *u*, *v* i *i*, *j*, i l'accentuació, però fem constar que en l'original apareixen accentuats els mots següents: *tenré*, *feta la á*, *frán*, *scrit*, *lige[r]-í*, *Tenrúí*, *Pepín*, *Púgcercós*,¹¹ com podem comprovar en la reproducció de l'original.

«Juro ego Pere Ramon comte, fil de Valenca comtessa, che, d'achesta hora enant, treva & paz tenré & a mons òmens tener la mannaré, axí co lo bispe feta la à escriure; & si negú mon ome de Pallars la au[rà] franta¹² ne la fran, a Déu & al bisbe per destrénner e per redérce[r], aitoris l'en seré; & acsí com

10. Joan BASTARDAS i Pere J. QUETGLAS, *Paleografia, lèxic i crítica textual*, «Rubrica», IV. *Las abreviaturas en la enseñanza medieval y la transmisión del saber* (Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona, 1990), pp. 185-196; la citació és de la p. 196.

11. Haig d'agrair a Dom Cebrià Baraut que m'hagi facilitat una fotografia d'aquest document, i al prof. Joan Bastardas els seus suggeriments valuosos en la redacció d'aquest treball.

12. La lectura d'aquest passatge és dubtosa. La nostra interpretació, ultra la manca d'una síl·laba, pressuposa una sobreposició de les lletres *f* i *r*. Miret hi llegeix «la anukanta(?)» i Baraut «la auranta».

damont és escrit & hom lige[r]-i o pod, sí o tenré & o atendré a Déu & al bispe senes engan, per Déu & ista IIIor evangelia. Arnall Ramon Similiter. Tedball Ramon Similiter. Pere Guillem Similiter. Bernard Guillem. R. Bernard. Pere Rodger. Rodlan Rodger. Ramon Pere. Ecard de Mur. Guillem Arnall de Basturc. Bernard Bernard de Tenrui. Berenger Borrell. Ramon Brocard. Od de Mur. G. Jozfred. Utalard. Ramon Guinaman. Girbert Amad. Rodger de Montanna[na]. Pepín de Girveta. Dalmaz Isarn. Pere R. de Pugcercós. Arnall Pere de Girveta. R. Mir de Clarmont. Arnall Rodger. Girber[t] Ug & suos filios. Berenger Ramon de Mur. Berenger Ramon de Liminnana. Pere R. de Terraca. Oliver de Eroles. Martí Pere. Ramon Pere de [Cellers].¹³ Ug de Guàrdia. Bernard Amad. Ramon Adalbert. Pere Ferrer. Pere Gid. Mir Ramon de Claverol. Vidià de Galiner. Ramon Pere de Talarn. R. Ramon d'Orcall. Bernard Eriman. Bernard Ogger de Tenrui. Ber... Ramon. Pere Ramon de Eril. Bertran At. Arnall Guilabert. Omnes isti iuraverunt trequam & pacem.»

Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, *Liber Dotialiarum Ecclesiae Urgellensis*, vol. I, foli 199v., doc. 649.

ESTUDI LINGÜÍSTIC

Vocalisme

Isarn, amb *a* tònica, és un antropònim antic que avui es conserva com a cognom en la forma *Isern*, amb *e* oberta. Les causes d'aquesta evolució són obscures. Coromines hi descarta una solució fonètica i afirma que «bé podria ser que totes dues formes fossin igualment originàries»; fins i tot insinua la possibilitat que no sigui un nom germànic, com s'admet generalment, sinó cèltic, «i llavors totes dues variants sufixals estarien justificades».¹⁴ Però independentment de l'origen remot d'aquest nom

13. *Cellua* en l'original, que no correspon a cap topònim antic o modern conegut al Pallars Jussà ni a les comarques veïnes.

14. J. COROMINES, *Entre dos llenguatges*, I (Barcelona 1976), pp. 92-93.

com a nom comú, és evident que com a antropònim català és d'origen germànic, procedent d'*isarna* (gòtic *eisarn* 'ferro').¹⁵ En el *Repertori d'antropònims catalans-I* (en curs de publicació per l'Institut d'Estudis Catalans) es recullen cent set ocurrences d'aquest nom en els segles IX i X, de les quals només una apareix amb *e*, *Isemo*, de l'any 969, corresponent al comtat de Besalú. En el cas, improbable, de dualitat original, fóra estrany que precisament la forma minoritària amb *e* substituís l'altra, amb *a*, de manera que possiblement el pas d'*Isarn* a *Isem* obeeix a raons fonètiques no aclarides del tot. Coromines mateix suggereix que el pas del nom antic *Guïard* al cognom modern *Guiterd*, o *Guïtert*, pot ésser de caràcter fonètic, i, com podem observar, en ambdós casos el canvi vocàlic es produeix davant *r* travada.

Lao es manté tant en posició tònica: *damont*, *Clarmont*, com en posició àtona: *Montañana*. Segons Coromines, en català «sembla ser constant la substitució de E i O originàries per i, u davant els grups de tres consonants dentals... Anàlogament la u de *munt* nasqué en el plural tan freqüent *munts*, i en els noms de lloc on anava seguit de consonant (*Muntserrat*, *Muntcada*, *Muntseny*)». ¹⁶ Coromines diu també que «*mont* és la forma pròpia de Girona, i del seu bisbat i el d'Elna» però que «degué haver-hi altres focus comarcals de la variant amb o, avui esborrats, en part per l'avenç de la forma comuna, en part per la neutralització fonemàtica dels parlars orientals: així es nota a la Ribagorça, que pronuncien *Klaramon* (a Castissent, 1957)». ¹⁷ A més, és probable que la forma *mont* tingués una difusió més gran en català antic en l'àmbit pirinenc, puix que en tenim un exemple en un document de l'any 1133 referent a la Seu d'Urgell i Andorra: «*de ipso monasterio Sancti Saturnini ad amont*». ¹⁸

15. Dieter KREMER, *Die germanischen Personennamen in Katalonien*, extret dels «Estudis Romànics», XIV-XV (1969-1972), p. 160.

16. J. COROMINES, *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona 1971) (en endavant citarem *Lleures*), p. 252.

17. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (en endavant citarem *DECC*), v, s.v. *munt*, p. 835.

18. C. BARAUT, *op. cit.*, nota 5, «Urgellia», IX, doc. 1424, p. 235. Vegeu altres mostres a l'article *ad montem* del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniæ*, I (en endavant citarem *GMLC*).

Avui al Pallars Jussà la pronúncia en posició tònica és amb *u*: *damunt*, *Claramunt*, però com que a la veïna Ribagorça encara es manté o s'ha mantingut fins a temps recent la pronúncia amb *o*, cal suposar que les formes pallareses actuals són recents, i més tenint en compte que en posició àtona es manté la *o* en els topònims com *Montanyana*, *Montcoriès*, *Montsor*.

Observem que el topònim *Clarmont* no presenta encara la *a* àtona epentètica de la forma moderna *Claramunt*, que facilita la pronúncia però que alhora trenca la concordança masculina del sintagma primitiu. Això només es pot explicar pel fet que els noms propis es desvinculen de llur significat primitiu com a nom comú.

Aquest document pertany a l'àrea del català occidental, on la pronúncia de la *e* tònica de *destrénner* (derivat de STRINGERE) i probablement també la de *redérce* havien d'ésser tancades; per aquest motiu apliquem accent agut en la nostra transcripció.

El diftong *au* apareix reduït a *o*, *Jozfred*, antropònim d'origen germànic compost de *gauta* més *frith*. Aquesta reducció és molt antiga en català en els noms d'origen llatí; també es produeix en els d'origen germànic, si bé en aquests la grafia *o* no es generalitza fins al segle XII, potser per influència occitana, perquè l'occità manté aquest diftong.

La forma antiga sincopada *aitoris* (ADIUTORIUM) és en relació amb *aidar* (ADIUTARE). Coromines només recull com a formes catalanes antigues *adjutori*, *ajutori* i *aujutori* «(amb vocalització popularitzant de la -d- implosiva...)», i afirma a més «que en gascó apareix la forma semipopular *aytòri*... i en parlars antics de Lleó *aidorio* o *aidorios*».¹⁹ Però, de fet, la forma *aitori(s)* apareix també en català arcaic no solament en aquest document, sinó també repetidament en un altre de publicat per Miret i Sans, que aquest autor data entre 1075 i 1099: «*Aitori te'n serei [...] e del aitori no t'engannarei*».²⁰

19. DECC, I, s.v. *ajudar*, p. 118.; GMLC, s.v. *adiutor* i *adiutorium*.

20. Miret publicà aquest document en primer lloc a *Pro sermone plebeico*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» (en endavant

En la forma antiga *senes* 'sense', de SINE + *s* adverbial, el manteniment de la *e* àtona, que era final en llatí, es deu al fet, segons Coromines, «que la -*s* adverbial ja, en part, s'hi degué afegir des del llatí vulgar de baixa època; i llavors, en combinacions com SINE-S TE, SINE-S TERRA, SINE-S POENA i semblants, la *e*, travada pel grup consonàntic ST, SP, etc. s'havia de conservar en romànic (*amonestar*, *monestir*, etc)».²¹

Costa de creure que la forma *feta*, amb reducció de la *i* de *feita* (FACTA), fos ja vigent a l'àrea del bisbat d'Urgell. Hom diria que és un error del copista, encara que és estrany que s'equivoqués en la grafia d'un participi tan corrent. Com que tots els altres documents en català dels segles XI-XII publicats per J. Miret i P. Pujol presenten sense excepció les formes *feit*, *feïta*, les quals s'han conservat a la Ribagorça fins al nostre segle,²² creiem que aquesta forma *feta* ha de respondre a un error d'escriptura.

La forma d'infinitiu *liger* 'llegir' (LEGERE), regular fonèticament, és pròpia del període arcaic de la llengua. El tancament en *i* de la *E* tònica és produït per l'entorn palatal.

Consonantisme

En aquest document s'observa una doble solució en els derivats d'EPISCOPI: *bisbe* i *bispe*; ambdues formes són habituals en els documents urgellesos arcaics. Segons Coromines, la

BRABLB) VII (1913-14), pp. 105-196 (facsimil p. 105), i posteriorment també a *Antics documents de llengua catalana i reimpressió de les Homilies d'Organyà* (Barcelona 1915), p. 30, facsimil: l'âm. II b; al peu de la reproducció fa constar la data esmentada sense que en doni els motius. El document és reproduït de nou per Paul RUSSEL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965), doc. 12, p. 71.

21. DECC, VII, s.v. *sense*, p. 796.

22. F. de B. MOLL, *La flexió verbal en els dialectes catalans*, «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura» (en endavant citarem «AORLL»), V (1932), núm. 63, on consta la forma *feyt* a Benavarri, segons l'enquesta de 1918. Per a la llengua antiga: Philip D. RASICO, *Consideracions fonològiques sobre el parlar de l'Alt Urgell a l'edat mitjana*, dins *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Montserrat 1986), pp. 441-465, esp. p. 448.

forma *bispe* procedeix de *bisbe*, «que és la forma que en produir-se la síncope de la *o* postònica s'hagué de produir primer en romànic (simplificada després com a *bisbe* en el català central); en xocar en aquesta forma *bisbe* la *k*, recolzada en la *s*, amb la *b* següent, aquesta retornà a l'articulació *p* en la forma castellana *obispo* i en la variant cat. occid. antiga *bispe*...».²³

La -*p*- intervocàlica es manté sense sonorització en l'antropònim *Pepin*, d'origen franc, que fou el nom de diversos membres de la dinastia carolíngia però molt poc difós a Catalunya. Probablement aquesta -*p*- té el seu origen en algun so geminat.²⁴

Respecte de la caiguda de -*m* en *co* 'com' (ll. vg. *QUOMO*, ll. cl. *QUOMODO*), cal dir que aquesta també és una forma habitual en català arcaic, avui desapareguda. Coromines afirma que «*co* s'usava en combinació amb pronoms i altres elements proclítics» i també com a conseqüència de la simplificació, per evanescència de la nasal, especialment en els grups *mf* i *nv*, d'on va passar fins i tot a altres menes de mots.²⁵ En el nostre cas, davant article: «*co lo bispe*», la forma *co* s'ajusta bé a l'ús antic.

Hi ha distinció gràfica general entre *b* (*bisbe*, *bispe*, *Tedball*, *Bernard*, etc.) i *v* (*Valenca*, *treva*, *Oliver*, etc.), encara que l'única pronúncia a l'Alt Urgell i al Pallars devia ésser bilabial. Potser en posició interna *v* representava un so bilabial fricatiu [b].²⁶ Observem que el topònim *Girveta* avui és conegut amb les formes *Girbeta* o *Xiribeta*.

També es manté generalment la distinció gràfica entre *d* i *t*, àdhuc en posició final absoluta. En els mots d'origen llatí veiem que es representa amb *d* el resultat de -*t*-interna pri-

23. DECC, s.v. *bisbe*.

24. Marie-Thérèse MORLET, *Les noms de personne sur le territoire de l'ancienne Gaule du VIe au XXe siècle*, I (París 1968): «BIB»: Cet élément appartient à la classe de noms enfantins formés par déboulement, élément assez rare qui n'est représenté que par quelques noms. BIBBO, BIPLINA, PIPI-NUS» (p. 57).

25. DECC, s.v., *com*.

26. Vegeu Josep MORAN, *Notes sobre la confluència de V i B en català*, «Caplletra», 6 (València 1989), pp. 107-116, reeditat en aquest volum.

mitiva: *pod* (POTEST), *Amad* (AMATU), que en esdevenir final en català s'ensordirà posteriorment, mentre que amb *t* es representa la reducció del grup -PT-: *escrit* (SCRIPTU). En els mots d'origen germànic també se sol representar la distinció d'origen en posició final de síl·laba o de mot; amb *d*: *Jozfred*, *Bernard*, *Gid*; amb *t*: *Gilbert*, *Adalbert*, *Guilabert*. En posició intervocàlica apareix estranyament una *t* intervocàlica en el nom *Utalard* com a resultat de l'element germànic *Odal*-; pot ésser una ultracorrecció. Quant al nom *At*, crec que pot ésser un resultat d'*Atto(ne)*, en cas recte, provinent del gòtic *atta* 'pare'.²⁷

Però observem que amb -*d* final apareix representat tant el so procedent de *t*, en *Amad*, *pod*, com el que, procedent d'altres consonants, acabarà vocalitzant-se: *Gid* > *Guiu*, *Tedball* > *Tubau*. En el primer cas es devia tractar d'un so sonor però oclusiu [d] i en el segon d'un so fricatiu sonor [ð], que en esdevenir final es va convertir posteriorment en *u*.²⁸

Tornant al topònim *Girveta*, la forma -*eta*, sense sonoritzar, pot ésser, segons Coromines, «un mer derivat de *Gerb*, un diminutiu, segons sembla, com correspon a la importància exigua d'aquest poblat —concedim, però, que potser no fóra prudent de descartar del tot la possibilitat d'un sufix bascoide -*eta* o -*ita*, amb un altre valor». En aquest darrer supòsit, es tractaria d'una -*t*- sense sonoritzar per influència del substrat pirinenc.²⁹

La -*t*- conservada en *aitoris* ha de respondre al caràcter mig savi d'aquest mot, que ja hem comentat, propi del llenguatge jurídic o eclesiàstic, com *ofertori*.

El manteniment del grup *d*+iod a *Vidià* també és degut al caràcter savi d'aquest mot.

27. D. KREMER, *Op. cit.*, nota 15, p. 65.

28. Vegeu J. GULSOV, *El desenvolupament de la semivocal -w en català*, dins *Catalan Studies in Memory of Josephine de Boer* (Barcelona 1977), pp. 71-78, que reporta la bibliografia anterior sobre la qüestió; reproduït a Id., *Estudis de gramàtica històrica* (València/Barcelona 1993), 132-168.

29. J. COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, I (en endavant citarem ETC) (Barcelona 1965), pp. 198-199 i 128-129.

Amb la grafia *nn* apareixen representats tant el resultat de ND: *mannaré* (MANDARE+AIO), que posteriorment es va reduir a *n* simple, com el de NG (DISTRINGERE), i de N+iod: *Montannana* i *Liminnana* (modernament *Llimiana* per dissimilació),³⁰ que ja era [n]. En posició final el resultat [n] de NG és representat per *n* simple: *fran* (FRANGIT).

Més difícil és de deduir el caràcter palatal o no del resultat de NN, representat amb *n* simple en posició final en el mot *engan* (INGANNARE) i també en els antropònims d'origen germànic *Guinaman* i *Eriman*, que contenen l'element *-manno* (cf. *Alemanyn*<*Alemanno*); en català la solució més comuna de NN és [n], però no és desconeixuda tampoc la reducció a *n*, particularment en l'àrea pirinenca.³¹

El manteniment de la *-n* final com a resultat de la reducció del grup ND és regular en català, tal com apareix en els antropònims d'origen germànic *Ramon* (*Ragimundo*) i *Rodlan* (*Hrodland*). Més difícil és d'explicar el manteniment de la *-n* final de *Pepin*, també d'origen germànic, que prové d'una *n* simple (documentat en la forma llatina PIPINUS), però com que és un nom rar en català, probablement fou introduït de la Gàl·lia respectant la pronúncia habitual d'aquella àrea.

La grafia *c* en aquest període encara representava en qualsevol posició el so [ʃ], provinent del grup cons. + Ty o de Cy, com en el cas de *Valenca* (VALENTIA), *Basturc*, avui *Basturs*, que segons Coromines és un topònim d'origen pre-romà,³² i *Terraca* (TERRACEA), avui *Terrassa*. Més tard, devers el segle XIII, s'estengué la grafia *ç*, d'origen castellà,³³ per a representar aquest so en qualsevol posició que no fos davant *e* o *i*, a fi d'evitar la confusió amb la representació del so [k].

La grafia *z* en posició final representa el so africacat [d] provinent de C^f i Ty en los mots *paz* (PACE) i *Dalmaz* (DALMATIIV), que en aquesta posició aviat es transformarà en *y*: *pau*, *Dal-*

30. PAUL AEBISCHER, *Études de toponymie catalane* (Barcelona 1928), p. 101.

31. J. COROMINES, *Entre dos llenguaïges*, II (Barcelona 1976), pp. 46-47.

32. COROMINES, *ETC.*, I, p. 222.

33. R. MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del español* (10a. ed.) (Madrid 1986), pp. 63-67.

mau.³⁴ En el mot *Jozfred* (*Gauta-fred*) és possible que la *z* també representés aquest so [d], que posteriorment desaparegué: *Jofre*.

En els infinitius *llege[r]* i *redérce[r]* l'omissió de la *r* final pot ésser un reflex de la pronúncia real,³⁵ però no manca aquesta *r* en altres infinitius: *tener*, *destrénner*, ni en els noms propis si guin o no monosil·làbics: *Rodger*, *Berenger*, *Mur*, *Mir*, *Ferrer*, *Galiner*, *Ogger*. Tampoc no s'omet en els grups finals *-rs*, *rq*: *Pallars*, *Basturc*, malgrat que les pronúncies tradicionals són respectivament *Pallàs* i *Bastús*, formes que es troben també en els escrits antics i en cognoms.

Com que aquest document pertany plenament a l'àrea del català occidental, no hi ha cap dubte que les solucions de *L-*, *-LL-* i *L+*iod són sempre [l]. Aquest so es representa amb *l* simple en posició inicial, com és habitual en la llengua antiga: *liger* (*LEGERE*) 'lleigir'; en posició interna apareix en el document la grafia *ll*: *Pallars*, *Guillem*, mentre que en posició final hi ha alternança de *l*: *fil* (*FILIUS*) 'fill', *Eril* 'Erill'; i *ll*: *Borrell*.

Però la grafia *ll* d'*Arnall* (*Arno-ald*) i *Tedball* (*Theodo-bald*), provinent del grup *-ld*, com és ben sabut, no representa [ll]. Segons Gulsoy: «no dubtem que en aquestes formes escrites amb *-all*, *Arnall*, *Artall*, *Guerall*, la pronúncia real fou *Arnau*, *Artau*, *Guerau*. La forma en *-au* (amb reducció d'*-au*) sembla cristal·litzar-se devers mitjan segle XIII. Trobem *Guerau* en un document de 1244.»³⁶ Això mateix s'esdevé en el topònim *Orcall*, avui *Orcau*, de possible origen pre-romà, segons Coromines.³⁷ En un document original dels anys 1257-1269 apareix la

34. Vegeu J. GULSOY, *op. cit.*, nota 28; i J. MORAN, *Les homilies de Tortosa* (Montserrat 1990), pp. 183-184.

35. Apareixen diverses formes amb caiguda de *-r* final en un document ribagorçà del segle XIII (Ignasi PUIG I FERRETE i J. MORAN, *La vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Ribagorça*, *BRABLB*, XXXIX [1983-84], pp. 119-144, esp. la p. 137); reeditat en aquest volum.

36. J. GULSOY, *El desenvolupament de la «l» final de síl·laba*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXI (Miscel·lània Joan Bastardas, 4) (Montserrat 1990), pp. 203-227; la citació és de la p. 206; reeditat a Id., *Estudis de gramàtica històrica* (València/Barcelona 1993), 169-231.

37. COROMINES, *ETC*, l p. 222. L'any 1095 apareix documentat sota la forma *Orcallo*, vegeu Ignasi PUIG I FERRETE, *El cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII* (La Seu d'Urgell 1984), doc. 40, p. 90.

forma *Orcad*,³⁸ que és, sens dubte, una ultraconrecció: la pronúncia ja devia ésser *Orcau*, que l'escrivà devia considerar encara vulgar, i interpretà la -u com a provinent de *o*, que en esdevenir final també es converteix en -u, com hem vist anteriorment.

Podem dubtar si la *l* del topònim *Galiner* (GALLINARIU) representa [l] o [ʎ], perquè la -LL- davant vocal llarga llatina es reduí a *l* en l'àrea catalana i en el Gal·lo-romània, d'on *BALLENA* > *balena*. En el cas de *GALLINA*, en principi la pronúncia catalana devia ésser *galina*, com encara es diu a Mallorca, si bé posteriorment es generalitzà la forma *gallina* per analogia de *gall*.³⁹ En qualsevol cas, la pronúncia actual d'aquest topònim és *galliné*.⁴⁰

El zo [ʒ] es troba representat per *i* a *Jozfred* (*Gauta-fred*); observem que en aquest mot la [g] inicial s'ha palatalitzat davant *o*, ço que és una solució no pas catalana ni occitana, sinó pròpia del francès. El mateix so [ʒ], és representat per *g* davant *i* a *Girbert* (*Geri-ber*), amb palatalització regular de *G* davant vocal palatal. Per contra, la grafia *Guilabert* (*Gilabert*) sembla indicar el manteniment de la [g], malgrat que es troba vocal palatal; la pronúncia actual d'aquest mot, mantingut com a cognom, és *Gelabert* o *Gilabert*. En el cas de *Berenger* (*Beren-gari*) la grafia -ge- podria indicar un so palatal, si bé en aquest mot es manté encara ara en català la pronúncia velar: *Berenguer*.

En els noms *Rodger* (*Rode-gari*) i *Ogger* (*Aude-gari*), les grafies respectives *dg* i *gg* semblen representar una pronúncia palatal africada [ʒ] com a solució del grup -d'g-.

El so [g] derivat de *w*, germànica és representat pel dígraf *gu-* a *Guillem* (*Willi-helm*) i *Guinaman* (*Wina-mann*). Però aquest mateix so deu ser representat només per *g* a *Gid*, que si no estem errats prové de *Wido* (cat. act. *Guiu*).

38. P. PUJOL, *op. cit.*, nota 3, doc XVIII, p. 27.

39. COROMINES, *Lleures*, pp. 260-261; DECC, s.v., *gall*.

40. Jordi MIR, *Els noms de lloc del terme de Tremp i el seu agregat Claret* (Tremp 1983), registra el topònim actual *el Puig de Galliner* pron. *lo pùtx de galliné*, al cim del qual hi ha les restes del castell de Galliner (p. 85).

La grafia *Ug* (**Hugu*), ultra la caiguda de la *h* inicial en deixar de pronunciar-se com a so aspirat, presenta *g* en posició final, que potser encara representa el so velar sonor [g] anterior a l'ensordiment que presenta la pronúncia actual.

Quant a la forma *acsi*, segons Coromines apareix «ja en un document pallarès de 1095, on podria ésser mera variant gràfica de la convencional *x* que després s'imposà per representar el *s*: "per ço que acsi li o faça".»⁴¹

La fricativa sorda *ʃ* és representada per *g* en posició final en el component *Pug* 'puig'(PODIU) del topònim *Pugcercós*, malgrat que la pronúncia és encara *pui* en bona part de l'àrea pirinenca com a resultat de la solució dialectal *DY>ɰ*.⁴²

En el nom *Bernard* (*Berín-hard*) encara es manté la *r* del grup *-rd*, després reduït a *-t* per dissimilació: *Bernat*. Però el grup *-lm* ja apareix reduït a *-m* en el nom *Guillem* (*Willihelm*).

El grup secundari *N'R* es manté inalterat, sense incorporació de *d* epentètica, en *tenré*, 1a. p. del futur de *tenir* (TENERE), i en el topònim *Tennui*, potser d'origen pre-romà segons Coromines,⁴³ forma aquesta que encara és coneguda per les persones més grans de la contrada, malgrat que la grafia i la pronúncia més general és *Tendruí*.⁴⁴ Però es manté la *v* etimològica en *atendré*, 1a. p. de futur d'*atendre* (ATTENDERE). La inclusió de la *d* epentètica sembla que és bastant recent al Pallars Jussà. Al Pallars Sobirà la pronúncia genuïna és sense *d*, fins i tot en el cas que sigui etimològica, com en *tonre* (TONDERE).⁴⁵

41. DECC, VII, s.v. *si*, p. 913.

42. Segons J. MIR, *op. cit.*, nota 40, s'anomena actualment *Puigcercós Vell*, pron. *putxarcós bell*, el lloc on era situat aquest antic poble (p. 88); observem la pronúncia africada també en la nota 40. Però J. MIR en recull altres mostres amb solucions diferents: reducció en *Puig-ródó*, pron. *purrodó* (p. 23), *Puig-roig*, pron. *purroí* (p. 131) (amb solució *By>* i en RUBE>roi); i iodització en *Pu-jalt*, pron. *puial* (p. 28).

43. COROMINES, *ETC.*, p. 49.

44. J. MIR, *op. cit.*, nota 40, per al topònim *camí de Tendruí* registra les dues pronúncies *lo camí de tendrúí* o bé *tenrúí* (p. 65).

45. J. COROMINES, *op. cit.*, nota 31, p. 49.

La forma d'infinitiu *liger*, com ja hem dit, és la solució fonètica regular del llatí *LEGĒRE*, mentre que la moderna *llegir* és una creació analògica sobre el model de la 3a. conjugació catalana.

L'infinitiu *redérzer* és una variant del verb català arcaic *redèrger* 'redreçar, esmenar un delictes', el qual, segons Coromines, és «equivalent de l'occità antic *redérzer* 'redreçar', 'reparar', derivat de *dérzer* 'aixecar' i *érxer*, *id.*, que provenen dels ll. *DERIGERE*, *ERIGERE*, *id.*, contrets, ja en llatí vulgar, com *dergere*, *ergere* (partint del present *erigo ergo*, mot comú amb el cast. *erguir*). Coromines assenyala també que «hi ha variant *rederdre* < *rederzre*; i, algun cop, dissimilació de *redeiger* en *redèger*».⁴⁶

Respecte d'aquesta informació, afegirem en primer lloc que les solucions del tipus *redérzer* també apareixen a Catalunya, no solament en aquest document que estudiem, sinó també en d'altres de caràcter feudal escrits en llatí catalanitzat, per exemple en el *Liber Feudorum Maior*, doc. 585, a. 1050-1068: «...*ipsa mallefacta rederzer* li faré...»; doc. 721, a. 1074-1102: «...*infra XL dies que tu mihi mandaries... que... ego te emmennàs et o rederssés ipsa* 'forfeitura...';⁴⁷ i també en un altre procedent de Ponts de l'any 1046: «*si foras faitura li fa Petro Uilaberto ad Petro Mir e redderzer* no li o vol *infra quadraginta dies*».⁴⁸ Així doncs, aquest tipus d'infinitiu també és propi del català arcaic, al costat de les altres variants.

Però resta explicar el pas des del llatí vulgar *(re)dégere* al romànic *redérzer* pel que fa a l'evolució de *-ge-* a *-ce-*, perquè no és aquest canvi fonètic regular ni en català ni en occità, de manera que cal suposar que hi ha hagut una influència

46. DECC, s.v. *redèrger*. Vegeu també Eulàlia RODON BINUÉ, *El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña* (Barcelona 1957), s.v. *dreçava*, *dreçava* (pp. 91-92), *redirigere* (p. 221) i *redrecare* (p. 222).

47. Aquests exemples són extrets de l'article *redrecare* d'E. RODON, *op. cit.*, nota anterior.

48. L. RUBIO, *op. cit.*, nota 5, doc. 45-X, p. 64.

analògica, que podria ésser del verb *dreçar*, provinent de *DIRECTIARE* i del seu derivat *redreçar*, que en època arcaica eren pràcticament sinònims de *redèrger*. Tots aquests verbs eren paral·lels no solament quant al sentit, sinó també quant a l'origen, perquè **DIRECTIARE* no és res més que un derivat tardà de *DIRECTUS*, participi perfet de *DIRIGERE*. Per aquest motiu llur participi comú romànic era *(re)dret*.⁴⁹

Pel que fa a la sintaxi de l'oració simple, podem assenyalar diversos fenòmens. En l'expressió «feta la à escriure», la col·locació del participi del pretèrit abans del pronom personal i del verb auxiliar i lluny de l'infinitiu regit no és habitual. Tampoc no ho és gaire l'ordre de l'expressió «hom liger-i o pod» en què l'infinitiu subordinat precedeix el verb principal de l'oració, de manera que els pronoms febles *i* (hi) i *o* (ho) apareixen contigus. Potser la raó està en un afany de cercar una major expressivitat. Com en català medieval i com és encara normatiu, el participi de l'auxiliar *fer* concorda amb el complement de l'infinitiu.

Observem també el fet que l'atribut precedeixi del verb copulatiu en l'oració «aitoris l'en seré». Es tracta d'una fórmula habitual en els documents feudals, sovint en la forma mig llatina «jo fideles vos... seré», que ja apareix, per exemple, en una acta de jurament de fidelitat escrita en una barreja de llatí i català entre els anys 1028 i 1047, provinent també del comtat de Pallars Jussà: «De ipssos chastellos de Aringo [Areny] et de Oriti [Orri], go [jo] fideles vos ende seré»,⁵⁰ on, a més, es veu clarament la funció del pronom adverbial *ende* 'en'.

Però si analitzem tota aquesta oració del nostre document: «a Déu & al bisbe, per destrénner e per redèrger, aitoris l'en seré», podrem observar que aquesta fórmula no hi ha estat ben aplicada. L'anteposició del complement indirecte obliga a representar-lo al costat del verb per un pronom feble. Com que aquest complement és en plural («a Déu & al bisbe»), el pronom hauria d'ésser en tercera persona del plural: *lu(r)s* (antic)*llos*; i si

49. DECC, s.v. *dret*. Vegeu també GMLC, s.v. *dreçar*.

50. *Liber Feudorum Maior*, ed. F. MIQUEL ROSELL, I (Barcelona 1945), doc. 141.

consideràvem la referència a Déu purament simbòlica, sense transcendència gramatical, i limitàvem el complement directe al sintagma «el bisbe», Aleshores el complement indirecte hauria d'ésser *li*, que combinat amb *en* ha donat tostemps *li'n*. Però en lloc de les combinacions *lus/los en*, *li'n*⁵¹ ens trobem amb la combinació *l'en*, com si el complement representat fos directe. A més, no és gens justificada aquí la presència del pronom *en*, puix que no hi substitueix cap complement preposicional.

Com en el cas de *fideles*, la *-s* d'*aitoris* vol representar el nominatiu singular, que en català arcaic apareix encara sovint en funció d'atribut.⁵² Però en el mot *aitoris* aquesta *-s* és analògica dels mots que presenten *-s* originària en nominatiu, com *fideles* (FIDELIS) mateix, ja que no era present en el nominatiu clàssic ADIUTORIUM. Observem també que *aitoris* 'ajuda' és emprat aquí en el sentit d'«el qui ajuda» (ADIUTOR). És possible que *aitoris* hagués adquirit un caràcter personal (=jo li seré ajuda), però en les escriptures de l'època se sol distingir entre els significats d'ambdós mots.⁵³

Totes aquestes irregularitats, unides al caràcter paratàctic del document, són les que devien induir Par a afirmar que la redacció és formulària i l'estil ben dolent.

Respecte de la sintaxi oracional, ja hem avançat que és eminentment paratàctica, d'acord amb el caràcter de la llengua parlada i escrita del període arcaic del català. Com podem comprovar, aquest text és format per una sèrie de períodes units per la conjunció copulativa *e*. Com és habitual també en la llengua antiga, la conjunció *ne* (ni) pot prendre el valor de la *o* disjuntiva: «si negú non ome de Pallars la aurà franta *ne* le fran.»⁵⁴

51. Ambdues formes són ben conegudes en la llengua antiga: vegeu RUSSELL-GEFFERT, *op. cit.*, nota 20, ps. 42-43; i Ch. S. MANEIKIS KNIAZZEH i E.J. NEUGAARD, *Vides de sants rosselloneses*, I (Barcelona 1977), pp. 21 i 24.

52. J. BASTARDAS, *Els singulars en -s en el català preliterari. El cas atribut*, dins *Simbolae Ludovico Mitxelena oblata* (Vitòria-Gasteiz 1985), pp. 657-665.

53. GMLC, s.v. *adjutore*, *adiutor* i *adiutorium*.

54. Vegeu Antoni M. BADIA i MARGARIT, *Els orígens de la frase catalana*, dins *La llengua catalana ahir i avui* (Barcelona 1973), pp. 11-28; S. MARINER i BIGORRA, *Paradigma de les conjuncions adversatives en català medieval*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», IV (Montserrat 1982), pp. 51-65; J. MORAN, *op. cit.*, nota 34, pp. 226-228.

Els nombrosos antropònims que apareixen en aquest document són ben representatius del caràcter de l'onomàstica i catalana d'aquell temps.

D'origen bíblic només hi ha *Pere*, conegut tostemps en l'onomàstica personal catalana i que assolirà a partir de la baixa edat mitjana una freqüència màxima entre els prenomes.

Els d'origen llatí o de formació romànica són: *Amad*, *Bornell*, *Dalmaz*, *Ferrer*, *Martí*, *Oliver*, *Valença* i *Vidià*.

Tots els altres són d'origen germànic, dels quals només tres: *At Mir*, *Isari*, poden pertànyer al vell estrat gòtic. La resta són d'origen franc i d'introducció més recent: *Adalbert*, *Arnall*, *Berenger*, *Bernard*, *Bertran*, *Brocard*, *Ecard*, *Eriman*, *Gid*, *Girbert*, *Guilbert*, *Guillem*, *Guinaman*, *Jozfred*, *Od*, *Ogger*, *Pepin*, *Ramon*, *Rodger*, *Rodlan*, *Tedball*, *Ug*, *Utalard*.⁵⁵

Però potser més que no pas l'origen lingüístic d'aquests noms ens interessa de considerar el motiu de llur introducció a casa nostra. A diferència dels noms d'origen gòtic, els quals presumiblement hi foren introduïts o creats directament pels pobladors gots, els d'origen franc, sense excloure alguna aportació directa personal sobretot a Pallars i Ribagorça, més aviat provenen d'una difusió de caràcter cultural procedent de la Gàl·lia, ja sigui com a imitació dels noms més representatius de la dinastia carolíngia o de les principals cases comtals, com és el cas de *Pepín* o *Guillem* per exemple, ja siguin presos dels noms dels personatges que apareixen en els diversos cicles de llegendes èpiques franceses, difosos per trobadors i joglars.⁵⁶ Precisament uns quants noms personals d'aquest document apareixen representats

55. Vegeu Paul AEBISCHER, *Essai sur l'onomastique catalane du IXe au XIIe siècle*, AORLL, I (1928), pp. 42-118; Jseph M. PIEL, *Antroponimia germànica*, dins *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, I (Madrid 1960), pp. 421-444; i D. KREMER, *op. cit.*, nota 15.

56. P. AEBISCHER, *Un cas du couple Roland-Olivier dans une charte de San Cugat del Vallés*, BRABLE, XXV (1953), pp. 165-170; Miquel COLL I ALENTORN, *La introducció de les llegendes èpiques franceses a Catalunya*, dins *Coloquios de Roncesvalles*, Agosto 1955 (Pamplona 1956), pp. 133-149.

en el repertori de noms catalans que, segons Coll i Alentorn, tenen aquesta procedència llegendària: *Arnau, Bernat, Bertran, Guillem, Oliver, Rotlà i Vidià*.

Respecte d'aquests noms cal assenyalar dues qüestions. En primer lloc que no són pas tots de procedència germànica. *Olivier* és una creació francesa a partir de l'antic antropònim *Oliba*, per confusió entre *Oliba*, *olive* i *olivier* 'olivera'. Quant al nom *Oliba*, si bé s'adaptà a la conjugació gòtica masculina en *-a*, no sembla d'origen germànic.⁵⁷ I *Vidià* és el nom, d'origen llatí, d'un sant que es venera a Martres-Tolosana i que la llegenda relacionà amb el personatge anomenat Vivien del cicle de Guillem.⁵⁸

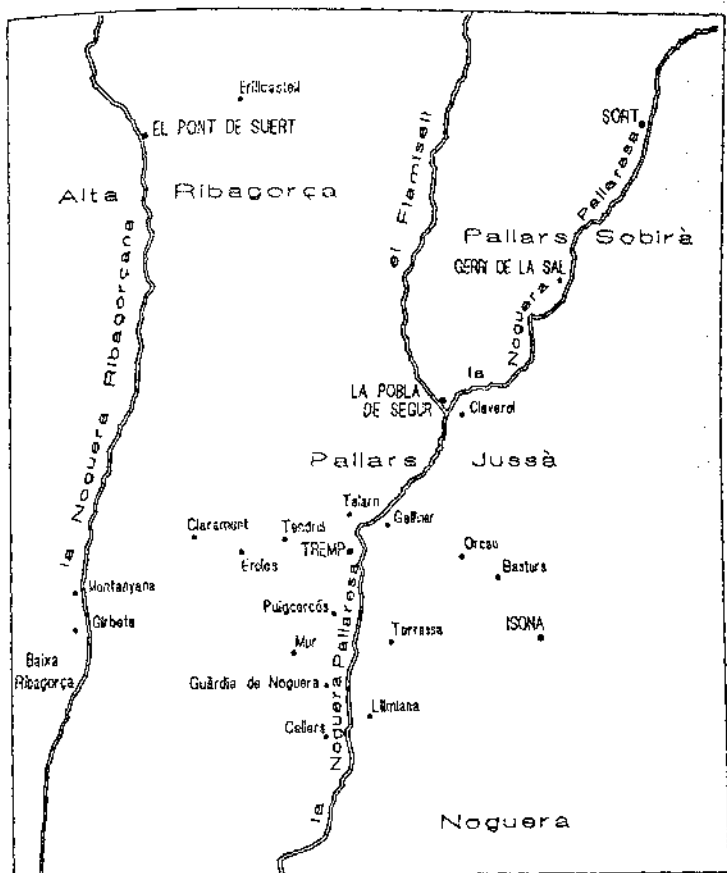
En segon lloc, quant a la presència d'aquests noms a Pallars i Ribagorça, Coll i Alentorn ha assenyalat també que hi apareixen molt aviat noms com *Bernat* i *Guillem*, i es demana: «¿No hauria estat aquesta família comtal [de Pallars i Ribagorça], tan relacionada amb Tolosa, el conducte (o un dels conductes principals) pels quals haurien iniciat llur penetració a Catalunya les llegendes del cicle de Guillem? També al Pallars i a Ribagorça son primerenques les aparicions de noms procedents del cicle del Rei».⁵⁹ De fet, la dinastia dels primers comtes d'aquests territoris procedia de Tolosa i era d'origen franc. Per aquest motiu l'onomàstica d'origen franc hi apareix molt aviat, i no s'exclou que hi hagués una aportació important de repoblados francs en aquesta zona pirinenca.

Durant el segle XI començà a generalitzar-se l'ús d'un sistema compost de denominació personal, que en consolidar-se posteriorment, donarà origen al sistema modern, basat en un prenom personal més un o dos cognoms de caràcter familiar. Aquest fenomen, que fou estudiat a casa nostra per Paul Ae-

57. P. AEBISCHER, *L'équation Oliba=Olivarius et la fin de la déclinaison gothique en -a, -anem et -o, -onem en Septimanie*, «Cultura Neolatina», any XI (Mòdena 1951), pp. 197-211.

58. Vegeu l'article *Vidiano* de Marie-Odile GARRIGUES a «Bibliotheca Sanctorum», XII (Roma 1969), col. 1078-1079.

59. M. COLL I ALENTORN, *op. cit.*, nota 56, p. 138.

bischer⁶⁰ i que compta amb un estudi específic pel que fa al Pallars⁶¹ és ben representat en el nostre document.

Només hi figuren dos noms simples: *Utalard*, que no devia ésser gaire freqüent, i *Valenca* (Valença), fent constar el títol de comtessa. Tinguem en compte, però, que els noms femenins solien ésser encara simples. El sistema més freqüent de denominació masculina és format per un prenom més un altre nom de caràcter personal, que generalment deu correspondre encara al prenom del pare. Això és palès en el cas del comte *Pere Ramon I*, que era fill de *Ramon V*, i d'*Arnaud Ramon*, que sens dubte era germà de *Pere Ramon*, associat al govern del comtat, que morí el 1111 essent comte de Pallars Jussà. Hom diria que *Tedball Ramon* també era germà dels anteriors, però el seu nom no figura a les genealogies d'aquesta família, en les quals, però, consta un altre germà, *Bernat Ramon*, que no figura en aquest document.

La denominació d'origen personal, simple o composta, sovint és completada per un determinatiu de caràcter toponímic, com és el cas, per exemple, d'*Ecard de Mur* o de *Bernard Bernard de Tenrui*. Es tracta de barons feudataris del comte que incorporen el nom de llur domini a l'onomàstica familiar. Aquest procediment s'inicià en aquest període i fou adoptat per formar el cognom de les famílies nobiliàries.

Aquests noms ens ofereixen un interessant repertori de formes antigues de topònims, dels quals donem referències modernes de localització extretes de la *Gran geografia comarcal de Catalunya*, vol 12. *El Pallars, la Ribagorça, la Llitera* (Barcelona 1984) (=GGCC). Si no diem el contrari, pertanyen a l'actual comarca de Pallars Jussà. En tots ells hi ha restes més o menys ben conservades de castells, torres o esglésies medievals.

Basturc (Basturç), avui Basturs. Poble de l'antic municipi d'Orcau, avui agregat al d'Isona (GGCC, p. 184).

[*Cellers*]. Poble de l'actual terme dit de Castell de Mur (GGCC, p. 46).

60. P. AEBISCHER, *op. cit.*, nota 55.

61. Per a l'evolució d'aquests noms al Pallars, vegeu el capítol tercer, *L'antropomínia de la noblesa pallaresa* de L. MARTÍNEZ, *op. cit.*, nota 7.

Clarmont, avui Claramunt. Lloc de l'antic terme de Figols de la Conca, avui agregat al de Tremp (GGCC, p. 166).

Claverol. Poble del municipi del Pont de Claverol (GGCC, p. 218).

Eril, avui Erillcastell. Lloc de l'antic terme de Malpàs, avui agregat al del Pont de Suert, en l'actual comarca de l'Alta Ribagorça (GGCC, pp. 288-289).

Eroles. Lloc de l'antic terme de Figols de la Conca, avui agregat al de Tremp (GGCC, pp. 165-166).

Galiner, avui Galliner. Lloc de l'antic municipi d'Orcau, avui agregat al d'Isona (GGCC, p. 61).

Girveta, avui Girbeta o Xiriveta. Poble del municipi de Viacamp, a la Baixa Ribagorça (GGCC, p. 394).

Guàrdia, avui Guàrdia de Noguera. Poble del municipi dit Castell de Mur (GGCC, pp. 197-198).

Liminnana, avui Llimiana. Actual vila i municipi (GGCC, pp. 194-197).

Montana[na], avui Montanyana. Poble del municipi del Pont de Montanyana, a l'Alta Ribagorça (GGCC, pp. 360-361).

Mur, lloc de l'actual municipi de Castell de Mur (GGCC, pp. 199-201).

Orcall, avui Orcau. Poble agregat actualment al municipi d'Isona (GGCC, pp. 182-184).

Puigcercós, avui Puigcercós. Poble de l'antic municipi de Palau de Noguera, avui agregat al de Tremp (GGCC, p. 162).

Talarn. Actual vila i municipi (GGCC, pp. 169-173).

Tenrui, avui Tendrui. Lloc de l'antic terme de Gurp de la conca, avui agregat al de Tremp (GGCC, p. 168).

Terraca, avui Terrassa. Lloc de l'antic municipi de Sant Serni, avui agregat al de Gavet de la Conca (GGCC, p. 199).

6. De la Portella a Castellví de Rosanes

El lingüista catalanòfil anglès Paul Russell-Gebbett, en la seva meritòria i coneguda antologia de textos catalans medievals,¹ inclou seguidament dos documents en català arcaic, de la primera meitat del segle XIII, que ja havien estat editats per J. Miret i Sans, sobre els quals voldria aportar alguna precisió històrica i cronològica. Es tracta dels documents núms. 24 i 25, els quals titula respectivament «A letter to the archbishop of Tarragona» i «Grievances of Pere de Canet». El primer d'aquests documents es tracta, de fet, d'un al·letra dirigida per Bernat de Saportella² a l'arquebisbe Aspàreg de la Barca³ contestant una requisitòria d'aquest perquè Bernat acudeixi a Tarragona a judici instat per Blanca, esposa de Bernat, que acusava el seu marit d'haver-la abandonada i d'haver pres una altra muller. Bernat respon al bisbe que no hi pot acudir a la data prevista i, respecte a les acusacions de Blanca, afirma que no és cert que l'hagi tret de casa ni que hagi pres una al-

1. Paul RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965), 93-95. Els reproduïm a l'apèndix.

2. Al text consta «B. de Zaportella», però més endavant esmenta «l'abat de la Portella», amb alternança de tipus d'article, com és corrent en els documents berguedans d'aquesta època; veg. Josep MORAN, *El capbreu de Castellbisbal* (Barcelona 1984), 42-44. Respecte al nom de fonts, la contracció indicant només la B inicial correspon generalment al nom de Bernat.

3. A l'original només consta la inicial S, però no hi ha dubte que és aquest prelat.

tra muller, ans que li ha tramès missatges i cartes perquè ella torni a casa i que no ho vol fer. Es tracta, doncs, d'un document ben curiós que ens il·lustra sobre una desavinença matrimonial dins una família noble de l'època.

Sembla que el marit és Bernat IV de Saportella, segons la genealogia d'Armand de Fluvià,⁴ senyor de la Portella, al Ber-

4. GEC, XIII, s. v. «Saportella». La genealogia de la família Saportella o la Portella (amb les dues formes és coneguda) presenta bastants dificultats en la distinció dels seus membres, que en els segles XII i XIII prenen de pares a fills el nom de Bernat. Armand de Fluvià, *o. c.*, estableix la successió següent per a aquest període: Bernat III de Saportella (mort vers el 1207), casat amb Beatriu; aquests foren pares de Bernat IV (mort després del 1236), casat amb Blanca, que fundà el 1231 el monestir de Valldaura. Fill d'aquests fou Ramon I (mort el 1254), casat amb Sibilla, i d'aquests darrers Bernat V (mort vers el 1281), casat amb la pubilla Elisenda de Lluçà. Però aquesta successió sembla que es complica si tenim en compte que «le 6 février 1180, Poncius de Gardia remet ses pupilles, avec tout leur héritage, à Bernardus de Portella, sous la condition que ce dernier épousera Guillelma, ou la soeur cadette si l'aînée devait mourir avant se marier» (István FRANK, *Pons de la Guardia, troubador catalan du XIIe siècle*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXII (1949), 263-264). Aquest Bernat sembla que ha d'ésser Bernat IV, fill de Bernat III i de Beatriu. Aquests tenien també un altre fill, Berenguer, i una filla (que potser és l'afillada) dita Guillelma, documentats el 1190 segons Joan SANTAMARIA ROVIRA, *Memòries del Monestir de Sant Pere de la Portella i de tot el seu Abadiat* (Barcelona (Solsona 1935), 16. Aquest Berenguer el 1231 feia de testimoni, a Piera, en una transacció pecuniària (veg. Joan SERRA I VILARÓ, *Història de Cardona*, I (Tarragona 1966), 196), i Armand de Fluvià el fa casat amb Elisenda, que probablement era de la família Pinós. Com que un «Bernat de Portella» i sa muller Blanca en 1222 cobraren un terç de la venda d'una casa a Gironella segons Joan SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana*, I (Barcelona 1930), 403-404, i el 1231 Bernat de Saportella i la seva germana Guerdal funden el monestir de Valldaura, hem de creure que el Bernat d'aquests documents es tracta d'una mateixa persona. Crec que no és impossible d'identificar aquest Bernat que apareix casat amb Blanca el 1222 amb el Bernat que el 1180 es comprometia a casar-se amb Guillelma, filla de Ramon de Saguàrdia, el qual matrimoni sembla que es realitzà el 1190 amb el consentiment del rei Alfons (István FRANK, *o. c.*, 265). El casament de Bernat amb Blanca podia tractar-se d'unes segones noces d'ell, no gaire reeixides pel que sabem. Aquest mateix Bernat de Saportella deu ésser, doncs, el qui el 1213 havia assistit a la batalla de Muret. Més difícil és de fer concordar la següent notícia d'Agustí M. Gilbert: «En Bernat de ça Portella... rebé el 21 de maig de 1260, d'En Pere de Berga, els dos castells de Montmajor i de Querol... Als pocs dies, En ça Portella i la seva mare Blanca, venien a En Pere de Berga els castells de Garcia i de Montplet (document 1610 de Jaume I, ACA)», *Aplec documental de notícies històriques [de Vila-seca de Solzina]*, «Butlletí Arqueològic» (Tarragona, setembre-desembre 1921), 83. Veg. també l'article de Plere] C[ATALA], *Castell de la Portella*, dins *Els castells catalans*, V (Barcelona [1976]), 926-933. Aquest Ber-

guedà. Ell i la seva germana Geraldà, al lloc dit el Favar del terme de Santa Maria d'Olvan, fundaren un monestir del Cister l'any 1231, el qual lloc a partir d'aquest moment s'anomenà Santa Maria de Valldaura.⁵ És significatiu que Bernat aparegui en aquesta fundació al costat de la seva germana i, en canvi, no hi figuri la seva esposa; això ens fa pensar que encara no havia tornat a casa.

Ara bé, si Blanca no residia a casa seva, ¿on vivia i des d'on reclamava al seu marit? La solució ens la dona el document següent núm. 25 que Russell-Gebbett, com ja és dit, titula *Grievances* però que en realitat és un document de reconeixement (o de «remembrança» com diu el mateix document) de deutes expedit a instància de Pere de Canet. Aquest home sembla que era un cavaller destacat a Vallmoll, a l'Alt Camp tarragoní, per la seva senyora Guillelma.⁶ D'una lectura aten-

nat de ça Portella, per la data del document, creiem que ha d'ésser Bernat V (mort vers el 1281), casat amb Elisenda de Lluçà, fill de Ramon I de Saportella (casat amb Sibilla, i mort el 1254) segons la genealogia d'Armand de Fluvià. Però en aquest cas, Bernat (V) seria nét i no pas fill de Blanca, que és el que diu el document. Com podem veure, aquesta qüestió no sembla resolta del tot, però ara no intentarem de treure'n l'entrellat, cosa que m'ha anunciat que farà el meu amic Jordi Bolòs, especialista en la història del Berguedà a l'Edat Mitjana.

5. Veg. Joan SANTAMARIA I ROVIRA, o. c., 83-85. Encara que alguns opinen que el nom de Valldaura (Vallis Lauree) és degut a l'abundor de llorers, penso que tant en aquest cas com al de Valldaura de Cerdanyola del Vallès, pot tractar-se d'un topònim d'origen monàstic (del tipus Vallsanta, Escaladei i potser també Benviure, més antic), el segon element del qual *Laura(e)*, sigui pres de les «laures» monàstiques orientals. Pensem que la Valldaura del Berguedà abans duia el nom, ben explícit, del Favar; i que, respecte al seu homònim del Vallès, la donació primera de Guillem Ramon de Montcada de 1150 a l'abat de la Gran Selva, quan encara no hi havia monjos, fa referència a un honor «in monte de Cerdanyola», sense cap referència al nom de Valldaura, encara que s'hi fan constar altres topònims en els límits (veg. *El «Llibre Blanc» de Santas Creus*, ed. F. UDINA, Barcelona 1948, doc. 49, p. 56). De fet, el nom de Valldaura en aquest lloc no apareix fins al 1153 (o. c., doc. 56, p. 63), quan ja hi ha comunitat i hi consta l'abat Hug de «Vallis Lauree».

6. El nom d'aquesta senyora en el document apareix tres vegades escrit Guillelma i una vegada Guillema. Per al domini dels Castellvell a Vallmoll, que es remunta al segle X, veg. P[ere] C[ATALÀ] i M[anu]el B[rassò], *Castell de Vallmoll: comanda hospitalera*, dins *Els castells catalans*, III (Barcelona 1971), 569-577, i Jaime SALVÀ, MARQUÉS DE LA TORRE, *La Baronia de Vallmoll*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana», XXXVII (1979), 137-150.

ta del document es dedueix que Pere havia prestat 188 sous a la seva senyora i que a més havia perdut un cavall i armes en el seu servei, que també volia que li fossin compensats. En aquest document, hi figuren «Nicholau capela de Castro Veteri», «Beneet capela de Val d'Aureix» escrivà i «Na Blanca de Saportela» testimoni; ara cal esbrinar la identificació dels llocs i dels personatges.

A propòsit de «Castro Veteri», Russell-Gebbett⁷ creu, amb interrogant, que es tracta del Castellví de la Marca. Jo penso que es tracta del Castellví de Rosanes, al Baix Llobregat. Ambdós castells pertanyien als mateixos senyors, però aquests residien preferentment en aquest darrer castell, anomenat actualment de Sant Jaume. Al mateix document se cita «al peu de la graa del palau, a la rocha on tuit seen davant molt hom»; qualsevol que hagi visitat els dos castells i que conegui l'obra de B. Pedemonte⁸ veurà que aquesta descripció s'adiu més a la gran fortalesa de Castellví de Rosanes que no pas al castell de la Marca, més petit.

L'escrivà Benet, capellà de Valldoreix, apareix com a redactor dels documents núm. 1310, any 1232; núm. 1319, any 1233; i com a testimoni en el document núm. 1317, any 1233, del Cartulari de Sant Cugat del Vallès.⁹ Tots aquests documents es refereixen a Valldoreix o a la rodalia de Sant Cugat, de manera que és molt més probable que aquest clergue es trobés ocasionalment a Castellví de Rosanes, prop de Valldoreix, que no pas a Castellví de la Marca.

Quant a dona Guillelma, no pot ésser altra que Guillelma de Castellví (o Castellvell com prefereixen els autors moderns),¹⁰ senyora de Castellví, casada amb Guillem Ramon de

7. RUSSELL-GERBETT, o. c., p. 245, s. v. *Castro Veteri*.

8. BONAVENTURA PEDEMONTE i FALGUERA, *Notes per a la història de Castellvell de Rosanes* (Barcelona 1929). Es tracta d'una obra bàsica per al coneixement d'aquesta baronia i d'aquest castell, tan importants en la història de Catalunya, ço que fa estrany que no sigui citada en la nombrosa bibliografia recollida en la valuosa obra de Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du xe à la fin de xe siècle*, I (Tolosa 1975), trad. catalana, *Catalunya mil anys enrera* (Barcelona 1979).

9. Segueixo l'edició de Mons. J. RIUS SERRA, vol. III (Barcelona 1947).

10. No em sembla correcta ni oportuna la forma Castellvell difosa modernament. En els documents antics sempre apareix Castellví, com a topònim i

Montcada, senyor de Montcada i vescomte de Bearn. Guillem Ramon, com és sabut, havia assassinat l'any 1194 l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls, oncle de Guillelma i antecessor d'Aspàreg a la seu tarragonina.¹¹ Fill d'ambdós fou Guillem, vescomte de Bearn i senyor de Montcada i de Castellví, que morí junt amb el seu parent Ramon de Montcada l'11 de setembre de 1229 en la conquesta de Mallorca. Encara es pot veure en el claustre de Santes Creus la tomba primitiva de Guillem amb les armes esculpides de Bearn, de Montcada i de Castellví. Els senyors de Castellví posseïen dominis a Vallmoll, i ensems que mantenien una gran cort i que protegien els trobadors,¹² sempre estaven carregats de deutes.

Per la lectura del text es dedueix que després d'un primer reconeixement del préstec de Pere de Vallmoll en vida de dona Guillelma, «en la sua malaltia», Pere de Canet va haver de confirmar aquest reconeixement «per so que hom no li o pusa negar», a base de citar els testimonis ja que, segons deduïm, dona Guillelma era morta de poc.

Ara bé, entre aquests testimonis apareix Na Blanca de Saportella que, doncs, per aquelles dates s'estava al Castellví de Rosanes. No costa gaire d'identificar aquesta Blanca amb l'esposa de Bernat, la qual, segons el document anterior, havia fugit de casa seva.¹³ I més si tenim en compte que entre la família Castellví i la de Saportella ja hi havia una relació anterior, perquè el 21 de novembre de 1220 Guillelma i el seu fill, entre múltiples deutes, reconeixen deure a Bernat de Saportella 500

com a antropònim, que penso que hauríem de respectar sempre. A més, la forma Castellvell es confon sovint amb Castellbell, topònim de la comarca de Bages d'on prové el marquesat de Castellbell (no pas Castellvell com escriu l'actual titular).

11. Veg. Miquel COLL I ALENTORN, *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada* (Barcelona 1958).

12. Al germà de Guillelma, Albert de Castellví, Ramon Vidal de Besalú dedicava els versos següents: «E al Castelvielh fo N'Albertz / us cavayes mot coratjos / e entorn luy d'autres baros / a totz bes far franch et arditz». Pertanyen al poema «Abrils issi'e mais intrava».

13. Russell-Gebbett en la seva llista de topònims (o. c., p. 248, s. v. Portella), no identifica el nom de la Portella (o Saportella) dels dos documentats, però no dubta a relacionar-los.

morabatins d'or de Barcelona, per la qual quantitat empenyoren llurs drets i pertinences a la vila d'Olesa.¹⁴

Sabem així que Blanca de Saportella vivia al castell de Guillelma. És fàcil comprendre que Blanca trobés comprensió en Guillelma per als seus problemes matrimonials, puix que Guillelma, aleshores ja gran, havia tingut una vida atzarosa; s'havia separat de l'espòs quan aquest assassinà l'oncle arquebisbe de Tarragona i cap al 1207 apareix casada o ajuntada amb Aimeric, vescomte de Narbona, en vida del primer marit. Sembla que no durà gaire aquesta segona unió, de manera que pel juny de l'any següent ja no es titulava vescomtessa. És curiós de constatar, per altra banda, que Blanca, que es relacionava amb Guillelma, en la seva reclamació acut a l'arquebisbe de Tarragona, successor de l'oncle de Guillelma que havia estat mort pel marit d'aquesta. Això vol dir que mantenien bones relacions amb la seu tarragonina malgrat l'afer. La seu de Barcelona, a la qual pertany Castellví de Rosanes, era regida en aquella època per Berenguer de Palou II (1212-1241), però anteriorment, entre el 1189 i el 1199, havia estat bisbe de Barcelona Ramon de Castellví, oncle de Guillelma. Malgrat aquests antecedents, fos pel motiu que fos, Blanca preferí d'acudir a la seu primada.¹⁵

APÈNDIX

1. CARTA DE L'ARQUEBISBE DE TARRAGONA (1215-1230)

Al onrat pare e seignor An S per la gracia de Deu archebispe de Teragona de mi En B. de Zaportela saluts T amors. Vid les vostres letres qui-m dixren qe vos assignavets a mi dia lo pri-

14. ACA, perg. núm. 159 de la col·lecció de Jaume I segons la referència de PEDEMONTE, o. c., p. 149.

15. P. RUSSELL-GBBETT hi fa constar com a data extrema del document el 1230, però l'arquebisbe Aspàreg morí el març de 1233; veg. Salvador RAMON i Xavier RICOMA, *El Necrologi de la seu de Tarragona*, «Miscel·lània Històrica Catalana» (Abadia de Poblet 1970).

mer diluns depuis Sancta Maria d'agost a Teragona sobre il fei
meu e de la dona Na Blanca. E jo tramís-vos missatge per
l'abat de La Portela qe-m enviassets escrits los clams (clams)
qe Na Blanca faia de mi. T els clams qe Na Blanca faia de mi,
dix qe era ma muiler e qe jo la avia lexada e qe(*n) avia outra
muiler presa. On jo dig a vos e-us faz saber qe jo no vul entrar
em-pleit ab Na Blanca per aquela radó, t atorg be qe la pris a
muiler, e no la e lexada ne e gens d'aultra muiler presa, ne anc
del meu no la gité ne la n mané exir ne moure. T é li tramesses
cartes e molts missatges qe ela se n vingés devés mi t el meu,
e ela anc fer non-o volg. E pus ela fer non-o volg per mi, prec
vos seiner qe la-m fazats tornar t estar ab mi. E segons los
clams qe ela a feits de mi, t segon lo respost qe jo-i faz, no co-
neg qe obs aja pleit entre mi ne ela, ne qe de re ajam a pleide-
jar. E si vos seiner conexets qe azo bast a mi, prec vos seiner qe
no-m fazats anar a Teragona, car <jo són> de longa terra, t és
me gran enug e gran mal treit l'anar de Teragona; e can jo no
é lejos autres amics, coman a vos t a la vostra leialtat la mia
radó. Pero si vos conexiets qe jo n'i aja a-nar ho a trametre mo
procurador, vos faz jo saber qe a tot dia qe vos me fazats saber,
de Sancta Maria de setembre ad enant, qe jo-i seré e'ma pro-
pria persona ho-i trametré mo procurador qui tenga mon locie
la mia radó. E per aquest portador d'estes letres prec vos qe-m
fazats saber vostr'ardit e vostre respost. He si Na Blanca se-n
ve devés mi, no coneg qe negun altre pleit aja obs entre mi ne
ela. t a aqel dia qe vos me trametrets vos faz jo saber qe-i seré
e'ma propria persona, ho-i trametré mo procurador. E no mi-
nus creats les letres car no són segelades, car sapiats qe no aví-
em lo segel; e per zo les partesc per letres car no són segelades.

B. C., 1991, 2-VI-1; ed. Miret, pàgs. 171-172, facsím. p. 181.

2. GREUGES DE PERE DE CANET (començament del segle XIII)

Hec est memoria que facit scribere P. de Canet de quibus...
de ipsas suas cosas que perdé in Valle Molli. In primis maná do-

mina Guillema en la sua malautia que retés hom ad P. de Canet lo caval e les armes que el i perdé, e maná que li retés hom CLXXXVIII solidos que él li avia prestatz, esters les altres manleutes que el li avia fetes. En asso dix Nicholau capela de Castro Veteri ab domina Guillelma quinia cantitat metria hom al caval e a les armes, et ela respós: «lo caval bo era, pero que n lo li aurién retut si no n era pagat»; metéss-o él en ver. E respós-li Nicholau: «Madona, que díretz en les altres coses que perdé P. de Canet, que él preá mes que l caval ne les armes?» Et ela respós: «Si jo viu, on seré assads aurá, e si jo muria, se que posar se n an ab él de tot, que l seu feít sabut es». E maná Nicholau ad Benedictum capellanum que o escrisqués, et Benedictus dix qe iria ad domina Guillelma si o volia. E quan fo davant ela maná-li que escrischés, et Beneet capela de Val d'Aureix mostrá-o a P. de Canet al peu de la graa del palau, a la rocha on tuit seen davant molt hom; ea con o avia escrit per manament de domina Guillelma et P. de Canet aná a Na Blanca de Saportela que ela venqués oír aqueles paraules per amor de Deu, et... que les li provás si obs i era; et ela aná i e demaná a Nicholau si avia madona dites aqueles paraules, et él dix-li que oc. Aquesta remembransa a feita P. de Canet per so que hom no li-o puscha negar.

Ed. Miret, pàgs. 172-174.

SUPLEMENT

Després de lliurar aquest escrit a la impremta, ha aparegut el llibre de Blanca Garí, *El linaje de los Castevell en los siglos xi y xii* dins «Medievalia, monografías» 5 (Bellaterra 1985), que aclareix l'origen familiar de Blanca de Saportella. Aquesta era filla d'Alamanda, germana de Guillelma de Castellví, i de Guillem de Sant Martí; així doncs, Blanca era neboda de Guillelma. Segons Blanca Garí, del 1218 són «los acuerdos de Alamanda con su hija Blanca, esposa de Bernat de Portella, por los que le entrega la castellanía de varios castillos», entre els quals el de Falset (o. c., 247).

Els vincles familiars entre Guillelma i Blanca fan més comprensible llur relació personal i la presència de Blanca a Castellví de Rosanes. Així mateix, el fet que Blanca tingués possessions personals dins el territori de l'arxidiòcesi de Tarragona explica millor que acudís a la cort de l'arquebisbe. Continua essent imprecisa, però, la genealogia del llinatge Saportella.

Per a l'origen de la família Castellvell vegeu també l'article d'Albert Benet, *L'origen de les famílies Cervelló, Castellvell i Castellet* dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 4 (Barcelona 1983).

Més recentment encara, ha aparegut el llibre de Montserrat Pagès i Paretas, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat* (Montserrat 1992), que aporta informació molt valuosa referent al castell de Castellví de Rosanes i als altres de la baronia de Castellví (pp. 41-235). M. Pagès dóna la planta del recinte, en descriu les restes i comenta una visita al recinte del 1428; i, pel que fa als Castellví, refusa algunes hipòtesis de Blanca Garí, especialment aquella en què una interpretació errònia del significat medieval del mot *auvunculus* indueix aquesta autora a una genealogia forçada de Guillem Ramon I de Castellví.

7. La Vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Ribagorça

Quan, fa devers tres anys, tenia l'ocasió de llegir l'estudi, llavors inèdit, del meu amic Ignasi Puig i Ferreté sobre el monestir de Santa Maria de Lavaix, vaig observar i vaig comentar amb ell que un dels documents que transcriví del cartoral d'aquest monestir, referent a la vall de Senyiu, a la Ribagorça, posseeix un notable valor lingüístic, i que em plauria d'estudiar-lo. Aleshores em proposà de fer-ne un treball conjunt: ell tractaria la història d'aquesta vall en relació amb els comtats de Pallars i Ribagorça, que tan bé coneixia, i jo analitzaria la llengua del document.

Amb la seva diligència habitual, malgrat la seva salut precària, enlllestí ell en poc temps la seva part, mentre que jo, distret per altres afers i sense preveure que el seu traspàs seria tan pròxim, demorava la meua. Ara que veiem publicat el treball, vull dedicar el meu modest comentari lingüístic a la memòria d'Ignasi Puig i Ferreté, traspassat enguany, el 23 de febrer de 1983, als trenta-un anys d'edat, bon historiador i bona persona, tot desitjant que aviat puguem veure publicades també totes les altres obres seves que deixà inèdites i que són una bona contribució al coneixement de la nostra història medieval.

DOCUMENT

1241-1242

Sança de Viu dona al seu nebot, l'abat Berenguer de Sant Pere de la Vall de Senyiu, el castell i la vila d'Aguilar de Ribagorça.

Cartoral de Lavaix, fol. 75 v., doc. 112.

ABAD Y LASIERRA, p. 209-210.

I. PUIG I FERRETÉ, *El cartoral de Lavaix* (La Seu d'Urgell 1984), doc. 73, pp. 114-115.

In Dei nomine et individue Trinitatis. Notum sit cunctis hominibus tam presentibus quam futuris quod ego domina Sancia de Viu afil bos Belenge abad de Sern Pe, nebud meu, del castet d'Agila e de la vila et de tot so terme so que io i e ni aver i dei per razo de castlania ni per mo aviage en tal maneira ag do a vos que ag tengaz e ag posedescaz e per empeia e per bene e per doira e per fe totas estras bolentas en toztempe, et si quis aliquis homo vel femina contra hanc donacionis cartam et auctoritate ad irrempendum venerit et inquietare voluerit non valeat sed quadrupliciter emendet et iram Dei omnipotentis incurrat et cum Iuda traditore in inferno participes fiat.

Factum est hoc anno Domini MCC XLII.

Sigñum domina Sancia de Viu. Sigñum Sancia, filia eius, qui han [sic] cartam rogaverunt scribere et testes firmare et suas signas facerent. Sigñum Pere de Castetner, miles, teste; sigñum Montaner de Valsciniz, teste; visores et auditores plurimi.

Arnaldus Mironi scriptor Sancti Petri scripsit ista carta per preces domina Sancia et hoc sig[signe]num fecit.
(*Epígraf*: no n'hi ha.)

COMENTARI FILOLÒGIC

Aquest text es remunta als anys 1241-1242, però no ens ha arribat en el document original, ni tan sols en una còpia medieval, sino a través d'una transcripció del segle XVIII.

Aquesta còpia fou feta, però, per l'erudit historiador Manuel Abad y Lasierra, que era un bon paleògraf i transcrivia fi-

delment la documentació medieval, de manera que penso que no hi deu haver gaires diferències amb l'original. Amb tot, tinc el dubte que a la línia 6, on diu *estras bolentàs*, hagi de dir «[v]estras bolentas»; que la forma «bolentas» pugui ésser «bolentaz», i que la forma «toztempe» pugui tractar-se de «toz-temps», com veurem oportunament.

COMENTARI LINGÜÍSTIC

Fonètica

Vocals. La grafia no ens indica, naturalment, el grau d'obertura vocàlica ni la posició de la vocal tònica, de manera que en les transcripcions he puntuat d'acord amb la pronúncia actual de la zona i d'acord amb les lleis d'evolució fonètica corresponents.

No observem cap neutralització de les vocals àtones. Els plurals en *-as*, com veurem també, no obeeixen a cap fenomen de neutralització.

La vocal breu llatina no diftonga: *meu* 3 (<MĒU>), *castet* 3 (<CASTĒLLU>).

Observem la caiguda de la vocal final a *abad* 3 (<ABATE>), *nebod* 3 (<NEPOTE>). En *toztempe* 6, si es tracta d'una transcripció correcta, hi ha un manteniment de *-e* final després del grup *-mp-*. Apareix regularment la vocal *-e* final de reforç en el cas que esdevingui final un grup consonàntic secundari provinent d'un mot paroxíton llatí: *terme* 3 (<TERMINU>), *aviage* 4 (<AVIATICU>); en aquests casos cau la vocal posttònica, cosa que no ocorre a *béne(r)* 5 (<VĒNERE>).

Hi ha una reducció en l'element d'origen germànic *-ARI>air>-eir>-er* a *Belenglu(e(r))* 2 (<BERIN-GAIR>). Probablement aquest antropònim germànic fou introduït a la zona després de la reducció; altrament, aquesta reducció no s'ha produït a *maneira* 5 (<MANUARIA>). La reducció aquesta, que ha estat atribuïda a una influència germànica, és antiga a la Catalunya vella oriental, on és documentada ja al segle x.

La forma hipotètica [*v*]estras podria tractar-se d'un arcaisme, provinent del llatí VESTER.¹ Apareix l'any 892 «vestre ipsa vinea»;² encara que aquest document no és localitzat, l'escrivà «Centullus presbiter» és actiu al final del segle IX al bisbat d'Urgell.³

El pas d'u>e pretònica, a *bolentàs* 6 (<VOLUNTATES), podria ésser degut a una dissimilació amb la vocal anterior.

Consonants.— Es conserva la F inicial a *afill* 2 (derivat de fill<FILIU), en contrast amb el gascó *ahilhar*.

Hi ha una notable confusió entre les grafies *b* i *v*: *bos* 2, *vos* 5; *béne* 5 (vendre), *bolentàs* 6 (voluntats), al costat de *vila* 3, (*h*)aver 4, *aviage* 4, *Belengé* 2, *nebod* 3, *abad* 3. Aquesta alternança gràfica ha de respondre a una neutralització real en la pronunciació d'aquestes dues consonants, que es realitzava com a bilabial [B].

La -R esdevinguda final cau, àdhuc en la grafia: *Agilà* 3, *Belengé* 2, *Pe* 3, *empeia* 5, *béne* 5, *doirà* 6, *fe* 6; la -r final es manté, almenys a la grafia, quan prové del grup -GR- a *ner*, «Pere de Castetner» i «Montaner de Valsciniz». També es conserva la -r final en la partícula proclítica *per* «per mo aviage» 4, i en l'infinitiu «aver i dei» per fonètica sintàctica.

La -N final cau a *razó* 4, i també en el monosíl·lab *mo(n)* 4. Si el morfema *so* 4 a «tot so terme» fos un possessiu (son), també hi hauria caiguda de -n final, però pot ésser que sigui un article derivat d'IPSU, similar a l'expressió contigua «so que...» 4. La grafia -d, a *abad* 3, *nebod* 3, pot reflectir una pronunciació sonora de la consonant, esdevinguda final, adquirida en la seva posició intervocàlica (*abade*, *nebode*), abans que s'ensordís de nou, en posició final (*abat*, *nebot*).

També hi ha sonorització del so -k- intervocàlic: *Agilà* 3.

1. C. H. GRANDGENT, *Introducción al latín vulgar*, traducció corregida i augmentada de F. de B. MOLL (Madrid, 1928), 199 i 387.

2. Paul RUSSELL GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965), doc. 2, lín. 24.

3. Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, «Urgellia», I (la Seu d'Urgell 1978), docs. 7, 10 i 11.

La lletra *g* representa un so [g] velar sonor a *Belengé* 2, *Agila* 3, *tengaz* 5, però és palatal sonor, probablement africad [ʒ], a *aviage* 4. En posició final, aquesta lletra deu representar el so [k] originari a *ag* 5.

La lletra *s* en posició intervocàlica sens dubte que representa un so sibilant, fricatiu, alveolar i sord [s] a *posedescaz* 5. Però en el cas de «so que» 4 (i també en «so terme» en el cas que aquesta forma *so* sigui un article), la *s* inicial és més probable que correspongui a un so sibilant alveolar més que no pas a un so interdental del tipus [θ].

En el cas de les formes verbals *tengaz* 5 i *posedescaz* 5, la lletra *z* final representa un so provinent del grup secundari -rs. Com que es tracta d'un document ribagorçà, la pronúncia d'aquesta *z* final podia ésser ben bé [θ], més que no pas [ð]. Aquest so ð, però, deu ésser el que representa la lletra *z* a *razó* 4, provinent de *ry*, que posteriorment desaparegué en posició pretònica en tot el domini català, àdhuc en els dialectes que mantenen el so θ.

Si el mot *bolentas* 6 és ben transcrit, la -s final, provinent de -rs, en lloc de θ (que deu ésser el cas de *tengaz* i *posedescaz*), aquesta lletra -s pot representar el so [ʃ] o potser [s], coincidint amb [v] *lestras*. En aquest cas, com apunta Rafel,^{3a} la diferència morfològica determinaria una evolució fonètica diferent; per la mateixa raó, la *z* de *tottempe* potser també reflecteix un so [ʃ].

El so palatal nasal [ɲ] es representa gràficament per *i* simple a *empeia* 5 (empenyar).

Com ja hem dit, és molt probable que la solució del grup *rc* a *aviage* 4 (<*AVIATICU) sigui l'africada sonora [ʒ], puix que, ultra coincidir amb la pronúncia catalana actual del grup, aquest mot amb aquesta pronúncia és recollit per Coromines a la vall d'Aran.⁴

En la grafia «Sem Pe» 3 és representat gràficament el can-

3a. Joaquim RAFEL I FONTANALS, *La «u» catalana d'origen consonàntic*, «Esludis Romànics», XII, (1963-1968) p. 209.

4. Joan COROMINES, *Entre dos llenguatges*, II (Barcelona 1976) p. 16 (= COROMINES, *E.d.l.*).

vi fonètic del grup final *-nt* linguodental a *-m* labial, en posició proclítica, per assimilació amb el caràcter bilabial de la consonant [p] subsegüent. La forma *doirà* 6 (cat. «dotar», fr. «douer»), crec que ha de provenir d'un model **DOTRARE*, amb solució *-TR->-ir-*, típicament gascona, coneguda també en l'aragonès pirinenc. Contràriament, aquest grup, esdevingut final, es redueix a *-r* simple en les parles pirinenques centrals, amb caiguda posterior de la *-r* final a *Pe(r)* 3 (<*PETRU*), que contrasta amb la solució catalana del nom de la signatura «Pere de Castetner».

Un fenomen semblant de reducció a *-r* presenta el grup *-GR'*, esdevingut final, a *ner* (<*NIGRU*) en el topònim Castetner de la signatura, com hem dit anteriorment. Aquestes solucions pirinenques *Pe(r)*, *ner*, contrasten tant amb les catalanes respectives (Pere, negre) como amb les típicament occitanes (Peire, neire).

És evident que a *afil* 2 la *-l* final ha de representar el fonema palatal lateral [l̪] (afill). En els altres casos: *Belengé* 2, *Agilà* 3, *vila* 3, *castlania* 4, *tal* 4, *bolentàs* 6, la lletra *l* representa el fonema linguoalveolar [l].

El mot *Belengé* 2 presenta *l* en lloc de la consonant etimològica *r* (*BERIN-GAIR*). És un fenomen invers a la tendència general del substrat basc de les parles pirinenques. En general, el basc tendeix a la substitució de la *-l-* intervocàlica per *-r-*. En el cas de *Belengé* no s'explicaria l'aparició del canvi *-r->-l-* si no és o bé per dissimilació amb la consonant final *-r* de *Belenge(r)* abans de la caiguda d'aquesta, o bé per ultracorrecció, o per totes dues coses alhora. En el cas d'ultracorrecció, la *-r-* medial original seria interpretada com a provinient d'una presumpta *-l-*.

El grup *-LL-*, germinat i intervocàlic, pren la solució catalana i es redueix a *-l-* després de vocal llarga a *vila* 3 (<*VILLA*), enfront del gascó «biero» i de l'aragonès «villa». Però, en posició final: *castet* 3 (<*CASTELLU*) es presenta la solució *-LL->-t* genuïna de les parles pirinenques centrals, típica del gascó i coneguda també de l'aragonès. En el nostre cas ribagorçà també deu tractar-se d'una solució genuïna, puix que es repeteix l'an-

topònim (pres del topònim) Castetner de la signatura. Aquesta forma *castet* contrasta amb el mot *castlania* 4, que correspon a una evolució normal catalana, per tal com en la zona on es dona la solució final *-LL>-t*, en posició intervocàlica *-LL-* es transforma en *-r-* (en gascó) o en *-tx-* (en aragonès), de manera que la forma etimològica CASTELLANU, de què deriva el mot «castlà», pren la solució «casterà» en gascó. Coromines, a propòsit de *Castetner/Casterner*, creu que la solució *-LL/-r* és genuïna en aquest topònim, àdhuc a final de síl·laba, ço que no es dona en gascó, però hi aporta documentació més tardana per a aquest topònim (Castarner a. 1620).⁵ Penso que en la forma *Castarner* la *-r-* interior pot ésser deguda a una assimilació amb la consonant final a partir de la forma anterior *Cas-tetner*.

Morfologia

Possessius; formes plenes. - 1.ª pers. sing. masc. *meu*, «nebod meu» 3. És una forma coincident amb la catalana, que contrasta amb l'aragonès *mío* i el gascó *me* i *mié*.

2.ª pers. pl. fem. **[v]estras* 6, «totas [v]estras bolentàs». Aquesta forma, com ja hem comentat, presenta una *e* tònica no gaire corrent, però no desconeguda del tot en català arcaic occidental, provinent del llatí VESTRAS, que fou generalment substituïda per VOSTRAS ja en llatí vulgar, d'on deriva la forma catalana *vostres*. Si no fos que tenim documentada la forma *vestre* en català arcaic, com ja hem dit, podríem pensar que el nostre cas ribagorçà es tracta del resultat d'una diftongació *ô>ue* de VOSTER, amb reducció posterior del diftong *ue>e*. Però, a més, no observem cap altra diftongació en el text, si bé que n'hi ha casos registrats en pallarès arcaic: «Lo Pueu» (<PÖDIU), «la Tretuera» (<TRATÖRIA).⁶

5. Joan COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, I (Barcelona 1965), pp. 132-133 (= COROMINES, *E.t.c.*).

6. COROMINES, *E.t.c.*, I, p. 130.

Formes febles.- La forma més segura del nostre text, sense -n final, és la 1.ª pers. sing. masc. *mo*: «mo aviage» 4. En el sintagma «et de tot so term» 3 és probable que la forma *so* sigui el possessiu de 3.ª pers. sing. masc. *son*, sense -n final, semblantment a la forma anterior, però no podem excloure la possibilitat que es tracti del demostratiu-article *ço* (*so*), que apareix seguidament en el text «ço que» 4. Aquestes formes de possessiu sense -n final, pròpies del castellà i de les parles pirinenques centrals (incloent-hi el gascó), contrasten amb les formes catalanes amb -n final («mon», «ton», «son»). Com que en els mots llatins introduïts a la llengua basca sovint cau la -n- intervocàlica (ex. «magia» <VAGINA, «mea» <VENA), aquests possessius àtons poden haver perdut la -n final, per influència de substrat, en el cas que el mot següent comenci per vocal, com en el cas de «mo aviage».

Pronoms personals.- S'hi registren les formes plenes següents:

1.ª pers. sing. *io*, «io.i.e» 4.

2.ª pers. plur. *vós*, «ag do a vós» 5, en funció de datiu.

En el sintagma «afil bos» 2, la forma *bos* (vós), d'acusatiu, és més probable que sigui una forma àtona, apreposicional.

Demonstratiu.- Hi tenim dos tipus de demostratiu neutre: *ço* (*so*) i *ac* (*ag*).

La forma *ço* és ben corrent tant en català com en occità i en aragonès antic pirinenc (però no en castellà), com a antecedent del relatiu substantiu *que*: «so que» 4. Segons Coromines, la pronúncia actual ribagorçana alterna les formes *so* i *θo*, segons les localitats, com a provinents d'una forma africana *š*.⁷ Com que és un element molt corrent en el decurs lingüístic antic, usat amb profusió pels escriptors, la grafia *s* pot respondre més aviat a una convenció gràfica que no pas a una voluntat de reflectir amb precisió la pronúncia local.

L'altre demostratiu neutre *ac* («ag») «ag do» 5, «ag tengaz»

7. COROMINES, *E.d. ll.*, I, pp. 15-16.

5, «ag posedescaz» 5, només era conegut documentalment en gascó; en aquesta parla apareix en situació àtona proclítica, alternant amb la forma enclítica *oc*. Segons el *FEW*, ha de provenir del demostratiu llatí *hoc*,⁸ però Rohlf s'en dubta, i es decanta a creure que més aviat es tracta d'una reducció de *acō* en posició àtona, a la vista de la forma més antiga (*h*)*ac* en qualsevol posició.⁹

Pronoms adverbials.-(*h*)*i*, «et de tot so terme so que io.i.e ni aver i dei» 3-4. És clar que substitueix un complement de lloc que hauria d'introduir-se amb la preposició *en* («en aquest lloc»).

Relatiu.- Hi tenim el relatiu àton *que* introduint una oració relativa substantiva «so que io.i.e» 4.

Article.- Tant la forma simple *la* «la vila» 3 com la contracció del «del castet» 3 són formes perfectament coincidents amb les catalanes, sense que hi aparegui el canvi *-l->-r-* («ero», «era», «der») propi del gascó i de l'aragonès antic.¹⁰

Hi ha encara la possibilitat que en la perífrasi «so terme» 3 l'element *so*, com hem dit en tractar dels possessius, sigui un article derivat d'*ipsu*. En un altre lloc ens referim a la forma primera *so* derivada d'*ipsu* (semblantment a *ILLU>lo*) i que aquest és també probablement l'origen del demostratiu *ço*. Coromines creu que aquest article no fou viu a la Ribagorça, però sí que ho fou en pallarès i en gascó antics, concretament a la vall d'Aran; en aquestes comarques roman fossilitzat en la toponímia (Pallars: Sarroca de Bellera, Sapeira, Savermeda, Espui; vall d'Aran: Sasseva, Saslòses, Sacau, Sacal, Socampo, etc.).

Verb.- Els temps usats són: *a*) present d'indicatiu, sempre en primera persona del singular; *b*) present del subjuntiu,

8. *FEW*, s. v. *hōc*.

9. Gerhard RÖHLFS, *Le Gascon* (Tübingen-Pau 1970²), 501 (= RÖHLFS, *Le Gascon*).

10. RÖHLFS, *Le Gascon*, 489 i 490.

amb valor d'imperatiu, en 2.ª persona del plural, corresponent al tractament de vós; c) infinitiu.

Taula de formes verbals (els infinitius entre claudàtors són simplement referencials, per a facilitar-ne l'ordenació):

[afillar], 1.ª pers. pres. ind. *afil* 2, sense desinència.

[deure], 1.ª pers. pres. ind. *dei* (<DEBEO). Es tracta d'una forma coincident amb l'occitana, que contrasta amb les catalanes *dec* i *deig* (ant.). En la perífrasi «ni aver i dei» 4, la forma *dei* té un sentit d'obligació, freqüent en l'ús medieval (mod. «o hi haig de tenir»).

[donar], 1.ª pers. pres. ind. *do* 5 (<DONO); *do* i *don* són les formes registrades en català antic, coincidents amb les occitanes.

doira(r) (dotar), inf. No he trobat registrada aquesta forma, però pensem que no hi ha dubte que és paral·lela al francès «douer», potser formada a partir de *DOTRARE (format a partir de DOTARIUM), en lloc de DOTARE. El significat de *doira(r)* sembla que en aquest cas és el de «fer donació».

empeia(r) (empenyar, amb el sentit d'«empenyorar»), inf. En català aquesta forma «empenyar» és considerada un castellanisme, però apareix a Bordeus «cmphenhar» l'any 1236,¹¹ de manera que ha d'ésser genuïna en les parles pirinenques. Segons Coromines, aquest verb és derivat de «peños» (PIGNUS), «prenda».¹²

fe(r), inf., derivat de *FAIRE, format sobre FACTUM, segons Coromines.¹³ Contrastava amb les formes més corrents occitanes «faire», «far», però coincideix amb la catalana i l'aragonesa.

(*h*)aver, inf., 1.ª pers. pres. ind. *e* <llat. vulg. *ai* (llat. clàs. <HABEO); coincideix amb la forma catalana reduïda *he*, mentre que l'occità manté les formes diftongades *ai*, *ei*. El valor d'*haver* en aquests casos és l'etimològic de «tenir».

[posseidir] (posseir), 5.ª pers. pres. subj. *posedescaz* 5. Es tracta d'una forma incoativa regular antiga, que s'estén a les persones 4.ª i 5.ª del pres. de subj., i que encara és viva a les parles catalanes occidentals, però l'infix incoatiu és del tipus -esc-, que no és

11. A. LUCHAIRE, *Recueil de textes de l'ancien dialecte gascon* (París 1881).

12. Joan COROMINES, *DCEC*, s. v. *prenda*.

13. Joan COROMINES, *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona 1971) p. 265.

propi de les formes occidentals, les quals més aviat presenten -isc-¹⁴ tanmateix, formes antigues amb -esc- són recollides en gascó,¹⁵

[tenir], 5.ª pers. pres. subj. *tengaz* 5 («teniu»). Es tracta d'una forma antiga regular.

[vèner] (vendre), inf., *béne(r)* (<VENDERE). Coincideix amb la forma gascona: reducció -ND->-n- i conservació de la vocal post-tònica.¹⁶

Adverbis.- Ultra els pronoms adverbials comentats anteriorment, tenim la locució «en toztempe» (vegeu el comentari fonètic).

Conjuncions i preposicions.- La conjunció *ni* no té valor negatiu, com és corrent en la llengua antiga, a «ni aver i dei» 4, «ni per mo aviage» 4. En aquests casos el seu valor és copulatiu, que no exclou un cert aspecte disjuntiu.

La conjunció *que* en la frase «ag do a vós que ag tengaz» 5 té un valor final, equivalent a «perquè».

És interessant l'ús de la preposició *de* en el sintagma «afil bos... del castet d'Agilà...». Com en el cas del *de* introductor del subjecte agent de la veu passiva, aquí també pot ésser substituït per *per*, amb valor causal.

La preposició *per* apareix, davant l'infinitiu de verbs d'acció voluntària: «e per doirà e per fe...», també amb un valor final.

CONCLUSIONS

Joan Coramines, a propòsit de romanç primitiu parlat al Pallars i la Ribagorça, descriu, basat principalment en l'estudi de la toponímia, un «cadre linguistique singulier» en què «les éléments romans y présentaient les déformations et les traits typiques de la phonétique historique du basque, pas du catalan, ni, bien entendu, de l'aragonais».¹⁷

14. A. ALCOVER i F. de B. MOLL, *La flexió verbal en els dialectes catalans*, extret de l'AOR, II-III (Barcelona 1929-1933). Vegeu la conjugació dels verbs en ir del fascicle III, corresponent al 1931.

15. ROHLFS, *Le Gascon*, 535.

16. FEW, s. v. *vendere*.

17. COROMINES, *E.I.C.*, I, p. 121.

L'estudi d'aquest text confirma, amb matisos, l'afirmació de Coromines, sobretot pel que fa a la relació amb la resta de parles pirinenques. Les solucions primitives pallareses i ribagorçanes eren similars a les de les altres parles pirinenques centrals, abans que aquestes evolucionessin particularment o bé que fossin influïdes per altres llengües romàniques veïnes. Les formes *castet*, *empeià*, *béne*, etc., així ens ho fan deduir, i, a més a més, és una conclusió lògica, tenint en compte que aquestes parles compartien un mateix substrat.

Això no obstant, alguns trets fonètics de la parla ribagorçana devien ésser comuns amb el català, de manera que hi havia isoglosses que comprenien tota l'àrea de l'actual domini lingüístic català occidental muntanyenc, com, per exemple, la simplificació del grup geminat -LL- després de vocal llarga, a *vila*.

Sobre aquesta base original, s'hi projectà una influència catalana, que incorporà trets d'aquesta llengua a les parles pallareses i ribagorçanes. Com a conseqüència d'aquesta influència, aquests territoris foren incorporats al domini lingüístic català, tot mantenint alguns trets originals amb caràcter dialectal. La influència catalana partí de la Seu d'Urgell i s'estengué a través dels monestirs pallaresos i ribagorçans d'ella depenents, i fins i tot del bisbat de Roda de Ribagorça, molt vinculat a la seu urgellesa.¹⁸ Aquesta influència catalana és palesa en les formes dobles *castet/castlania*, *Sem Pe/Pere de Castetner*.

18. Per al coneixement del període més arcaic de la nostra llengua, vegeu la ponència de Joan BASTARDAS *El català pre-literari* al IV Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes, celebrat a Basilea el març de 1976, publicada a les *Actes del Quari Col·loqui...* (Montserrat 1977), pp. 37-64. Al V Col·loqui, celebrat a Andorra l'octubre de 1979, fou tractat el tema dels «parlars del Pirineu», amb sengles ponències d'Antoni M. BADIA i MARGARIT, *L'Alt Urgell i el català occidental naixent*; de Juan A. FRAGO, *Sobre el léxico aragonés. Datos para el estudio de su frontera con el catalán noroccidental a mediados del siglo xv*, i de Joaquim RAFEL i FONTANALS, *Sobre el benasqués*; vegeu les Actes d'aquest Col·loqui, publicades a Montserrat el 1980. El ribagorçà modern també ha estat estudiat per G. HAENSCH, *Els parlars catalans d'Areny i de la Ribera de Cornudella*, «Miscel·lània Aramon i Serra», II (Barcelona 1980), pp. 219-299, i per Joan VENY, *Els parlars catalans* (Palma de Mallorca, 1982³) p. 120 i següents. Aquestes obres aporten, a més, pràcticament tota la bibliografia sobre el català nord-occidental.

8. Un document familiar català del segle XVIII. Transcripció i comentari lingüístic

INTROUCCIÓ

En l'estudi de la llengua catalana durant el segle XVIII hom ha tingut en compte fins ara sobretot els textos literaris, ja siguin d'intenció culta o de literatura popular. De fet, aquests textos no són prou representatius de tots els usos possibles de la llengua i concretament del català escrit estàndard, que ara diríem. Els textos d'intenció culta al més sovint imiten la literatura castellana i incorporen barbarismes presos com a mots cultes, i la literatura popular, pel seu mateix caràcter, sovint només utilitza recursos paratàctics i un vocabulari col·loquial.

Però, ultra aquests usos literaris de la llengua, hi havia també un registre escrit del català, sense pretensions literàries, que era hereu directe de la llengua de la cancelleria i que mantenia una notable puresa i una uniformitat morfosintàctica i de vocabulari. Els millors conreadors d'aquest registre lingüístic eren els escrivans i notaris, però també el trobem en les obres didàctiques, de les quals posem com a mostra la *Recopilació de las reglas principales sobre lo cultiu y preparació de la planta anomenada roja o granza...*, de Joan-Pau Canals i Martí, editada per la Junta de Comerç, a Barcelona, l'any 1766.¹

1. Vid. Sebastià SOLÉ i COT, *La llengua dels documents notariais catalans en el període de la Decadència*, «Recerques», 12 (1982), pp. 39-56.

El present treball és l'edició i el comentari lingüístic d'un text representatiu d'aquest ús del català que avui diríem estàndard escrit de la segona meitat del segle XVIII, concretament l'any 1772, sense cap altre interès que l'estrictament lingüístic, puix que es tracta senzillament d'una relació genealògica i d'escriptures de propietats i afers privats. Fou escrit per Antoni de Duran i Bastero, o per ordre seva, i es refereix a l'ascendència relacionada amb les seves propietats situades en el terme del poble de les Corts, aleshores pertanyent a la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià, al Pla de Barcelona, que comprenia la casa o torre anomenada darrerament Can Feló (segons sembla pel nom d'un dels masovers: Rafeló) o Can Duran (que era el llinatge dels darrers propietaris). En aquesta casa hi vivia Antoni de Duran i era situada a les Corts, exactament en l'illa compresa pels carrers de Joan Güell, Europa, la Granvia de Carles III i l'avinguda Diagonal, és a dir, al mateix lloc on s'alcen actualment uns grans magatems comercials.²

Aquesta família Duran formà una dinastia de comerciants de Barcelona que apareix a la segona meitat del segle XVII; durant el segle XVIII estan matriculats a la Junta de Comerç Antoni de Duran i el seu pare Domènec (o Domingo) de Duran i de Múxiga, que en fou tresorer.³ També posseïen la baronia de Ribelles (Noguera), que havien comprat al marquès de Tamarit.⁴ No sabem que tinguessin cap relació amb l'Acadèmia de Bones Lletres, ni sabem quin parentiu podia tenir Antoni de Duran i de Bastero amb l'autor de la *Crusca*.

El text que editem pertany a la documentació anomenada «Múxiga-Ginebreda» del fons Diversos, secció de Patrimonials, que es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona (altrement dit Arxiu de la Corona d'Aragó).

2. Vid. Josep MORANT OCHERINJAUREGUI, *Can Feló. Notes històriques d'un casal de les Corts (segles XIII-XIX)*, «El Pla de Barcelona i la seva història. Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, 1982» (Barcelona 1984), pp. 173-181. I també Imma NAVARRO I MOLLEVI, *Masies de les Corts* (Barcelona), 121-139.

3. GEC VI, s.v. «Duran», signat per Manuel Giral i d'Arquer i Armand de Fluvià.

4. *Els castells catalans*, VI (Barcelona 1979), p. 497.

La transcripció és diplomàtica, fidel a l'original. La preposició *de* va unida cal·ligràficament al mot següent quan aquest és un article; es tracta d'un tret propi de l'escriptura cursiva de l'època i he optat per separar la preposició de l'article. Numero les pàgines i les línies del text d'acord amb l'original. Les referències al text en el comentari lingüístic són fetes d'acord amb aquesta ordenació de pàgina i línia.

Les parts entre claudàtors corresponen a reconstruccions de l'original; els fragments il·legibles s'indiquen amb punts suspensius. Les abreviatures s'indiquen a l'original amb una titlla a la part superior del mot; en el mot «*parròquia*» les lletres en cursiva de la transcripció corresponen a la solució de l'abreviatura, però hem mantingut l'abreviatura quan la titlla es troba damunt n (ñ): «*Barña*» (Barcelona), «*Suñer*» (Sunyer).

DOCUMENT

[1r] *Successió, y Fets de Casa Martí, y Ferrán,¹ a qui ha succehit Casa Duran, y los bens de aquella² son de fol. 159 à fol. 304⁴*

Nº 1. Guillem Martí dela *Parroquia* de S.^a Visens de Sarriá insti-⁵ tuhí Hereu seu Universal à Arnau Martí de dita *Parroquia*⁶ son fill consta del testament que feu en poder de Bartho-⁷ meu March Not. de Barña à 15. de Mars 1303. signat⁸ de nº 1-⁹

2. Arnau Martí de la *Parroquia* de S.^a Vicens de Sarriá fill de¹⁰ Guillem de nº 1- succehí a dit Guillem Martí son Pare¹¹ lo qual lo instituhí Hereu com se diu en dit nº 1/¹² Dit Arnau Martí doná à Berenguer Martí fill comu/¹³ à ell, y à Fran.^{ca} sa Muller lo Mas ab sas Casas que per/¹⁴ libero y franch alou possehia en dita *Parroquia* de Sarriá/¹⁵ I.^m tots los honors y possessions que possehia en la mateixa/¹⁶ *Parroquia* y en altres qualsevols parts, aixis francas en alou, com/¹⁷ subjectes à Do-

mini, y tots, y qualsevols altres bens mobles è/¹⁸ immobles de ell dit Arnau donador ab pacte entre altres, que/¹⁹ en cas de morir dit Berenguer sens fills, o ab tals que no ar-/²⁰ ribassen à perfeta edat retornassen las cosas donadas a dit/²¹ Arnau donador si vivia, y sino vivia, pogues dit Berenguer/²² disposarne, y en cas de no haverne disposat pervinguessen al/²³ proximior parent; consta de dita donació feta per dit Arnau/²⁴ Martí en poder de Romeu de Sarrià Not. pub. de Barña/²⁵ à 9. Agost 1354. signada de n.º 2. Lletra A./²⁶ Apoca firmada per Bernat Martí à dit Arnau Martí de n.º 2- son/²⁷ Germà com a Hereu de Guillem llur Pare en/²⁸ poder de Margarit Suñer Not. de Barña à 6. Maig de/²⁹ 1319. sig.ª de n.º 2. Lletra B- de 60 ll. per los drets/³⁰ à dit Berenguer tocants en los bens desos Pares, y lloació, [1v] y aprobació dela donació que Eufrasina llur Mare, ha-/³¹ via fet desos bens à dit Bernat ab los Capitols Matri-
moni-/³² als de est./³³

Apoca firmada per Guillerma Caldas a dit Mar-/³⁴ tí de n.º 2- son Pare de 2.500 sous per drets Paternos/³⁵ y Maternos, consta de dita apoca en poder de Simón Be-/³⁶ salu. Not. de Barña à 8. dels Idus de Maig de 1343/³⁷ de n.º 2. Lletra C/³⁸

Apoca firmada per Sancia Solsona à Arnau Martí/³⁹ de n.º 2. son Pare de 120 ll per drets Paternos y Ma-/⁴⁰ ternos, consta de dita apoca en poder de Jaume Arge-
lag.../⁴¹ Not. de Barña à 9 delas Calendas de Abril de 1346 sig/⁴² de n.º 2. Lletra D/⁴³

Carta dotal de Pere Parallada de St Visens dels Horts/⁴⁴ à Elisenda sa esdevenidora Muller filla de Arnau Mar[ti]/⁴⁵ de n.º 2. de 2.500. sous que li havia aportat en dot, consta/⁴⁶ de dita carta, o constitució dotal en poder de Romeu de/⁴⁷ Sarrià Not de Barcelona a 15. de las Calendas de Sep.^{re} 134./⁴⁸ Sig.ª de n.º 2. Lletra E/⁴⁹ Carta dotal firmada per Pere Verdaguer de St. Andreu de/⁵⁰ Palomar à Margarida sa esdevenidora muller filla de/⁵¹ Arnau Martí de n.º 2 y de Fran.^{ca} Conjuges de 123 ll/⁵²

que li havia aportat en dot, consta de dita Carta, o Constitu-/²⁴ ció dotal en poder de Fran.^{co} Puig Not, de Barña a 29/²⁵ Nov.^{bre} 1351. sig.^a den.^o 2- Lletre F/²⁶

3. Berenguer Martí dela Parroquia de Sarrià fill de Ar-/²⁷ nau den.^o 2. succehí a Arnau Martí son Pare en vir-/²⁸ tut del Heretament expressat en dit n.º 2-/²⁹ Dit Berenguer Martí doná a Arnau Martí son fill/³⁰ lo Mas ab las Casas en ell construhidas que per libero/³¹ y franch alou possehia en dita Parroquia en lo lloch dit las/³² Corts ab totes las terras, y possessions de dit Mas. [2r.] I.^m tots los Honors, y possessions que possehia tant prop com/² lluny dedit Mas així francas en alou, com subjectes à do-/³ mini.^a

I.^m tots y qualsevols altres bens mobles è immobles de ell dit/⁵ Berenguer donador ab reserva de 15.000 sous y facultat/⁶ depoder disposar de 4000. sous à favor de cadahu dels de./⁷ més fills y fillas, consta dela donació feta per dit Beren-/⁸ guer en poder de Pere de Ortis Not. pub. de Barña, a 20 de/⁹ 8.bre 1388. sig.^a den.^o 3. Lletre A/¹⁰ La Reserva dels 15000. sous fou per dit Berenguer mo-/¹¹ derada eo reduhida a 2000. sous condonant lo demés a dit/¹² Arnau son fill, consta dela reducció en poder de dit Pere de/¹³ Ortis Not. de Barña à 15. de Maig 1403. sig.^a den.^o 3-/¹⁴ Lletre B-/¹⁵

Y ultimament dit Berenguer Martí, essent Ciudadà/¹⁶ de Barña feu son testament ab lo qual instituhi Hereu à/¹⁷ dit Arnau son fill, y lloá y aprobá las ditas donació y re/¹⁸ ducció, consta de dit testament en poder de dit Pere de Ortis/¹⁹ Not. a 14. Sepr 1407. sig.^l de n.º 3 Lletre C-/²⁰

4. Arnau Martí (segon de est nom) Ciudadá de Barña habi-/²¹ tant en las Corts de Sarrià fill de Berenguer de N.º 3-/²² Casá ab Catharina Boil de Serdeñola fent Capítols Ma-/²³ trimonials en poder de Pere Bribes Not. de Barña a 16-/²⁴ Janer 1393, signats de n.º 4. Lletre A-/²⁵

Heretá á Anton Martí son fill ab los Vincles, y condicions/²⁶ que havia posat en lo Heretament que li havia fet per con-/²⁷ templació de son Matrimoni, consta del testament de dit Ar-/²⁸ nau Martí en poder de Pere Copons Not. de Barña à 2. 9.bre/²⁹ 1427. sig.¹ de n.º 4.Lletra B./³⁰

5. Anton Martí de Sarriá fill de Arnau segon de n.º 4. suc-
/31 cehí à dit son Pare en virtut del Heretament é insti-
tució de/³² Hereu, que se menciona en dit n.º 4. Lletra
B. [2v.] Dit Anton Martí succehí à Berenguer Martí
Mer-/² cader de Barña son oncle en virtut del testa-
ment que/³ est atorgá en poder de Matheu de Tepacho
Not. de Barña/⁴ à 29. Abril 1443, sig.¹ de n.º 5.Lletra
A./⁵

Lo qual Berenguer Martí era Hereu de Guillem Martí/⁶
son Germá en virtut del testament que est atorgá en
poder/⁷ de Pere Pellisser Not. pub. de Barña a 26 de
8.bre 1409/⁸ de n.º 5. Lletra B./⁹

Dit Anton Martí instituhí Hereu seu a Arnau Mar-/¹⁰ tí
son fill, consta del testament en poder de Pere
Gaspar/¹ Capó Not. de Barña à 26. Juny 1457. segons
la Confessió/¹² que est Arnau Martí feu à la Pabordia
deSp.^{re} de la Seu/¹³ deBarña à 12. de 9.bre del mateix
any 1457 ques troba/¹⁴ en fol. 1. del Capbreu de Pau
Ginebret Not. deBarña./¹⁵ Se troban també altres
confessions fetas per diferents en las/¹⁶ quals està
també Calendada la Successió dels Martins, y/¹⁷ en
especial una feta per Geroni Martí de n.º 8 à dita/¹⁸
Pabordia deSep.^{re} à 3. Mars 1539. en poder de
Jaume/¹⁹ Benet Miquel Not. deBarña consta en fol. 32
del Cap/²⁰ breu fet per dit Not./²¹

Y també se troba notada dita successió dels Martins
en/²² Confessió feta per lo Sr Anton de Muxiga y
Ginebrada/²³ al Sr Ardiaca major delaSeu deBarña à
20 Sep.^{re} 16.../²⁴ en poder de Joseph Fontana not.
deBarña sig.^a de/²⁵ 5. Lletra C./²⁶

6. Arnau Martí tercer de est nom fill de dit Anton de²⁷ 5.
y de Eufrasina sa Muller succehi à dit Anton son²⁸
Pare, lo qual lo instituí Hereu com se diu en dit n.º 5/²⁹
Dit Arnau Martí instituí Hereu à altre Arnau Mar-³⁰
tí de edat de dos anys fill comu à ell, y à Eularia sa Mu-
ll³¹er, consta del testament en poder de dit Pere Gas-
par/³² Capó Not. de Barña à 24 de 9bre de 1457. sig.¹ de
N.º [3r.]

7. Arnau Martí quart de est nom fill de altre Arnau² den.º
6. succehi à dit Arnau son Pare, lo qual lo insti-³tui
Hereu, com se diu en dit n.º 6-⁴
Dit Arnau Martí Heretá de tots sos bens á Geroni Mar-
tí son fill, ab los Capitols Matrimonials entre dit
Geroni⁶ Martí y Angelina Serdanya firmats, rebuts en
poder/⁷ de Joan Llunes Not. de Barña 22 de Maig
1531. segons/⁸ se troba Calendat en una Confessió feta
per lo Sr Anton/⁹ de Muxiga y Ginebreda á favor del
Ardiaca major dela/¹⁰ Seu de Barña en poder de
Joseph Fontana Not. de Bar/¹¹ à 20. de Sep.^{re} de 1680.
sobre sig.^a de n.º 5. Lletra C/¹²

8. Geroni Martí Pagés dela Parroquia de Sarriá fill de Ar-
nau/¹³ Martí den.º 7. y de Angelina sa Muller succehi a
dit/¹⁴ Arnau Martí son Pare, lo qual lo Heretá com se
diu en dit n.º 7./¹⁶
Dit Geroni Martí instituí Hereu seu a Geroni Martí/¹⁷
fill comú a ell, y á Angelina sa segona Muller, y mo-¹⁸
rint sens fills li substituí a Eularia filla sua, y
morint/¹⁹ esta sens fills substituí a Geronima filla
dedit testador/²⁰ a sas voluntats, la qual Geronima
succehi en los bens, cons-²¹ta del testament en poder
de Climent Calopa Not. de Bar./²² à 26. Abril de 1546.
sig.¹ de n.º 8./²³

9. Geroni Martí segon de est nom fill de altre Geroni/²⁴
Martí de n.º 8. Hereu per aquell en primer lloch ins-²⁵

tituhit morí sens Casar, y ab son testament que feu en/²⁸ poder del Vicari de S.¹ Gervasi à l.X^{brc} 1552, instituhí/²⁷ Hereva à Eularia sa Germana, y morint esta sens fills/²⁸ substituhí à Geronima també Germana sua./²⁹

10. Eularia Martí filla de Geroni de n.º 8 Casá en pri-/³⁰ meras nupcias ab Geroni Ossóna; en segonas ab Pere/³¹ Martí Frivola; y en terceras ab Fran^{ch} Sellérs, y/³² morí sens fills, y ab lo testament que feu dita Eularia [3v.] en poder de Antich Geroni Cañellas Not. de Barña a/² 13. Abril de 1576. instituhí Hereu à dit Fran^{ch} Selles/³ son ultim marit./⁴

11. Geronima Martí filla de Geroni Martí den.º 8. Ca-/⁵ sá ab Joan Ferran Ciudadá de Barña./⁶

Succehí à Geroni Martí son Pare, lo qual ab son testament/⁷ ment mencionat en dit n.º 8. la instituhí Hereva en lo [cas]/⁸ que tingue lloc per mort sens fills de dits Geroni i Eularia/⁹ Germans de ella dita Geronima./¹⁰

Succehi també á dit Geroni Martí de n.º 9. son Germa/¹ lo qual ab son testament expressat en dit n.º 9. la instituhí/¹² Hereva en lo cas que tingue lloc per mort sens fills de/¹³ dita Eularia llur Germana./¹⁴

Dita Geronima pledejá alguns anys ab Fran^{ch} Cellés/¹⁵ ultim Marit i Hereu de dita Eularia de n.º 10. lo qual/¹⁶ se retingué los bens de dits Geroni Martí primer y segon/¹⁷ de est nom por los drets y credits que sobre de ells tenia dita/¹⁸ Eularia sa Muller; emperó despres dit Cellés morí, y se feu/¹⁹ Concordia per y entre Isabel Celles Viuda de dit Fran^{ch} Ce-/²⁰ llés de una, y dits Joan y Geronima Ferran de part altra/²¹ ab la qual dits Ferran li donaren 450 ll y dita Cellés de[i]-/²² xá la Possessió de dits bens, consta de dita Concordia en poder/²³ de Joan Salla Not. de Barña a 8. Mars. Y ditas/²⁴ 430 ll foren despres efectivament pagadas en esta forma/²⁵ á saber 50 ll comptants en lo mateix dia dela Concor-/²⁶ dia; y delas restants 400 ll lin crearen Censal, que/²⁷ fou lluhit,

so es 200 ll á 29 Sep.^{re} de 1588; y las resta[nts]²⁸ 200 ll á 19 8bre del prop dit any, com de sas definicions²⁹ firmadas en dits dias per Isabel Cellés Viuda, al expressat/³⁰ Joan Ferrán consta en poder de dit Salla Not.³¹ Ultimament dita Geronima Ferran, y Martí, feu son testament ab lo qual instituí Hereu al dit Joan Ferran [son] [4r.] Marit á sas liberas voluntats, consta del testament de di-² ta Geronima en poder de Miquel Axada Not. de Barña/³ á 11. de Janer 1588. sig.⁴ de n.º 11.⁴

12. Joan Ferran Hereu de dita Geronima sa Muller de N.º/⁶ 11. instituí Herevas suas á Geronima y á Mariangela/⁶ sas fillas per iguals parts, y porcions entre ellas fahedoras/⁷ consta del testament de dit Joan Ferran en poder de/⁸ Miquel Axada Not. de Barña a 26. Mars 1592.⁹ sig.⁴ de n.º 12.¹⁰

13. Geronima Ferran filla de Geronima, y de Joan Ferrán/¹¹ de n.º 11. Casá ab Visens Par Negociant Ciudadá de Bar.¹² y instituí Hereu Universal á la sua Anima segons son/¹³ testament en poder de Lluís Collell Not. de Barña a 21.¹⁴ Sep.^{re} 1635. sig.⁴ de n.º 13. Lletre A.¹⁵ Procreá un fill nomenat Joseph, que fench batejat en/¹⁶ la Parro de St.⁴ Just, y S.⁴ Pastor de Barña a 18. Abril/¹⁷ 1610. per la partida de son Baptisme sig.⁴ de n.º 13/¹⁸ Lletre B; y després morí a 24. 8bre 1611. per la par-/¹⁹ tida de son obit sig. de n.º 13. Lletre C.²⁰ Succehí en quant á la meytat dels bens de dits sos Pares en/²¹ virtut del testament expressat en N.º 12. la quan meytat de/²² Heretat cedi com se dirá despres en lo N.º 14.²³ Y finalment dit Vicens Par morí á 15. 9bre de 1610, per la/²⁴ partida de son obit sig. de n.º 13. Lletre D.²⁵

14. Mariangela Ferran filla de Geronima, y de Joan Ferran/²⁶ de n.º 111. y 12. Casá ab Benet Ginebreda Botiguer de/²⁷ telas, Ciudadá de Barña ab lo qual feu Capi-

tols Matrimo-²⁸ nials en poder de dit Axada Not. à 5. Febrer 1600. sig.¹/²⁹ de N.º 14. Lletra A.³⁰ Succehi en quant à la meytat dels bens à dits sos Pares/³¹ en virtut del testament mencionat en N.º 12./³²

Las ditas Geronima, y Mariangela Germanas de N.º 13. [4v.] y n.º 14. junt ab sos respective Marits feren divisio dels/² bens de dit Joan Ferran llur Pare ab acte rebut en po-/³ der de dit Miquel Axada Not. de Barña a 17. Juliol/⁴ de 1601. sig.¹ de N.º 14. Lletra B./⁵

Ab la qual divisio dits Benet Ginebreda, y Mariangela/⁶ sa Muller prengueren la Heretat entera de dit Joan Fer-/⁷ ran, y antes de dits Martí, y per meytat de Heretat to-/⁸ cant à dits Visens, y Geronima Par, los doná y paga Be-/⁹ net Ginebreda 1800 ll. ço es: 600 ll. ab partida de/¹⁰ taula de Barña feta á 21 Juliol 1601. consta de apoca/¹¹ en poder de dit Axada Not. à 27. Juliol 1601.; altrás/¹² 600 ll. per partida de taula de Barña a 11. Sep.¹³/¹³ 1602, y las restants 600 ll. per lo Banch de Jau- me/¹⁴ Bru, y Fran.^{ch} Pobla al primer de Sep.¹⁵/¹⁵ de 1603. Consta/¹⁵ de apoca de estas dos ultimas partidas en poder de dit Axada/¹⁶ Not. à 3. Sep.¹⁶/¹⁶ 1603. las quals dos apocas son junt ab/¹⁷ dita divisio./¹⁸

Succehi també dita Mariangela Ginebreda en los bens de/¹⁹ Escolá com se troba en la Successió de casa Esco- la en.../²⁰ 22. N.º 2/²¹ Feu dita Mariangela Ginebreda donació Universal de tots/²² sos bens a Eularia Muxiga filla sua ab acte rebut en/²³ poder de Fran.^{ch} Aquiles Not. de Barña. a 30. Janer/²⁴ 1648. com se diu en fol. 35. n.º 6/²⁵ Dita Mariangela Ginebreda feu son testament ab lo qual/²⁶ disposá fundarse dos Aniversaris en la Iglesia del Conv.²⁷/²⁷ del Carme, y un en la de St.^{ta} Catharina, y instituhi, Here-/²⁸ va a sas voluntats a la mateixa Eula- ria Muxiga filla/²⁹ sua, com consta en poder de dit Aquiles Not. á 18. 8.bre/³⁰ 1647. com se diu en fol. 35. n.º 6/³¹

15. Eularia Ginebreda Muller que fou del Sr Anton de Mu-/³² xiga donsell succehi en los bens de dita Mariangela

Gine-[5r.] breda y Ferran den.º 14, sa Mare conforme se conté, en la² Successió de Casa Ginebreda en fol. 35, en que está col·loca-/³ da dita Eularia com à filla de Benet Ginebreda./⁴

Nota/⁵

16. Sentencia pronunciada per lo S.º Rey en la qual eximeix als/⁶ habitants del Lloch delas Corts Parroquia de Sarriá de pagar/⁷ dret de Lleuda R.¹ y mesuratge de Blat dit dels Cops/⁸ del Blat que portan à Barña, la data dela qual sentencia es/⁹ als 5. delas Calendas de Desembre 1331 es ab Pergamí sig.⁴/¹⁰ de N.º 16./¹¹

Testimonial rebut à instancia del Sindich del Lloch delas/¹² Corts Parroquia de Sarriá en presencia de Grau de Llagostera/¹³ Relator dela Causa en que fou pronunciada la referida sen-/¹⁴ tencia dela qual informació, ò recepció de testimonis consta/¹⁵ que de temps immemorial los habitants de dit Lloch son/¹⁶ exempts de pagar lo dit dret de Lleuda R.¹ y dret de Cops se-/¹⁷ gons es de veurer en la Copia de dita informació feta en dita/¹⁸ Causa à 5. de las Calendas de Febrer 1332. actuari March/¹⁹ Fuster Not. es de pergami sig.ª de N.º 17/²⁰

Sentencia arbitral feta per Grau de Llagostera Jutge del/²¹ compromís tinguda devant lo Batlle de la Ciutat de Barña/²² entre los interessats de la Lleuda R.¹ de Mediona de una part/²³ y los homens habitants en lo Lloch delas Corts de Sarriá de/²⁴ part altre, en y ab la qual absolgueren als dits homens habi- [5v.] tants en ditas Corts de haver de pagar de Lleuda del VI/² que entrarian dins la Ciutat de Barña. Fou feta dita sen-/³ tencia als 3. de las Nonas de Febrer 1332. Es en pergami/⁴ sig.¹ de N.º 18./⁵

Collació feta per lo molt R.¹ Vicari General per lo Capítol/⁶ de Barña sede vacant, nomenat á favor del R.¹ Antoni Mar-/⁷ ti Prebere y Canonge dela Ciutat de Elna

comptat de/⁸ Rosselló, y Possessió per est presa del Benefici baix invo-/⁹ cació del Cos de Christo Nre Señor en la Seu de Barña/¹⁰ fundat vacant per mort de Domingo Palau Prehere ul-/¹¹ tim obtentor de dit Benefici, per presentació feta per la S.^{ra}/¹² Eufrasina, Muller de Antoni Martí Pagés dela Parroquia del/¹³ St Vicens deSarrriá, Patró del dit Benefici com a succehint/¹⁴ a Pere Noguera; feta dita collació als 15. de. 9.bre 1463./¹⁵ y se troba en Pergamí sig.¹ de n.º 19.

CARACTERÍSTIQUES FILOLÒGIQUES

Grafia

L'accentuació no és regular. Gràficament es confon amb el punt sobre la *i*, de manera que és difícil de dir si es tracta d'un punt o d'un accent en els mots aguts com 'Martí' 1r.1, 'instituhí' 1r.5, que en la nostra transcripció hem interpretat com a accents. En general, només són accentuades les vocals finals agudes ('ciudadà' 2r.15, 'successió' 5r. 2, 'collació'), les preposicions ('à' 1r.5) i conjuncions ('é' 1r.17), que consten d'una vocal sola, excepte 'y' i 'o'. En alguns casos, com en 'ciudadà', i 'á', ja esmentats, l'accent sobre la *a* és clarament greu, que hem respectat en la transcripció, però potser es tracta només d'un dret cal·ligràfic, perquè l'accent és agut en 'Ferrán' 1r.1, 'Sarrrià' 1r.4.

Tampoc no és regular la puntuació, encara que s'hi troben punts i comes. Per ex., a la línia 1r.4, entre 'fill' i 'consta', no hi ha cap separació gràfica, malgrat que els dos mots pertanyen a dues oracions no relacionades sintàcticament.

Els noms propis van amb inicial en majúscula, però la majúscula s'aplica també a molts noms comuns en posició interior en la frase, per exemple: 'lo Mas ab sas Casas' 1r.13, 'mesuratge de Blat dit dels Cops' 5r.7, i també als mesos de l'any: 'à 15. de Mars 1303.' 1r.7.

La separació dels mots és regular, amb els pronoms àtons

enclítics units al verb: 'disposarne' 1r.22. Hi ha casos d'unió gràfica de la preposició *de* amb el mot següent: 'desos' 1r.30, 'dela' 1v.1, però crec que això és més aviat un tret cal·ligràfic, segons el ductus de l'escriptura, perquè al costat de 'de Simon' 1v.6 trobem 'de Arnau' 1v.14.

Fonètica

Vocals

Malgrat que es tracta d'un text que pertany plenament a l'àrea del català central, oriental, no observem una confusió general en la grafia de les vocals àtones en les sèries *e/a* i *o/u*, per exemple 'atorgà' 2v.6, 'pogués' 1r.21, excepte en els plurals femenins, en *-as*, que eren generals o quasi generals al territori català central almenys des del segle XVII. Observem que en els plurals masculins es manté la grafia en *-es*, tot i que devien ésser pronunciats amb vocal neutra com els femenins. Algunes vacil·lacions en aquestes terminacions, però, ens mostren que existia una neutralització en la pronúncia: 'subjectes' 1r.17, al costat de 'francas' 1r.15, malgrat que aquests adjectius compartien els mateixos substantius regents: 'los honors y possessions... aixis francas en alou, com subjectes a domini' 1r.15-17. La mateixa expressió es troba a 2r.1-3; es tracta, doncs, d'una frase feta pròpia de la terminologia jurídica. També: 'altres confessions' 2v. 15, i 'de part altre' 5r.25 (que pot ésser una simple errada) al costat de 'de part altra' 1r.20, 3v.20.

En la toponímia trobem 'Serdeñola' 2r.22, que també ens demostra l'existència d'una neutralització fònica. En general, com veurem, és en els noms propis, de persona i de lloc, on trobem una major vacil·lació en la grafia.

En el cas d'hiat, les vocals són separades regularment per una *h*: 'succehit' 1r.2, 'possehia' 1r.14, 'construhidas', 1v.28; fins i tot en mots compostos: 'cadahu' 2r.6, però no és indicat l'hiat en el cognom 'Boil' (Boil) 2r.23.

Consonants

La grafia de les consonants coincideix quasi del tot amb la normativa fabriana, excepte en l'ús de la *h* del grup final *ch* amb so de *k*, i en casos particulars que comentarem, particularment en els noms propis.

No hi ha confusió gràfica general entre *v* i *b*; exemples: 'haverne' 1r.22, 'havia' 1v.15, 'qualsevols' 2r.4. Això no obstant, en la parla del Pla de Barcelona del segle XVIII ja hi devia haver assimilació de la *v*, ço que explica els casos amb *b*: 'aprobació' 1v.1, 'aprobà' 2r.1, 'prehere' 5v.10.

Tampoc no hi ha confusió gràfica en les sibilants. Per al so de *s* sorda es manté la grafia *c* davant *e* o *i* ('donació' 1r.23, 'porcions' 4r.6) i *-ss-* entre vocals ('possessions' 1r.15) segons l'etimologia, àdhuc en 'Pellisser' 4v.7; però no s'hi troba la *ç*; exemples: 'Mars' 2v.18, 'Vicens' 4r.23, excepte en el demostratiu *ço*; 'ço es' 4v.9.

Es manté la *j* etimològica davant *e* en 'subjectes' 1r.17, però no pas en els noms de fonts 'Geroni' 2v.17 i 'Geronima' 3r.19. El primer mes de l'any és escrit en la forma antiga 'janer' 2r.24, amb *j* davant la lletra *a*.

També és representada la *ll*, geminada, que sembla que era pronunciada aleshores al Pla de Barcelona: 'collocada' 5r.2, 'collació' 5v.5.⁵

El so [s] darrere vocal és reflectit amb el dígraf *-ix*: 'mateixa' 1r.15, 'aixis' 1r.16, 'mateix' 3r.9, 3v.25, 'baix' 5v.18, excepte en els noms propis: 'Muxiga' 3r.5 (davant *u* tònica, pronunciat 'Múixiga') i 'Miquel Axada' 4r.2.

Es palesa la caiguda del so *-r* final; exemple: 'Cellés' 3v.14 al costat de 'Sellers' 3r.31 (excepte potser en els monosíl·labs), cosa que ens demostra la ultracorrecció 'veure' 5r.17.

El so [ɲ] és representat normalment amb el dígraf *ny*, conforme a la tradició: 'lluny' 2r.1, 'anys' 2v.30, 'Serdanya' 3r.6, excepte en alguns noms propis: 'Suñer' 1r.28, 'Serdeñola' 2r.22, 'Cañellas' 3v.1. La titlla també és usada en les contraccions del tipus 'Barña' (Barcelona) i *prra*. (parròquia).

5. Vid. J. V. Foix, *Catalans de 1918* (Barcelona 1965), pp. 33-35.

Veiem que on hi ha més vacil·lació gràfica és en alguns noms propis topònims i antropònims: 'Visens' 1r.4, 1v.13, 4r.14, 'Vicens' 4r.23, 5v.10; 'Serdeñola' 2r.22; 'Sellers' 3r.31, 'Cellés' 3v.14; 'Ossona' 3r.30, 'Catharina' 2r.22 i 'Eularia' 2v.30 són formes regulars antigues, ajustades a la pronunciació local; la darrera ha estat substituïda modernament, en el segle xx, en la pronúncia local per la forma culta 'Eulàlia', sense dissimilació. Respecte a les anomalies en la grafia dels noms propis, hem de tenir en compte que algunes poden provenir dels documents originals notariais recensionats.

Els grups consonàntics d'origen savi estan ben escrits, com ara 'immobles' 1r.18, 'successió' 2v.21, 'substituhí' 3r.18, és a dir, d'acord amb l'etimologia i la tradició, que manté la normativa fabriana moderna. La forma 'comptat' 5v.7 (con-tat), no etimològica, apareix sovint en la documentació antiga (veg. DLVB, s. v. *comtat*); però hi figura també la forma més correcta 'comptants' 3v.25.

Morfosintaxi

Substantius

Ja hem comentat que la terminació *-as* és de femení plural i la terminació *-es* de masculí plural, amb vacil·lacions. Les terminacions en *-os* de 'paternos' 1v. 4 i 'maternos' 1v.5 són llatinismes propis del llenguatge jurídic i notarial; hi ha d'altres llatinismes lèxics que comentarem en el glossari. Remarquem el plural gentilici 'Martins' 2v.17 aplicat als membres d'una família, i també el plural paroxíton 'homens' 5r.23, 5r.24. Dubto que aquesta forma reflecteixi la pronúncia real de l'autor i crec que es tracta d'una forma escrita tradicional. A Barcelona la pronúncia actual és 'homes' i ja l'era a la primera meitat del segle XIX.⁶

6. Apareix en la forma 'omas' el 1822 en la narració anònima, escrita en un llenguatge molt popular, dels *Successos de Barcelona (1822-1835)*, edició a cura de Josep Maria OLLÉ ROMEU (Barcelona 1981), p. 35.

Les formes de l'article definit masculí són *lo*, *los*, que són les pròpies del català escrit fins al segle xx. El singular *lo* no es redueix davant vocal: 'en lo heretament' 2r.26. L'article forma contracció amb la preposició *a* ('al expressat' 3v.29, 'als 5 de las calendas' 3r.9) i *de* ('del testament' 2v.6, 'del heretament' 2r.31, 'dels Martins' 2v.6, 'del ardiaca' 3r.9). Però no es contraeu amb la preposició *per*: 'per los drets' 1r.29, 'per lo Sr. Anton' 3r.8; de fet, aquesta contracció és més moderna que les anteriors, com ho demostra la fórmula fossilitzada del catecisme: 'Per lo senyal de la Santa Creu'...⁷

Al Pla de Barcelona, com en la major part del català central, la forma *lo* substituïa en l'escriptura l'article derivat d'ipsu, que era el genuí d'aquesta contrada i que es mantingué en l'ús oral fins al començament de l'edat moderna, però que no era propi de l'escriptura excepte en els topònims i els antropònims: 'Bernardo Ces Corts' a. 1380.⁸

A partir del moment en què l'article *lo* substituï el vell article salat en la parla, és difícil de determinar en quin moment les formes *lo*, *los*, foren substituïdes oralment per les corresponents reforçades *el*, *els*. Potser al segle xviii encara eren conegudes les dues formes; les primitives es devien mantenir millor en el medi rural, més arcaïtzant. En els *Successos de Barcelona (1822-1835)*, text fortament influït per la parla col·loquial, apareixen generalment les formes *lo*, *los*, seguint la tradició gràfica, però de tant en tant s'hi escapoleixen formes reforçades: '...agafaren en Bagaró ab al (el) número de trenta omas...' (p. 120), '...que allí y abia totas las autoritats, fins al jeneral Llauder' (p. 122). La substitució de les formes plenes per

7. Joan MARTÍ I CASTELL, *El català medieval. La llengua de Ramon Llull* (Barcelona 1981), p. 75, indica la no contracció antiga de l'article masculí amb la preposició *per*.

8. Privilegi de Jaume II als prohoms de les Corts de 1301, confirmat per Pere III el 1380 (ACA, Reg. 937, foli 96v.; transcrit per Ferran de SEGARRA, *Sant Vicens de Sarrià* (Barcelona 1921), 216). Per a la pervivència de l'article salat al territori del bisbat de Barcelona, vid. Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *El capbreu de Castellbisbal* (Barcelona 1984), pp. 45-46.

les reforçades ha estat lenta, àdhuc en el català central; ultra el manteniment de *lo* al Camp de Tarragona, l'article *lo*, *los* era usat al Rosselló i a la Cerdanya, mentre que al Vallespir i al Conflent usaven exclusivament *el*, *els* a començament de segle.⁹

Demonstratius

Els demostratius personals són *est* ('est nom' 2r.20, 3r.1, 3v.17, 'est atorga' 2v.3), *esta* ('esta forma' 3v.24), *estas* ('estas dos últimas', 4v.15); no tenim documentada la forma de masculí plural. És molt probable que aquestes formes no reforçades fossin només pròpies del llenguatge escrit i que en la parla si més no alternessin amb les reforçades del tipus *aquest*, que són les úniques que es coneixen avui a Barcelona. Tanmateix, les formes del tipus *est* eren molt arrelades en l'escriptura, de manera que apareixen en textos de caràcter popular com els *Successos de Barcelona* (1822-1835).

La forma neutra *ço* en fórmules com *ço es* 4v.9, o *ço que*, malgrat el seu arcaisme, encara és usada avui dia en la llengua escrita perquè és útil i econòmica.

Indefinites

El plural de *qualsevol* és *qualsevols*, no admès actualment: 'tots y qualsevols altres bens' 1r.17, 2r.4, 'en altres qualsevols parts' 1r.16.

Altre, al costat del seu valor masculí ('a altre Arnau Martí' 2v.29), el trobem un cop amb sentit femení: 'de part altre' 5r.25; però el plural és *altres*, àdhuc en femení, al costat d'*altres*; 'altres qualsevols parts' 1r.16, 'qualsevols altres bens'

9. Mossèn Esteve CASAPONCE, *Diferencias mes notables que hi ha entre'l català parlat a Barcelona y'l català parlat en el Russilló y especialment en el Vallespir*, «Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, 1906» (Barcelona 1908), p. 327.

1r.17, 2r.4, 'ab pacte entre altres', 1r.18, 'altres confessions' 2v.15, 'altres 600 ll' 4v.11.

Amb el sentit de *tots els altres* i *la resta* apareix *demés*, que no és admès tampoc per la preceptiva actual: 'a favor dels demés fills y filles' 2r.7, 'lo demés' 2r.11. L'adjectiu *restants* s'aplica amb un significat molt pròxim: 'las restantes 400 ll... y las restantes...' 3v.26-27, 'altres 600 ll... y las restantes...' 4v.11-13.

Possessius

Els possessius que apareixen en aquest text són febles, més el plural *llur*:

son: 'son ultim marit' 3r.3

sa: 'sa esdevenidora muller' 1v.14

sos: 'a dit Berenguer tocant en los bens de sos Pares' 1r.30,

'la donació que Eufрасina... havia fet de sos bens' 1v.1-2.

'junt amb sos respective marits' 4v.1.

sas: 'com de sas definicions' 3v.28.

És probable que aquests possessius febles fossin els propis de l'ús escrit, però devien alternar en el llenguatge col·loquial amb els possessius forts. Avui aquests són quasi els únics usats a Barcelona, però resten usos col·loquials de les formes àtones. Observem que *sos* és usat en l'expressió 'junt amb sos respective Marits' 4v.1, on el caràcter distributiu de l'adjectiu *respective* sembla excloure el sentit de posseïdors plurals.

Quan els posseïdors són més d'un el pronom aplicat sempre, sense error, és *llur*, d'acord amb la normativa actual, encara que és segur que ja no era viu oralment al Pla de Barcelona al segle XVIII: 'Apoca firmada per Bernat Martí a dit Arnau Martí... *son* Germá com a Hereu de Guillem *llur* Pare... de 60 ll per los drets a dit Berenguer tocants en los bens de sos pares, y lloació, y aprobació de la donació que Eufрасina *llur* Mare, havia fet de sos bens a dit Bernat...' 1r.26-1v.2, 'Geronima Martí... succehí també a dit Geroni Martí... *son* Germa lo

qual... la instituí Hereva en lo cas que tingue lloc per mort sens fills de dita Eularia *llur* germana' 3v.4-13. 'Las ditas Geronima, y Mariangela Germanas... junt amb sos respective Marits feren divisió dels bens de dit Joan Ferran *llur* Pare...' 4r.31-4v.2. Remarquem la gran utilitat del possessiu *llur* en aquestes dues frases, on contrasta amb *sos*, especificant la funció anafòrica i evitant ambigüitats.

Pronoms febles

En la fórmula jurídica «instituir hereu algú» l'element personal és pròpiament complement directe del verb «instituir», i el substantiu «hereu» un predicatiu d'aquest complement directe. En el nostre text, quan el complement és un pronom feble personal, aquest concorda amb el gènere del substantiu representat: 'succehí a dit Arnau son pare, lo qual *lo* instituí hereu' 3r.3, 'Geronima Martí... succehí a Geroni Martí... lo qual *la* instituí hereva» 4r.6-7.

El verb «heretar» aquí és sinònim d'«instituir hereu», és a dir, transitiu, i per tant també regeix un complement directe: 'succehí a dit Arnau son pare, lo qual *lo* heretá...' 3r.13 (vid. *Preposicions*, a).

El verb «substituir» és emprat en l'accepció jurídica de «cridar algú a successió en defecte o per mort de l'hereu primer», en què el subjecte és el testador, no pas el substitut.¹⁰ 'Dit Geroni Martí instituí hereu seu a Geroni Martí... y morint sens fills *li* substituí a Eularia filla sua, y morint esta sense fills *substituí* a Geronima filla dedit testador' 3r.16-19. En la primera oració amb el verb 'substituir', d'antuvi sembla que aquest és considerat intransitiu i que regeix dos complements indirectes ('*li* substituí a Eularia...'), però en la segona oració amb 'substituir' aquest no va acompanyat del pronom *li*. Fóra interessant de conèixer altres exemples similars per tal de po-

10. Aquesta accepció sol aparèixer en els diccionaris francesos, però no figura en els catalans, que només recullen l'accepció jurídica del substantiu «substitució».

der estudiar bé la construcció d'oracions amb aquest verb en sentit jurídic. *Li* és usat normalment a 'en lo Heretament que li havia fet' 2r.26.

El pronom feble dit adverbial *ne* substitueix regularment els complements preposicionals introduïts amb *de*: '...pogués dit Berenguer disposarne [de l'herència], y en cas de no haverne disposat...' 1r.22, fins i tot en combinació binària amb el pronom datiu *li*: 'y de les restants 400 11 *lin* crearen Censal', 3v.26.

Relatius

És notable l'ús que fa aquest text del relatiu compost, coincidint amb la normativa actual i d'abast exclusivament hipotàctic, àdhuc en funció de subjecte dins l'oració subordinada, sens dubte per tal de defugir les ambigüitats respecte a l'antecedent. Aquest afany de precisió fa que de vegades sigui repetit pleonàsticament l'antecedent: 'lo qual Berenguer Martí era...' 2v.5, 'la qual Geronima succehí...' 3r.20. En el cas que una oració no estigui relacionada sintàcticament amb l'anterior, el terme que es reprèn s'introdueix amb el participi *dit*: 'Dit Arnau Martí doná...' 1r.12.

També és usat normalment el relatiu compost davant de preposició: 'altres confessions fetas... en las quals...' 2v.16, 'ab la qual' 3v.21; remarcuem l'ús del relatiu compost quan aquest és determinant de complement nominal: 'la data de la qual sentència' 5r.9.

Verb

A causa del punt de vista extern de l'autor del text, tots els temps verbals personals són en tercera persona, i pel caràcter de descripció històrica hi predominen els temps de passat, sobretot el pretèrit perfet d'indicatiu.

Present d'indicatiu: Les formes que hi apareixen no presenten diferències morfològiques amb les actuals: 'menciona'

2r.32, 'està' 2v.16, 5r.2, 'troba' 4v.19, 'diu' 4v.30, 'conte' 5r.1, 'és' 5r.8, 'són' 5r.16.

Imperfet d'indicatiu: 'si vivia' 1r.1. Observem l'ús condicional de l'imperfet d'indicatiu en lloc de l'imperfet de subjuntiu. Aquest ús de l'indicatiu és considerat encara avui més correcte i genuí.¹¹

Perfet d'indicatiu: El perfet perifràstic era conegut oralment, però no era admès encara en l'ús escrit no popular, de manera que en aquest escrit només apareixen formes simples, que no presenten morfològicament cap diferència amb el paradigma vigent: la conjugació: 'aprobà' 2r.17, 'atorgà' 2v.3, 'casà' 2r.22, 3r.29, 3v.5, 'crearen' 3v.26, 'disposà' 4v.26, 'donà' 4v.8, 'heretá' 2r.25, 'lloá' 2r.17, 'pagà' 4v.8, 'pldejá' 3v.14. 2a. conjugació: 'absolgueren' 5r.24, 'féu' 2r.16, 'feren' 4v.2, 'fou' 3v.27, 'fonch' 4r.15, 'foren' 3v.24. Observem l'alternança de *fou* amb la forma antiga *fonch*. Com que en tots dos casos el mot següent comença amb consonant, creiem que *fonch* es tracta d'un arcaisme exclusivament gràfic. 3a. conjugació: 'instituhí' 2r.16, 2v.3 i s., 'morí' 4r.18, 'succehí' 2v.1, 'substituhí' 3r.18, 'tingué' 3v.8, 'retingué' 3v.16. Malgrat que les gramàtiques inclouen el verb *tenir* i *venir* i derivats en la 3a. conjugació a causa de la desinència *-ir* de l'infinitiu, aquests verbs pertanyen més aviat a la 2a. conjugació, conforme a les formes col·loquials d'infinitiu *tindre* i *vindre*.

Plusquamperfet d'indicatiu: 'havia fet' 1v.2.

Present de subjuntiu: 'tingue' 3v.8, 3v.12. És una forma antiga; col·loquialment ja devia haver estat substituïda per *tinguia*.¹²

11. A. M. BADIÀ I MARGARIT, *Gramàtica catalana*, I (Madrid 1962), pp. 204-205.

12. Vid. J. GULSOY, *El desenvolupament de les formes de subjuntiu present en català*, «Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes» (Oxford 1976), pp. 27-59. Inclòs a ID. *Estudis de gramàtica històrica* (València/Barcelona 1993), 376-419.

Imperfet de subjuntiu: 1a. conjugació: 'arribassen' 1r.20, 'retornassen'. Els morfemes en *-assen* són considerats arcaics en català oriental i substituïts per *-essin*, però perviuen en les parles occidentals. El pas *-e->-i-* de la marca de persona és per analogia amb el present de subjuntiu, i el canvi, modern, de la *-a-* tònica, de la desinència de temps, en *-e-*, per influència de la segona conjugació, semblantment al pas *-am > em, an > en* del present d'indicatiu. Ambdues evolucions són independents, de manera que apareixen molt sovint dialectalment formes com *cantesses*, intermèdies entre el tipus *-asses* primitiu i el més evolucionat *-essis*¹³ 3a. conjugació: 'pervinguessen' 1r.22; conforme hem dit respecte al verb *venir* i dels seus derivats, la desinència *-essen* correspon al paradigma de la 2a. conjugació, amb pas modern *-e->-i-* en el morfema de persona.

Formes no personals

No presenten cap anomalia morfològica les formes d'infinitiu: 'veurer' 5r.17 (amb *r.* gràfica supèrflua), 'fundar' 4v.26, ni tampoc les de participi: 'nomenat' 5v.6, 'lluït' 3v.27, 'calendada' 2v.16, 'collocada' 5r.2. El gerundi 'essent' 2r.15, que no es confon amb *sent* del verb *sentir*, és encara preferit per la normativa. El valor de 'morint' 3r.18 és condicional: 'en el cas que mori'. Quan a 'casà'... fent capítols matrimonials' 2r.23, sembla evident que el gerundi 'fent capítols' expressa un esdeveniment simultani del verb 'casà', perquè encara que els capítols fossin fets materialment abans de l'acció de *casar*, sense aquesta acció no tenien cap valor.

Passiva

La passiva pronominal apareix generalment amb formes de present: 'se conté' 5r.1, 'se diu' 4v.30, 'se menciona' 2r.32.

13. F. de B. MOLL, *Gramàtica històrica catalana* (Madrid 1952), pp. 238-241, i A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana* (València 1981), pp. 362-364.

En el cas de 'se feu concordia per y entre Isabel...' 3v.18-19, el verb és en passat, però, com poden observar, l'oració inclou la designació del subjecte agent, introduït per la preposició *per*, ço que no és freqüent en la passiva pronominal. Excepte en el cas anterior, amb temps de passat la passiva es construeix amb *ésser*: 'foren pagades' 3v.24, 'fou lluhit' 3v.27, 'fou pronunciada' 5r.13, 'fonch batejat' 4r.15.¹⁴

Reflexius

Els verbs *casar* i *morir* es troben usats amb sentit intransitiu i sense pronom: 'casá ab...' 2r.22, 3r.29, 3v.11-12, 'morí sens casar' 3r.25, 'morí' 4r.18.¹⁵ Amb els verbs transitius s'usa normalment el pronom reflexiu àdhuc en funció de datiu: 'Lo qual se retingué los béns' 3v.15-16.

Copulatius

Els verbs copulatius que hi ha usats són.

trobar-se: 'ques troba en fol. 1' 2v.13, 'se troban també altres confessions fetas' 2v.15, 'com se troba en la successió de casa Escolá' 2v.19, 'dita collació... se troba en pergami' 5v.15.

ésser: 'les quals dos apocas son junt ab dita divisió' 4v.15-17, 'la data... es als 5 de las calendas' 5r.8, 'la qual sentència és ab pergami' 5r.9, '[els habitants] son exempts de pagar' 5r.16, 'es en pergami' 5v.3.

estar: 'en las quals está també calendada la successió' 2v.16, 'en la successió de Casa Ginebreda... en que está col·locada dita Eularia' 5r.1-3.

Com podem observar, els camps semàntics de *trobar-se* i *d'ésser* coincideixen en les oracions següents:

14. Vid. Joan COROMINES, *La passiva pronominal*, dins *Lleures*, pp. 77-82.

15. Per a l'ús antic de *casar* intransitiu, vid. Joan COROMINES, *DECLC*, III, 607, s.v. «casar».

'la qual sentència és ab pergami'
'dita collació se troba en pergami'

trobar-se té un valor més específicament d'estat que no pas *ésser*, i no es confon amb cap construcció de passiva.

El verb *ésser* amb caràcter de verb d'estat apareix amb subjecte inanimat i amb complement introduït per un adverb i a 'les quals dos apocas són junt ab dita divisió', o per una preposició: 'la data es al 5 de las calendas'. Pel que fa a l'oració '[els habitants] són exempts de pagar', l'ús modern literari vacilla entre *ésser* i *estar*,¹⁶ observem que en aquest cas el predicatiu és un adjectiu, no pas un participi, de manera que no hi ha confusió amb la veu passiva.

El verb *estar*, en present *està*, l'hi trobem amb participis de verbs transitius 'està calendada', 'està col·locada'. En el primer cas el subjecte és inanimat 'la successió', i aparentment animat 'dita Eulària' en el segon. Semblaria que la distinció entre animat i inanimat és indiferent en relació amb l'ús d'*estar*, però de fet en el subjecte 'dita Eulària' no és la persona intrínseca la que 'està col·locada', sinó que es tracta del seu nom propi o de la seva personalitat jurídica, equivalent a un subjecte inanimat com 'la Successió'.¹⁷

16. Joan Solà assenyala el dubte actual entre *ser* i *estar* davant d'aquest adjectiu: «el "responsable" [...] sempre (*es, està?*) exempt de culpa ("Canigó, 14.11.1981, pp. 28-29: és")», «Corm», 2 (abril 1983), p. 23.

17. L'ús d'*ésser* i *estar* és avui encara el problema més complex de la nostra gramàtica, *vid.* Joan Solà, *op. cit.*, que és el treball més recent sobre aquesta qüestió i que en reporia la bibliografia més important. També cal tenir en compte els articles 'ésser' i 'estar' del DCVB. Aquí només ens hem proposat d'exposar l'ús que en fa aquest text del segle XVII. Potser fóra útil de relacionar *ésser* i *estar* amb altres verbs copulatius o intransitius d'estat com *trobar-se*, i també de relacionar el procés de substitució d'*ésser* per *estar* davant de participi amb la substitució d'*ésser* per *haver* com a auxiliar en la formació dels temps compostos en certs verbs intransitius i amb els verbs transitius amb complement directe reflexiu, perquè els temps compostos amb *ésser* eren formalment equivalents a les oracions copulatives, de manera que si en els temps de pretèrit l'auxiliar *ésser* (Joan és mort, Joan s'és afaitat) és substituït per *haver* (Joan ha mort, Joan s'ha afaitat) sembla que aquest canvi exclou del tot la possibilitat de l'ús d'*ésser* davant de participi i hi induïx a la substitució d'*ésser* per *estar* amb valor copulatiu (Joan està mort, Joan està afaitat).

Adverbis

Apareixen les formes *aixís* 1r.16, amb -s adverbial, i *així* 2r.2 en contextos idèntics: 'així(s) francas en alou'; 'Després' 4r.22; 'Junt' (juntament) 4v.16; 'antes' 4v.7 és un castellanisme que era corrent a Barcelona durant el segle XVIII. Fou substituït per la forma genuïna *abans* en la primera meitat del segle actual (vid. DCEC, s.v. «abans»).

Preposicions

a

Quan el complement directe es refereix a persones s'introdueix amb la preposició *a*: 'heretà a Anton Martí son fill', 2r.25, 'succehí a Berenguer Martí' 2v.1, 'succehí a dit Arnau Martí' 3r.3, 'Geronima succehí a Gerohi Martí... lo qual la instituhí hereva' 3v.7, 'instituhí hereu seu a Arnau Martí' 2v.9, 'instituhí hereva a Eulària' 3r.27, 'lo qual lo instituhí hereu' 2v.28, 'instituhí hereu a altre Arnau Martí' 2v.29, 'eximeix als habitants... de pagar...' 5r.6.¹⁸ *Com a* introdueix un predicatiu: 'està collocada dita Eulària com a filla de Benet Ginebreda' 5r.3.

en

Introdueix complement verbal preposicional amb *succehir*: 'succehí en los bens de dita Mariangela Ginebreda' 4v.32. També introdueix un complement circumstancial: 'és en pergami' 5v.3.

amb

Aquesta preposició està escrita sempre en la forma arcaica *ab*, però la confusió, 'és en pergami' 5v.3, 'és ab pergami' 5r.9,

18. Per a l'ús de la preposició davant complement directe de persona, vid. Mossèn Miquel COSTA I LLOBERA, *La preposició a en l'acusatiu*, «Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, 1906» (Barcelona 1908), pp. 119-122; P. FABRA, *Gramàtica de la llengua catalana* (Barcelona 1912), pp. 156-157; F. de B. MOLL, *Gramàtica històrica catalana* (Madrid 1952), p. 337.

ens mostra que la pronunciació real al Pla de Barcelona era *amb*.¹⁹ També sembla que hi ha confusió a 'heretà... amb los Capitols Matrimonials' 3r.5, on s'escauria millor *en* que no pas *ab*. No presenta cap problema en els exemples que indica acompanyament: 'casà ab Catharina' 2r.22, 'casà ab Geroni Ossona' 3r.30, 'casà ab Joan Ferran' 3v.5, 'casa ab Visens Par' 4r.11. *sense*.

En la forma antiga *sens*: 'sens fills' 3v.8.

Conjuncions

Remarcaré només la forma adversativa *emperò* després de pausa fonètica: 'emperò després dit Cellés morí' 3v.18.

Observem les agrupacions de preposicions 'per y entre' 3v.19 i de conjuncions 'co' 2r.10, aquesta equivalent a la grafia moderna 'i/o'; són fórmules típiques del llenguatge dels escriptors.

Vocabulari

Com ja hem dit, només hem observat dos castellanismes: l'indefinit *demés* i l'adverbi *antes*. En el cas de *demés*, no crec que puguem excloure la possibilitat que sigui com a conseqüència d'una evolució pròpia del català coincident amb el castellà. És evident que *antes* és un castellanisme i el fet que hagi estat substituït almenys a Barcelona per la forma genuïna *abans* demostra que no és impossible de corregir els barbarismes, encara que siguin antics i estiguin ben arrelats.

Assenyalem la forma 'viuda', genuïna i admesa per la normativa actual.²⁰

Aquest text ens mostra també que a la segona meitat del segle XVIII encara era viu un bon nivell de català escrit, allò

19. Potser encara es pronunciava *ab* davant vocal (vid. COROMINES, *DECLC*, I, s.v. 'amb').

20. Vid. J. COROMINES, *Lleures*, pp. 208-209.

que avui anomenem estàndard, que superava l'ús estrictament col·loquial. És evident que l'ús d'alguns elements morfològics, com *llur* i *el qual*, no eren propis de la parla col·loquial, però eren usats pels qui tenien una bona instrucció de llengua. Semblantment, és clar que mots i expressions com 'esdevenidora muller' 1v.14, 'conjuges' 1v.20, 'obit' 4r.19 no eren propis del llenguatge col·loquial, però hi havia en ple segle XVIII un nivell de català comú escrit que superava els trets típicament col·loquials, i que era conreat per notaris i escriptors.²¹

Aquest nivell lingüístic escrit, hereu de la llengua de la cancelleria, mantenia, doncs, una notable correcció lingüística, amb algunes expressions llatines: 'libero' 1r.14, 'proximior' 1r.24, 'paternos y maternos' 1v.5-6, i mots catalans ben clàssics «lloació» 1r.30. És evident que la normativa actual també vol ser hereva d'aquesta tradició lingüística. La tasca nostra en aquest sentit ha d'actualitzar i depurar la llengua en tots els seus nivells d'expressió, no pas confondre'ls.

21. L'ortografia d'aquest text segueix la tradició catalana i no sembla que sigui influïda per les innovacions proposades en alguns tractats ortogràfics apareguts durant el segle XVIII (vid. Milla SEGARRA, *Història de l'ortografia catalana* (Barcelona 1985), cap. 3: «L'ortografia durant el segle XVIII»).

9. Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana

Hom ha definit el liberalisme com una doctrina i un sistema que defensen la llibertat política i econòmica, i, conseqüentment, el liberalisme combaté durant el segle XIX l'antic règim absolutista perquè en aquest sistema el governant o la institució que exerceix a qualsevol nivell les funcions de govern no té limitacions de tipus polític, ni representació dels ciutadans o dels estaments.

Semblaria que, d'acord amb aquestes principis, el liberalisme espanyol havia de rectificar el tractament opressiu de la llengua catalana que imposaren els Borbons absolutistes després de la guerra de Successió, però la praxi dels liberals espanyols constitucionalistes durant el segle XIX almenys, des que arribaren al poder, i malgrat l'actitud personal d'alguns liberals catalans com Víctor Balaguer, fou una continuació de l'opressió absolutista a la nostra llengua.

Al Principat, la Nova Planta de Felip V imposà el castellà a l'exèrcit i a l'administració territorial (Audiència, Intendència, etc.), als ajuntaments que eren caps de corregiment,¹ a l'en-

1. Segons F. CARRERAS I CANDI, *La ciutat de Barcelona* (s.d.), 864, en relació amb el nou Ajuntament de Barcelona, «Los (bans) de mostaçateria ordenats en 1714 (23 y 24 octubre) y en 1717 (2 març), hi feya constar lo Capità General que *por ahora* se publicaven en català. Aparegueren definitivament en castellà en 1727». Algun bisbe nou regalista com el de Tortosa, Juan Miguélez de Mendaña Ozorio, va voler aprofitar les disposicions de Felip V per a imposar,

senyament superior (universitat de Cervera), i limità progressivament la possibilitat d'editar llibres en català.² Però la llengua s'hi mantingué en molts altres usos públics: en l'administració local, tant en els llocs de domini reial (excepte, hem dit en els caps de corregiment) com en els de jurisdicció senyorial,³ en la notaria,⁴ en l'ensenyament elemental i mitjà, generalment a càrrec de l'Església, per mitjà d'escoles parroquials o municipals sota el control del rector i seminaris diocesans o

l'1 de març de 1717, el castellà al capítol de la catedral, però aquest s'hi va oposar basant-se en la «disposició dels S.C. de Trento, del Ritual y Constituciones Tarraconenses», i «per haverse ja representat tot lo referit a sa Il·lma. se dona orde als Curats pera que continuen en tot com fins assí en dita llengua vulgar materna sens invocar cosa», J. B. MANYÀ, *Les meves confessions* (Montseirat 1983), 61-62, citat també per Joan BONET I BALTA, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença* (Montseirat 1984), 65. En relació amb la diòcesi de Tortosa, Vicent PITARCH *La llengua de l'administració eclesiàstica (País Valencià, segles XVII-XVIII)* A «l'Espill», VI-VII (estiu-tardor 1980), pp. 41-76, informa així mateix que el castellà fou introduït pel primer bisbe borbònic, Silvestre García Escalona (1700-1714) el 1704 en les seves visites pastorals (el 4 de maig de 1704 introduïa el castellà als llibres de Vila-real) i que aquesta acció fou continuada pel bisbe Miguélez (que el 4 de novembre de 1714 imposava el castellà en aquesta mateixa parroquia). Potser sigui degut a la reacció del capítol que aparegui el català de nou o es mantingui en els llibres parroquials d'aquesta diòcesi fins al nou atac al català del bisbe Pedro Cortés y Larraz (1780-1786) l'any 1783, pp. 62-67.

2. Veg. els capítols de Joan BONET I BALTA, *op. cit.*, «El dret d'impremta "perpètua i privativa" concedit a Cervera no afavorí les publicacions de la pastoral catalana (1718)», pp. 59-62, i «La impremta de Cervera prohibeix, definitivament, l'edició de la reimpressions de llibres religiosos catalans abans autoritzats (1776)», pp. 62-64. Els fraus foren continus, però les dificultats d'impressió i de distribució de llibres en català durant el segle XVIII és evident. Crec que és degut a aquestes dificultats el fet que abundessin els manuscrits d'obres catalanes durant aquest segle.

3. Per exemple, segons la documentació aportada pel P. Andreu de Palma de Mallorca en el seu llibre *Prat de Llobregat (ensayo histórico)* (El Prat de Llobregat 1958), els llibres de la Universitat (consell municipal) del Prat de Llobregat, lloc reial, són redactats en català durant el segle XVIII excepte els documents que són tramesos a la superioritat. Així mateix les «Ordinacions» de la vila de l'Aleixar (Baix Camp) del 1791 són fetes en català, aprovades des d'Aranjuez pel duc de Medinaceli, hereu dels comtes de Prades, senyor jurisdiccional de la vila; veg. Albert Manent, *La vila de l'Aleixar i les «Ordinacions» de 1791* (L'Aleixar 1978).

4. Vegeu l'estudi ben documentat de Sebastià SOLÉ I COT, *La llengua dels documents notariais catalans en el període de la Decadència*, dins «Recerques», XII (1982).

escoles d'ordes religiosos,⁵ i com a llengua de l'Església, puix que el 1727 el Concili de la Província Eclesiàstica Tarraconense confirmà les disposicions anteriors que establien que l'única llengua pastoral de l'Església en aquesta província eclesiàstica era la catalana, tant per al clergat regular com per al secular en general.⁶ Això no obstant, per la influència de bisbes regalistes de parla castellana i de l'administració borbònica, apareixen progressivament durant el segle XVIII documents eclesiàstics en aquesta llengua.⁷

5. Tots els autors de gramàtiques catalanes dedicades a l'ensenyament durant el segle XVIII, més o menys inspirades en la de Port-Royal, eren clergues dedicats a l'ensenyament: Reixach, Ullastre, etc.

Segons Jaume CODINA, *Un quadern escolar pratec del segle XVIII* (El Prat de Llobregat 1980), «El Prat no va tenir escola d'infants fins arribar al 1724. I va ser una escola pública, catalana i confessional. Així durant tot el segle XVIII», p. 9. Al Prat, durant aquest període el mestre era pagat i contractat directament per l'Ajuntament, on feia la funció de secretari, però el mestre era examinat pel rector de Doctrina Cristiana. A altres pobles, com l'Hospitalet de Llobregat, el mestre generalment era clergue. Veg. també el capítol VI «La enseñanza primaria en Barcelona» del llibre de Francesc TORT I MITJANS, *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent, 1706-1781* (Barcelona 1978) pp. 79-88.

Als seminaris i col·legis religiosos de nivell mitjà l'ensenyament devia incloure la llengua catalana, fins al 1768 com veurem, al costat del castellà en els col·legis jesuïtes, i del llatí, perquè les persones il·lustrades sabien escriure en català. Hem vist que els mestres ensenyaven en català.

6. La Constitució II del Concili de 1727 confirma la Constitució IV de 1591 que, segons Joan BONET, o.c., 71, «explica la tradició que ve dels apòstols sobre la predicació en llengua vernacle». Observem que la documentació eclesiàstica sempre parla de llengua vernacle quan es refereix al català però evita d'esmentar el nom de la llengua catalana. Aquestes disposicions a favor del català foren defensades àdhuc per alguns bisbes borbònics catalans (com és el cas del bisbe de Vic, Ramon de Marimón) o castellans (Joan Bonet assenyalà la «valenta actitud del bisbe José de Mezquita (1748)», de Solsona, *op. cit.*, 74-75), però ja hem vist que els tortosins no van tenir tanta sort amb els seus bisbes. La tradició de bisbes castellanitzants a Tortosa ha estat llarga. Veg. Amadeu-J. SOBERANAS I LLEÓ, *Interdicció de la llengua catalana a la seu de Tortosa (contribució a la biografia del doctor Manyà)*, dins *Contribució a la història de l'església catalana Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà* (Montserrat 1983), 237-283. Més endavant comentarem l'actitud del bisbe de Barcelona Josep Climent. La castellanització d'alguns ordes o congregacions, com els jesuïtes o els benedictins de la Congregació de San Benito de Valladolid, que eren exempts de la jurisdicció episcopal, venia de lluny i naturalment no varià, però els altres ordes eren fidels a la llengua; llur documentació interna, almenys, era redactada en llatí o en català.

7. Joan BONET, «La imposició regalista de la castellanització incideix en la vida eclesial catalana (1717-1727)», o.c., 64-69.

Al Regne de València, la pèrdua del dret civil propi després de la guerra de Successió comportà una castellanització ràpida de la notaria i de l'administració local.^{7a}

Carles III, després d'expulsar els jesuïtes el 3 d'abril de 1767, dicta noves disposicions uniformistes que afecten la nostra llengua. El 23 de juny de 1768, presentada pel comte d'Aranda, signa a Aranjuez una Reial Cèdula per la qual, segons Francesc Ferrer i Gironès, «en la seva primera part s'uniformen els aranzels judicials, i sobretot, s'obliga a l'ús exclusiu del castellà en la vida pública i s'imposa a les escoles com a llengua única».⁸

L'article VI d'aquesta Cèdula mana que «En la Audiencia de Cataluña quiero cese el estilo de poner en latin las sentencias... y esto mismo recomendará el mi Consejo à los Ordinarios Diocesanos, para que en sus Curias se actúe en lengua castellana». L'article VII afecta a l'ensenyament: «Finalmente mando, que la enseñanza de primeras Letras, Latinidad y Retórica se haga en lengua castellana generalmente, donde quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias y Justicias respectivas, recomendándose también por el mi Consejo a los Diocesanos, Universidades, y Superiores Regulares para su exacta observancia, y diligencia en extender el idioma general de la Nación para su mayor armonía, y enlace recíproco». L'article VIII justifica aquestes mesures: «... por ser indispensablemente precisas para uniformar el gobierno y administración de la Justicia en los negocios forenses; teniendo relación las Escuelas menores en la lengua Castellana, con la facilidad de que los Subalternos se instruyan en ella, para exercitarla en los tribunales...».

Les intencions de la Cèdula són ben paleses en la consulta (informe) del Consejo de Castilla, que ha publicat i estudiat Francesc Ferrer: «Con este motivo se deveria también reco-

7a. Veg. Pere-Enric BARREDA i EDO, *La castellanització burocràtica a Benasual*, «Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana», VIII (Àrea 7. Història de la llengua) (València 1989), 247-257.

8. FRANCESC FERRER i GIRONÈS, *La persecució política de la llengua catalana* (Barcelona, 1985), 35.

mendar a los Ordinarios Diocesanos para que en sus Curias se actúe precisamente en Lengua Castellana cesando la práctica de la latina o Lemosina... Para esto seria preciso tambien que la enseñanza de primeras Letras, Latinidad y Retórica fuese en Lengua Española, porque sin esto no puede hacerse general, como conviene a la mayor unión de todas las Provincias de la Monarquía que es un punto esencial sobre que debe trabajar todo Gobierno, para que depuesto todo espíritu provincial se subroge el laudable de Patria o Nación».⁹

La transcendència d'aquestes disposicions fou molt gran i fins i tot hagué d'acatar-les un bisbe episcopalista i antiregalista com Josep Climent, que fins llavors s'havia mostrat favorable a la llengua catalana,¹⁰ però és evident que foren dicta-

9. Francesc FERRER, o. c., 40.

10. F. TORT, o. c., 191-199. Tort creu que el bisbe Climent era un promotor de la renaixença catalana. Joan Bonet i Baltà, després d'admetre aquesta opinió en el pròleg a aquesta obra, afirma que Climent i l'andalús Gabino de Valladares (bisbe de Barcelona entre el 1775 i el 1794) «obeïren servilment el rei i establiren operativament una pedagogia apressada que aspirava a la substitució del català pel castellà en les institucions de pastoral eclesiàstica. En els seus escrits, sobretot del bisbe Climent, hi ha frases que volen justificar el canvi, quan afirmen que aspiren a la promoció cultural il·lustrada». J. BONET, o. c., 84. Potser és exagerat de considerar servil el bisbe Climent pel fet que, obeint les disposicions reials, va haver d'introduir el castellà en el seminari. Pensem que no va imposar el castellà als llibres parroquials, com va fer a Mallorca el bisbe Juan Díaz de la Guerra. Veg. Gabriel LLOMPART, *La real cédula de 1768 sobre la difusió del castellà i la seva repercussió en la diòcesi de Mallorca*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», XXXIII (1965), 357-376; i J. MASSOT, *Església i societat a la Mallorca del segle XX* (Barcelona, 1977), 13-16. Segons Joana Serra de Gayeta, la darrera inscripció en català als llibres parroquials de Pollença és del 9 de març de 1773 i la primera en castellà de l'11 de març de 1773, totes dues fetes per la mateixa persona que en la primera signa «Guillem Martí Prevere i Vicari» y en la segona «Guillermo Martí Presbitero y Vicario», *Prenoms a Pollença (Mallorca) de 1690 a 1975*, dins el «Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica» XXII (desembre 1985), 59. L'autora creu que la castellanització dels registres mallorquins és deguda a la Nova Planta de Felip V, però és evident, per la data del canvi, que es tracta de l'aplicació del decret de Carles III per part del bisbe Díaz de la Guerra.

Climent abans d'ésser bisbe de Barcelona havia estat rector de la parròquia de Sant Bartomeu de València entre el 1740 i el 1748, en la qual els registres parroquials foren redactats en català fins el 1762; veg. PITTARCH, o. c., 53-54.

Ramon O'CALLAGHAN als *Anales de Tortosa e historia de la Santa Cinta II* (Tortosa 1887) afirma que les actes capitulars antigament es redactaven en llatí, però des del començament del segle XVII la part narrativa és en llatí i l'acord en català (pp. 62), i que es van començar a escriure en castellà l'any

des per un règim despòtic i contra la voluntat de la població.¹¹ Per això hi degué haver resistència a aplicar-les i acceptar-les, de manera que fou més efectiva als seminaris, controlats pels bisbes, que no pas a l'ensenyament primari, sota el control dels rectors. Aquestes disposicions restrictives de Carles III sembla que van tallar un inici de ressorgiment del català que es palesava en una modernització i extensió de l'ensenyament en català (Reixach, Ullastre, etc.), en un augment de les publicacions en la nostra llengua i fins i tot en una extensió del seu ús, de manera que el bisbe Climent de Barcelona va passar del llatí al català en la redacció de les actes i decrets de les visites

1769 (p. 63), és a dir, l'any següent de la «Cédula» de Carles III. El bisbat de Tortosa s'estenia per terres del Principat, del País Valencià i també d'Aragó, al Matarranya, totes elles de parla catalana. Per aquestes circumstàncies, el capítol tortosí estableix el 3 de juliol de 1630 (l'acord és redactat en llatí) que en endavant al púlpit de la catedral els predicadors prediquin la divina paraula en sa llengua nativa, els qui siguin de Catalunya en català, els de Castella en castellà, els d'Aragó en aragonès i els de València en valencià, a fi que els fidels s'instrueixin amb més facilitat (pp. 63-64). Deixant a part el castellà, que només hi devia ésser parlat pels militars de la guarnició, aquesta triple denominació per a una mateixa llengua demostra els condicionaments politico-territorials, extralingüístics, per a anomenar-la, perquè és evident que ni els fidels tortosins eren trilingües (o quadrilingües), ni s'hi produïa cap fenomen de glossolàlia. A l'arxidiòcesi de València la castellanització dels registres parroquials fou obra de l'arquebisbe Andrés Mayoral, vers el 1742; veg. V. PÉREZ, *o. c.*, nota 1, i Emili CASANOVA, *Memòries d'un capellà del segle XVIII* (València 1989), 12.

11. Que aquest règim de despotisme il·lustrat centralista era impopular i opressiu, encara que vulguin fer creure el contrari els qui exalcen el regnat de Carles III, es féu ben palès en ocasió de la revolta de les Quintes, el 1773, que fou interpretada pel Consejo de Castilla com un moviment separatista en el qual estava implicat el bisbe Climent, de manera que obligà a dimitir aquest bisbe i reprimí violentament la revolta. Vegeu els capítols «Motín de Quintas» del llibre citat de F. TORT, 348-361 i «Dimisión forzosa», 362-383, i llegiu la inefable opinió del Consejo de Castilla de 10-IX-1774: «El Consejo, Señor, halla confirmado en este expediente el orgulloso espíritu que revive i domina el corazón de los catalanes para restituirse a las libertades de los antiguos fueros que por justas y graves causas les están derogados y el anhelo que muy a las claras descubren de gobernarse por distintas reglas y leyes que las comunes a toda la Nación...». Així mateix, aquest Consell va denunciar la diputació que s'havia creat a Barcelona per a resoldre el conflicte, amb l'autorització del Capità General i de les altres autoritats borbòniques locals, perquè s'havia arrogat una representativitat illegal en erigir-se «en democracia o república con notable perjuicio y acatamiento de los derechos de la soberania y usurpación de las facultades», TORT, *o. c.*, 358.

pastorals. Creiem que concomitantment a la represa econòmica del país, l'ús de la llengua catalana s'hauria desenvolupat progressivament tant en l'ús literari com en la consideració social,¹² però després del 1768, si bé l'ensenyament del català no desaparegué del tot, és evident que les classes socials il·lustrades, la noblesa i la burgesia, adoptaren progressivament l'ús del castellà com a llengua escrita. Així, mentre que Josep Finestres (1688-1777), des de Cervera, escrivia sovint les seves cartes en català, un catalanista de la pre-renaixença com Pròsper de Bofarull (1777-1859) escrivia sempre en castellà al seu nebot Salvador Brocà.¹³ Però malgrat aquestes pressions, els clergues de diverses diòcesis i els escrivans o notaris continuaven fent llurs escriptures en català.¹⁴

Durant el domini napoleònic Tomàs Puig va induir el mariscal Augerau a fer una política de recuperació de la llengua catalana en l'ús públic, i per aquest motiu foren publicats en català i en francès els avisos oficials, el *Diari de Barcelona* i en català les actes de l'Ajuntament de Barcelona, a sol·licitud del regidor Antoni de Ferrater; però, malgrat les especulacions polítiques de Tomàs Puig, l'adopció del català pels ocupants francesos era purament estratègica, perquè llur intenció era d'unir en tot Catalunya a l'Imperi. Amb tot, aquesta assimilació havia d'ésser per força progressiva i entretant calia traduir els codis napoleònics per tal com la major part dels habitants

12. Veg. Antoni COMAS, *Les excel·lències de la llengua catalana* (Barcelona 1967) i l'estudi *De «Les excel·lències de la llengua catalana»* de Joan Martí dins el volum d'«Homenatge a Antoni Comas» (Barcelona 1985), 221-250.

13. Josep IGLÉSIES, *L'epistolari de Pròsper de Bofarull a Salvador Brocà* (Reus 1960); Pròsper de Bofarull, malgrat els catalanismes evidents de les seves cartes en castellà, només escriu en català una nota destinada al seu masover «Digasli a Joanet en català...», p. 201.

14. L'ús del català en els registres eclesiàstics varia a partir d'ara al Principat segons l'afany que posaven els bisbes a aplicar la «cèdula» de Carles III. Per exemple, a la diòcesi de Vic la introducció anà a càrrec de Francesc de Pleyan, bisbe d'aquesta diòcesi entre 1783 i 1793, mentre que a Girona l'executor fou el bisbe Dionisio Castaño (1825-1834) a partir del sínode diocesà que es va celebrar el 1828; veg. Joan BUSQUETS i DALMAU i Joaquim NADAL i FARRERAS, *Les possibilitats de la demografia històrica a les comarques gironines: inventari dels arxius parroquials de la diòcesi* (Girona 1975), 30-31. A Barcelona, com veurem, el català s'hi mantingué fins a la segona meitat del segle XIX.

del Principat no entenia el francès. L'administració borbònica va consultar a una comissió de juristes col·laboracionistes si els codis s'havien de traduir al català o al castellà. Aquests juristes, que provenien de l'administració borbònica i s'havien habituat a escriure en castellà, malgrat que eren catalans, recomanaren la traducció al castellà. Els motius que addueixen no són evidentment llur ineptitud sinó pretextos, per exemple que «la llengua castellana es la llengua de les Acadèmies i dels espectacles. Té una Gramàtica, una Ortografia i un Diccionari, i no hi ha en canvi cap Gramàtica ni Ortografia catalana, i els diccionaris catalans són molt incomplets», però contra l'opinió d'aquests juristes el baró de Gérando, intendent francès de l'Alta Cerdanya, escriu al ministre francès Regnier «que l'ús de la llengua castellana o espanyola no havia estat introduït a Catalunya fins a l'època de la submissió d'aquesta província a les lleis generals d'Espanya... l'època en què les places de la magistratura arrabassades als catalans foren reservades als castellans sols; una època de la qual els catalans conserven un dolorós record..., que els juristes del país prefereixen el castellà perquè estan més habituats a escriure'l... Però la llengua catalana té les seves gramàtiques, els seus diccionaris, la seva literatura. Les Constitucions de Catalunya, que contenen els codis d'aquesta província, estan escrites en català. Els notaris redacten quasi totes les escriptures en català».¹⁵

Aquesta descripció de la llengua catalana dins el territori d'administració francesa és ben important perquè indica que, malgrat els atacs al català del despotisme il·lustrat, encara era possible un redreç de la situació al començament del segle XIX. Aquest redreç hauria pogut ésser assumit pel corrent li-

15. Joan MERCADER I RIBA, *Catalunya i l'Imperi napoleònic* (Montserrat 1978), 108-123 i 227-243. Joan Mercader, confirmant la intuïció de Ferran Soldevila, opina que la famosa *Gramàtica i apologia de la llengua catalana* de Josep-Pau Ballot, publicada el 1814, no fou casual, sinó que era una resposta a les «discussions sobre la viabilitat literària de la llengua catalana menystinguda per molts lletrats d'aquell temps, afrancesats o no, que la consideraven llengua morta», o. c., 241.

beral que des de Cadis s'afanyava a superar el despotisme de l'antic règim; però, com veurem, la tendència triomfant del liberalisme espanyol fou la jacobina, centralista i uniformadora, continuadora en aquest sentit del despotisme il·lustrat que pretenia superar; a més, si la política de l'antic règim es basava en la imposició, i per tant era rebuda com una opressió, amb el règim liberal la sobirania teòricament era en el poble i, des del costat progressista, calia rebre de bon grat qualsevol disposició de la Constitució. El centralisme dels liberals espanyols mirava amb desconfiança fins i tot les Junes Provincials que havien estat creades per tal de lluitar contra el domini napoleònic; per això el poeta i polític liberal madrileny Manuel José Quintana en el manifest redactat per ell que va publicar-se el 28 d'octubre de 1809 per tal de convocar les corts el primer de gener de 1810 afirmava que «la hidra del federalismo, acallada felizmente en el año anterior con la creación del poder central, osa otra vez levantar sus cabezas ponzoñosas».¹⁶

El liberalisme espanyol, doncs, en lloc de rectificar la política absolutista d'opressió a la llengua catalana, adoptà la norma del despotisme il·lustrat, «un Estat (dit Nació pels liberals), una llengua» i imposà el castellà en tots els nous organismes que el règim constitucional establia en substitució dels de l'antic règim.¹⁷

Generalment les lleis fonamentals del règim constitucional, ni tan sols la Constitució de 1812, tan reglamentista en molts aspectes, no parlaven de cap sistema lingüístic. En tot cas, deixaven aquest punt per als reglaments i normes de rang inferior, com ha posat en relleu Francesc Ferrer, seguint en

16. Josep FONTANA, *Joan Mercader i la història del regnat de Josep Bonaparte*, «L'Avenç», LXIV (octubre 1983), 7. Josep Fontana afirma, i nosaltres compartim aquesta opinió, que, les paraules de Quintana, «si en modernitzeu l'estil, poden semblar, per allò que realment diuen, ben actuals —vull dir, ben semblants a moltes que es diuen i escriuen aquests dies».

17. Quan parlo de liberals hi incluc tots els qui eren partidaris del règim constitucional, fossin moderats o progressistes, perquè en aquest punt no sembla que hi hagi diferències. I quan parlo de liberals espanyols incluc els catalans que admetien la premissa «un Estat, una llengua».

això també la política absolutista d'actuar amb providències «templadas y disimuladas... para su ejecución sin manifestarla» (la intenció).

D'aquesta manera el castellà fou des del primer moment la llengua dels nous ajuntaments constitucionals, de les diputacions provincials, és a dir, de tot el règim local, on fins ara s'havia mantingut el català, de la totalitat de l'ensenyament per mitjà de la nova «escuela nacional» i els instituts «nacionals» de batxillerat;¹⁸ i a l'església, en els bisbats on s'havia mantingut l'ús escrit del català, fou introduït el castellà aprofitant l'aplicació del Concordat del 1851.¹⁹ Així, a la diòcesi de Barcelona, on les bisbes no havien imposat el castellà, la darrera acta del capítol en català és del 27 d'abril de 1855 i la primera en castellà del 4 de maig del mateix any; en aquesta es fa constar: «La comisión encargada de examinar si habia algún inconveniente en mudar la redacción de estas actas capitulares, escribiéndolas en adelante en castellano, dice: que despues de haber examinado los antecedentes que existen acerca de otra variación parecida [del llatí al català], que se hizo dos siglos atrás, es de dictamen que la variación puede acerse. Acuerda: que desde hoy en adelante se redactarán las actas capitulares en castellano». Aquesta acta no explica les raons del canvi, però la de l'11 de maig en dóna la pista: «El Sr. Deán recuerda que en un parlamento celebrado el día dos de abril (del qual no hi ha acta), se leyó una R^l Orden de fecha 27 de Marzo en la que S.M. declara, que arreglada esta Sta. Iglesia conforme al Concordato por su antigua constitución, quedando en su fuerza y vigor el derecho común, y que habiéndose acordado en dicho parlamento que V.S.I. se ocuparía lo más pronto posible de los particulares a que la mencionada R^l Orden se

18. A l'ensenyament primari, que fins llavors era en català, es on trobem major nombre de disposicions prohibitives respecte del català: Veg. F. Ferrer, o. c., 63-70. Però fins als epitafis dels cementiris fou imposat el castellà: veg. Joan ALEGRET, *Tres textos polèmics, reivindicadors de la llengua catalana, publicats el 1838 a «El Guardia Nacional», «In memoriam Carles Riba (1959-1969)»* (Barcelona 1973), 15-25.

19. Com hem vist, en diverses diòcesis els bisbes havien imposat abans el castellà en l'administració eclesiàstica.

refiere, lo hace presente a fin de que V.S.I. se ocupe de ello si lo juzgue (sic) conveniente».²⁰ A partir d'aquest moment progressivament fou substituït del tot el català pel castellà en l'administració eclesiàstica, en les parròquies antigues i en les parròquies noves des del moment de la seva creació; la darrera partida en català del Llibre d'Òbits de la parròquia del Pi, una de les parròquies més velles de Barcelona, és del 15 de novembre de 1858, i la primera en castellà del 19 de novembre de 1858.²¹

En el registre civil creat el 1870 en temps del general Prim l'exclusivitat fou total i obligava a traduir al castellà els documents escrits en idioma estranger o «en dialecto del país».²² La generalització del castellà en els registres civils i eclesiàstics comportà la castellanització de l'antroponímia catalana, sobretot dels noms de fonts, en els documents oficials. La toponímia oficial també fou castellanitzada o desfigurada en els registres civils i mapes oficials.

Al notariat, darrer reducte del català escrit en documents públics, fou exclòs el català tant per la llei de 1862 com en el reglament de 1874. En general la nova legislació liberal, ja fos progressista ja fos moderada o conservadora, coincideix a proclamar el castellà com a idioma únic oficial a tots els efectes, i en el cas excepcional que hom apliqués un «dialecto del país» calia fer una traducció a la llengua oficial perquè el document o la declaració fos vàlida.²³ És a dir, el liberalisme es-

20. Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona. En el llibre d'«Exemplars» (crònica de la Seu) la darrera nota en català és del 10 de gener de 1832, i l'anotació següent, sense data i de mà diferent, és en castellà. No hi consta el motiu del canvi i ha d'ésser posterior al 1833. Sembla que el redactor en castellà, que explica fets de govern episcopal anteriors al 1832 i d'altres referents al temps del bisbe absolutista Pau de Sitjar, és més governamental i coincideix amb el nomenament del bisbe Pedro Martínez de San Martín, natural de Pamplona, canonge de Burgos.

21. No he pogut consultar els altres llibres d'aquesta parròquia perquè foren destruïts el juliol de 1936.

22. F. FERRER, o.c., 72.

23. No m'estenc a citar totes les disposicions oficials contra el català, que han estat laboriosament aplegades i escaientment comentades per Francesc Ferrer i Gironès en el seu llibre suara esmentat.

panyol, sense distinció de matisos, badejà totalment el català dels darrers reductes en què havia romàs durant l'antic règim borbònic. Després d'eliminar l'ús del català escrit de les institucions, intentaren els liberals de restringir-ne l'ús oral, sobretot en els llocs en què podia mantenir una difusió social més àmplia, és a dir, en el teatre (1867) i en la catequesi i la pastoral eclesiàstiques, fins al començament del segle xx (1902).²⁴ Ja veiem, a més, que la «llengua particular» o «lengua lemosina» dels documents oficials del segle xviii es converteix en el «dialecto del país» en la legislació liberal del segle xix.²⁵

Els liberals catalans, és a dir tots aquells que d'una manera o altra feien costat als nou règim constitucional, tenien una actitud contradictòria. Per un cantó estimaven Catalunya, la seva llengua i les seves particularitats en general, revalorades pel Romanticisme, i fins i tot van iniciar la Renaixença literària; però no van formular cap programa coherent de normalització del català.

La contradicció que hem assenyalat apareix des del primer moment. Un dels liberals catalans més exaltats, present a Cadis, el mataroní Antoni Puig i Blanch (o Puigblanch) escrivia el 1811 des de Cadis a la seva obra *La Inquisición sin máscara*: «Se hace indispensable (que tot fill del Principat) abandone el idioma provincial, si ha de estrecharse más y más bajo las nuevas instituciones con el resto de la nación, e igualarla en cultura. Desagañémonos ya...; quedará privado de una gran parte de la ilustración que proporciona la recíproca comunicación de las luces, el que no posea como nativa la lengua nacional». Segons Enric Jardí, a l'exili (a Londres) els

24. Per al teatre, veg. F. FERRER, o.c., 71, i per a la catequesi, ultra aquesta obra, el capítol I «Crisi i enfortiment del cristianisme català de Felip V a Primo de Rivera» del llibre citat de Joan Bonet i Baltà. Durant l'antic règim el teatre en català ja havia estat prohibit per Godoy en 1801.

25. FERRER, o.c., 59-60. El terme *dialecte* fou aplicat ocasionalment al català pel fet que no era una *llengua nacional* pels autors de la Renaixença, en un sentit equivalent al de *llengua provincial*. Veg. Horst HINA, *¿Dialecto o lengua? Sobre el estatuto literario del catalán en el Romanticismo*, a «Miscel·lània Aramon i Serra», II (1979), pp. 285-295.

punts de vista de Puigblanc canvien. Lector infatigable, devora una gran quantitat de llibres catalans antics i a les seves *Observaciones sobre la lengua catalana*, escrites vers el 1816, que és un comentari de la *Gramàtica i Apologia* de Ballot, fa un elogi del català i de les seves bel·leses que desconeixen els qui el menystenen i l'abandonen per «otro muy inferior», el castellà. Per aquest motiu, «Resuelto a tantear mis fuerzas con un poema, siquiera para ya que haya de morir este idioma, se le sepulte con honra, quedando, con él, un escrito que merezca leerse...», escriu «Les comunitats de Castella», precedent i inspirador de l'oda «La Pàtria» d'Aribau.²⁶ Aribau, el 1833 envorava des de Madrid el català, segons ens diu en la seva famosa oda, però fou un il·lustrat liberal que el 1815 creava a Barcelona la Sociedad Filosófica que exclouia voluntàriament l'ús de català, i el 1820 donà suport a la revolució liberal que dividí Catalunya en quatre províncies. Tots els catalans que acceptaven el règim liberal, moderats o progressistes, a Madrid o a Barcelona, i que col·laboraven en la Renaixença, havien de resoldre, com poguessin, aquesta contradicció. Manuel Jorba ha estudiat perfectament com la va resoldre personalment Milà i Fontanals. Tot remarcant l'opinió de Puigblanch «Del esforç espanyol l'èxit desventurat», Milà classifica el català com a «lengua provincial» i reserva al castellà el caràcter de «llengua nacional». Conseqüentment, formula una diglòssia conscient, no sense vacil·lacions; reserva al català les relacions afectives amb «acentos que no pueden compensar las bellezas de lengua alguna extraña y adquirida»; però «... encerrar en los rústicos y accidentales modismos de los dialectos locales pensamientos filosóficos, cosmopolitas, universales, nos parece exigir de una aldeana la expresión

26. Enric JARDÍ, *Antoni Puigblanch* (Barcelona, 1960). Entre els liberals exiliats catalans de 1814-1820 es devia mantenir algun sentiment «particular» perquè segons Lafuente hi havia «tres parcialidades» entre els liberals exiliats: «la que capitaneava Mina, la que seguia la bandera de Torrijos y la fracción catalana que reconocía por jefe al veterano general don Francisco Milans (del Bosch)», mort el 1829; i, encara, del nou exili liberal de 1830 hi ha notícia de la formació d'una Junta General Catalana a Montpeller el 1831. JARDÍ, *o.c.*, 234-235.

propia de las *Meditaciones* de Lamartine o del *Ideal* de Schiller». ²⁷ De fet Milà no protestà de la progressiva generalització del castellà en la vida pública, excepte quan denuncià la llei del notariat del 1862 que disposava que tots els instruments públics fossin escrits en castellà. ²⁸ Ni tant sols Jaume Balmes, que encara que solia dir, segons Torras i Bages, «tinc la monarquia al cap i la democràcia en el cor», que era ben independent i crític en relació amb el règim liberal, i que estimava Catalunya i la seva llengua, superà aquesta contradicció, ²⁹ malgrat que desaconsellava la vinculació de la política catalana amb els partits polítics del temps.

Més lúcida era Joaquim Rubió i Ors quan el 1877 denuncià, com ha posat de manifest Margalida Tomàs, que «no es pot dir que la llengua catalana morí amb les llibertats catalanes; el descrèdit de l'idioma no es deu a les centúries que precediren el segle XIX ni a les "varoniles generaciones educadas más en el amor de sus libertades y en la manera de defenderlas que en sutilizar acerca de ellas", sinó al segle present, al fet que després de la Guerra del Francès el català hagués estat tret de les escoles pels governs de tots els partits, al fet que la gent, fills o néts de la del 1808, renegà del seu origen, etc.» ³⁰ És clar que, quan en el pròleg del *Gaiter del Llobregat*, el 1841, diu que «ha pres a son càrrec lo recordar a sos com-

27. Manuel JORBA, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època* (Barcelona 1984), pp. 144-184, i del mateix autor, *Actituds davant la llengua en relació amb la Renaixença*, dins *Actes del sisè Col·loqui... Roma 28 setembre-2 octubre 1982* (Montserrat 1983), 127-151. A Mallorca els liberals adoptaren la mateixa actitud en relació amb la llengua; veg. l'estudi de Josep MASSOT i MUNTANER, *La Societat d'amics del país, Jaume Pujol i el català de Mallorca*, inclòs en el seu llibre *Els mallorquins i la llengua autòctona* (Barcelona, 1985³), 117-136; i també: Josep SUREDA i BLANES, *Mallorquins d'ohir* (Palma de Mallorca, 1974), 162.

28. M. JORBA, *Manuel Milà i Fontanals...*, o. c., 182.

29. Ignasi CANANOVAS, *Balmes: la seva vida, el seu temps, les seves obres*, II, 401-405; Hilari RAGUER, *El catalanisme de Balmes*, dins *Contribució a la història de l'Església catalana. Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà* (Montserrat 1983), 180-218; Miquel BATLLORI, *Orientacions i recerques. Segles XII-XX* (Montserrat, 1983), pp. 117-121.

30. Margalida TOMÀS, *Notes sobre la Renaixença i els seus orígens*, a «Recerques», IX (1979), 148. Recordem que Rubió i Ors presidí el 1885 l'acte públic que per iniciativa del Centre Català decidí la presentació del Memorial de Greuges.

patricis llur passada grandesa, i desterrar la vergonyosa i criminal indiferència amb què alguns miren lo que pertany a sa pàtria...», que «En quant a lo que li puguén contestar de què també lo castellà pot despertar en nosaltres iguals sentiments sempre que s'ocupe en celebrar les glòries de nostra pàtria, lo autor d'esta collecció se contentarà amb respondre'ls que se posen la mà sobre el pit, i que judiquen després per lo que aquest los diga» i que «Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política, puix pesa molt poc en comparació amb les demés nacions, les quals poden pesar en lo plat de la balança a més de lo volumen de sa història, exèrcits de molts mils hòmes i esquadres de cent navios; però sí a la llièraria, fins a la qual no s'estén ni se pot estendre la política de l'equilibri», Rubió i Ors adoptava una posició molt més lúcida que la dels altres prohoms iniciadors de la Renaixença. Era l'única actitud possible de redreç de la llengua, mentre que no variessin les condicions polítiques i socials. En tot cas era molt més lúcida que la de Víctor Balaguer, que reivindicava la contribució del liberalisme a la Renaixença mentre ell s'integrava progressivament en la política espanyola. Per aquest motiu, el 1881, li retragué Valentí Almirall: «Lo catalanisme no és l'espanyolisme, per la senzilla rahó que las duas paraulas expressan idees distintas (...). Desenganyi's lo senyor Balaguer (...). Los espanyolistes aspiran a una pàtria gran, unificada i centralisada (...). Ab això, senyor Balaguer, deixi's de intentar lo impossible. Si el catalanisme no li agrada, que no s'hi fiqui, però no tingui la pretensió de falsejar-lo».³¹

No volem retreure en aquestes línies les mancances ni les contradiccions personals dels homes del temps de la Renaixença, que va poder superar la generació que els seguí, sinó les contradiccions del sistema que els va tocar de viure. Joaquim Molas ja ha assenyalat que en un context clarament monolingüe català, la pressió prohibitiva o restrictiva havia actuat prou eficaçment per tal de condicionar un canvi de

31. Citar per M. JORBA, *Manuel Milà i Fontanals...* o.c., 163.

llengua en usos públics i culturals.³² De fet, hagueren de lluitar contra el centralisme en múltiples camps, culturals i socials: arqueològic (respecte al manteniment i valoració del nostre patrimoni artístic), jurídic (manteniment del dret particular) i econòmic (proteccionisme que facilités el desenvolupament industrial). Aquesta pressió prohibitiva o restrictiva afectà plenament el pòcés d'industrialització i del comerç que se'n derivava, el qual, malgrat que era un fenomen ben català, es desenvolupà, pel que fa a la documentació escrita, del tot en castellà, cosa que ha condicionat notablement l'ús escrit i, en general, tot el procés de normalització posterior de la nostra llengua.

El liberalisme espanyol accentuà progressivament el caràcter despòtic que havia tingut des del seu origen, fins a eliminar del tot el component liberal i esdevenir dictatorial al segle xx amb Miguel Primo de Rivera. Però a aquesta dictadura, i a la successiva, per a oprimir el català no els calgué modificar la doctrina que havia tingut el liberalisme, o semiliberalisme, unitarista espanyol al segle xix des del seu origen i que aquest havia heretat de l'absolutisme borbònic.

És evident que el liberalisme unitarista, hereu directe del centralisme despòtic, era una via morta per al reconeixement dels drets de la nostra llengua i de la nostra cultura en general. Només del federalisme (que ja havia estat temut, com hem vist, pels liberals centralistes de Cadis) podia sorgir una *vía moderna* que permetés d'evolucionar el moviment de la Renaixença vers un catalanisme polític que inclogués en el seu programa la normalització de l'ús de la llengua catalana. No fou però el federalisme espanyol de Pi i Margall el qui havia de recollir les aspiracions de la llengua catalana; tot i que possibilitava la creació d'un estat català dins la nació espanyola, el projecte de Constitució federal de la República Espanyola de 1873 no fa cap referència a la llengua que podrien adoptar

32. Joaquim MOLAS, *La cultura durant el segle xix*, dins *Història de Catalunya*, Salvat V (Barcelona, 1979), 177-191; Vegeu també M. JORBA, *Manuel Milà i Fontanals...*, o. c., 164-165.

aquests estats.³³ Fou el federalisme català —el qual, des del pacte de Tortosa del 1868, conduït per Valentí Almirall, evolucionà progressivament fins a esdevenir catalanisme polític—³⁴ qui reivindicà clarament la normalització de la llengua catalana, tan al Memorial de Greuges del 1885 com a les Bases de Manresa del 1892.

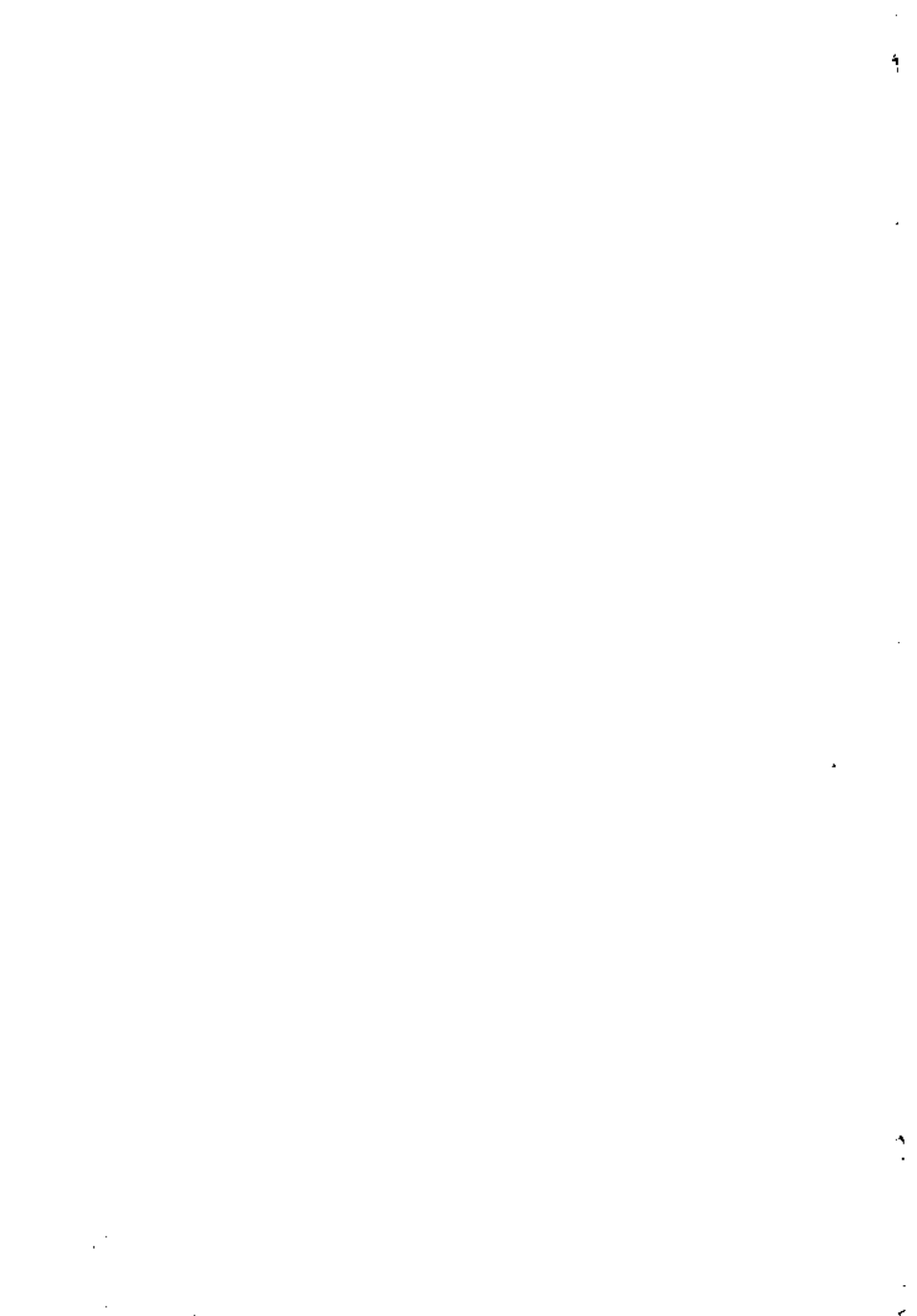
És clar, doncs, que els polítics catalans vinculats als partits espanyols en ocasions defensaren ben meritòriament diversos interessos catalans, per exemple, el proteccionisme i el dret civil català, però no reivindicaren l'ús de la llengua catalana més enllà dels Jocs Florals; aquest és el cas de Manuel Duran i Bas.³⁵

Com a conseqüència d'aquest desinterès envers la llengua, molts dels llinatges catalans d'origen liberal que no s'integraren en el catalanisme polític, sinó que seguiren l'evolució del liberalisme espanyol, tard o d'hora esdevingueren castellanitzats o espanyolitzats del tot quant a l'ús lingüístic.

33. F. FERRER, o. c., 72.

34. Vegeu el cap. II «Descabellament de la Renaixença: el període positivista» del llibre d'A. ROVIRA i VIRGILI, *Els corrents ideològics de la Renaixença Catalana* (Barcelona 1966). Rovira afirma que «Almirall és, en la Renaixença, el més fidel representat del corrent positivista aplicat a la política (...) Se sent distanciat de les tendències romàntiques pels seus gustos literaris i artístics, i encara més per la seva creença que el moviment renaixentista ha d'anar més enllà dels versos i les cançons i ha d'entrar decididament en el camp de la cultura, de la política i de les realitzacions pràctiques»... «Si restaurem una llengua, una història, un caràcter (afirmava Almirall) farem alguna cosa més que versos innocents i funcions inofensives». ROVIRA, o. c., 48-49.

35. Veg. el capítol X «El precatalanisme» del llibre de Joaquim de CAMPS i ARBOIX, *Duran i Bas* (Barcelona 1961), 177-196.

10. La llengua catalana i el règim de la Restauració

PRECEDENTS

Encara que a partir del segle XVI, amb la unió de les corones d'Aragó i de Castella (fet que comportà l'abandó del català com a llengua de la cort), la pressió castellanitzant sobre els territoris de parla catalana fou forta culturalment i socialment, particularment al Regne de València, cap disposició legal no limitava o restringia l'ús de la llengua catalana, que, juntament al llatí, continuava essent la llengua de les institucions pròpies. A més, l'Església adoptà el català en tots els usos i activitats que segons les disposicions del concili de Trento s'havien de realitzar en llengua vernaclea, com l'activitat pastoral i els registres parroquials.

Després de la Guerra de Successió, al Principat, a les Illes (excepte Menorca) i al País Valencià s'introduí el castellà en les institucions que creà el nou règim borbònic o que hi foren modificades substancialment, és a dir, en l'exèrcit, en l'administració territorial (Audiència, Intendència), en els ajuntaments que eren caps de corregiment i en les acadèmies que es crearen en aquest període.

Malgrat aquestes imposicions, la llengua catalana es mantingué en molts usos públics encara; per exemple, en l'administració local (excepte en els caps de corregiment), en l'ensenyament elemental i en la notaria. Al País Valencià, però, la

pèrdua del dret civil propi comportà molt aviat la castellanització de l'activitat notarial i de l'administració local.

Hem de tenir en compte, també que tant en l'ensenyament superior com en l'administració judicial l'ús del llatí era ben important. Amb tot, durant el segle XVIII hi hagué una tendència a substituir la llengua clàssica per les llengües modernes, que en el cas d'aquestes institucions serà el castellà, no pas el català.

La Reial Cèdula signada a Aranjuez per Carles III el 1768 introduí noves mesures restrictives de la llengua catalana, particularment en l'ensenyament elemental i mitjà, que era a càrrec o sota control de l'Església. La pressió del castellà es féu més intensa, però no es modificà substancialment l'ús lingüístic en les institucions locals ni en la notaria ni en els llibres eclesiàstics, i hi ha constància que en l'ensenyament local continuava usant-se el català.

Malgrat aquestes impositcions, el reviscolament del català en la vida pública al Principat durant el període de dominació napoleònica és una mostra del fet que la normalització del català hauria pogut ésser relativament fàcil amb un règim polític favorable.

Ja entrat el segle XIX, l'extensió del liberalisme, que volia superar el caràcter absolutista de l'antic règim, semblaria que havia de rectificar el tractament opressiu que fins llavors patia la llengua catalana, però el liberalisme espanyol prengué des del començament un caràcter centralista i antifederal de manera que adoptà la norma del despotisme anterior «un Estat (dit Nació pels liberals), una llengua» i imposà el castellà en els nous organismes que els règims constitucionals establien en substitució dels de l'antic règim i en l'ensenyament a tots els nivells. També fou imposat el castellà en l'administració eclesiàstica aprofitant l'aplicació del concordat de 1851.

La nova legislació liberal obligava, a més, a redactar en castellà tota la documentació comercial. Aquesta mesura afectà plenament el procés d'industrialització i d'extensió del comerç que se'n derivava, el qual, malgrat que era un fenomen ben català, es desenvolupà, pel que fa a la documentació

escrita, del tot en castellà ço que ha condicionat notablement l'ús escrit del català i, en general, qualsevol procés posterior de normalització de la llengua catalana.

A més, el 1870, durant el mandat del general Prim, fou creat el registre civil, que utilitzà exclusivament el castellà, la qual cosa comportà la castellanització de l'onomàstica personal catalana. La toponímia oficial també fou abusivament castellanitzada o desfigurada en la cartografia i en els nomenclàtors oficials.

Per últim, tant la llei com el reglament de 1874 comportava la castellanització de la notaria, últim reducte d'utilització del català en documents de caràcter públic.

Paral·lelament a aquesta imposició total del castellà en l'activitat oficial i en l'ensenyament, es desenvolupava el procés de la Renaixença literària. Els primers representants d'aquest moviment adoptaren una posició contradictòria: estimaven Catalunya, la seva llengua, la seva història i les seves particularitats en general, especialment el dret, però no van formular cap programa coherent de normalització del català, sinó que participaven d'una manera o altra en les activitats del nou règim que bandejava totalment el català de la vida pública. Aquest és el cas, per exemple, d'Antoni Puigblanch, d'Aribau i també de Milà i Fontanals, segons el qual, almenys al principi, el català s'havia de reservar per a la comunicació i l'obra literària de caràcter més afectiu.

Sota aquests condicionaments naixia la Renaixença, i fou Joaquim Rubió i Ors, en el pròleg a les seves Poesies de 1841, qui els va exposar amb més lucidesa. Després de fer un clam contra contra «la vergonyosa y criminal indiferencia ab que alguns miran lo que pertany á sa patria», descriu les esplendors pasades, manifesta l'actitud ètica d'escriure en català i formula un programa d'actuació possibilista, adaptat a les circumstàncies polítiques: «Catalunya pot aspirar encara á la independència, no á la política..., pero si a la lliteraria, fins á la qual no se estent ni se pot estendrer la política del equilibri».

Uns anys més tard, el 1859, d'acord amb aquest programa s'instauraren els Jocs Florals, que foren la màxima expressió

pública que el règim liberal permeté a la llengua i a la cultura catalanes. Però és evident que aquest plantejament inicial era insuficient per a assegurar la supervivència de la llengua en el món modern, com es pot comprovar clarament en la història contemporània de l'occità. Calia anar més enllà en el procés de normalització, que no es podia limitar a l'ús literari.

LA RESTAURACIÓ

La Restauració borbònica del 1874 fou un moviment nascut com a reacció contra la Primera República, de caràcter federal, i heretà el caràcter centralista i unitari tradicional del liberalisme espanyol. En aquest sentit consumà el bandejament del català en l'administració i de l'ensenyament, encara que en aquest sentit poca cosa restava a fer sinó acomplir la legislació anterior. Així, el 1881 la nova llei d'enjudiciament civil obligava a redactar en castellà tota la documentació, de manera que qualsevol escrit redactat en una altra llengua havia d'ésser traduït perquè tingués valor legal. Aquesta disposició afectava tota la documentació privada i el tràfic mercantil.

En aquestes circumstàncies es produeix doncs el fet contradictori que mentre es consolida i es desenvolupa la Renaixença literària, la llengua catalana és exclosa totalment de l'àmbit oficial. Però malgrat aquestes condicions desfavorables, la Renaixença contribuï sens dubte a mantenir el prestigi social del català, de manera que aquesta llengua no fou abandonada pels parlants, sinó que es mantingué com a llengua pròpia d'ús habitual fins i tot per la burgesia i la intel·lectualitat al Principat i a les Illes.

La Renaixença literària sembla que fou contemplada al principi del període de la Restauració amb curiositat i expectació, tot indentant d'assimilar-la en un concepte ampli de la nacionalitat espanyola. Això es manifesta en ocasió de l'ingrés de Víctor Balaguer a les Reials Acadèmies de la Història de la Llengua els anys 1875 i 1883 respectivament. El discurs de V. Balaguer del 1875 tractava el tema *De la literatura catalana*, on

dóna constància del naixement d'una literatura que no era en llengua «nacional». En la resposta a aquest discurs José Amador de los Ríos, catedràtic de literatura espanyola a la Universitat de Madrid, després de demanar-se si es tracta d'una «evolución natural» o d'una «reconstrucción arqueológica» manifesta que no veu cap incompatibilitat entre aquest renaixement literari i «las leyes fundamentales del genio y de la cultura españolas».

El 1883 V. Balaguer dissertà sobre «El significado e importancia de las literaturas regionales». Segons ell, en la «gran nacionalidad española» hi caben les literatures regionals, ja que la unitat d'Espanya ha d'ésser una unitat plural. La resposta en aquesta ocasió fou a càrrec d'Emilio Castelar, el qual de manera grandiloqüent fa una descripció elogiosa i no gens crítica de la història de la literatura catalana i justifica la seva existència moderna dins la «unidad y variedad» d'Espanya.

Altres literats i intel·lectuals espanyols d'aquest període com Juan Valera i sobretot Marcelino Menéndez y Pelayo seguien inicialment amb simpatia la Renaixença catalana. Però a mesura que aquest moviment es consolidava i eixamplava la seva base social apareixia també el recel i fins l'hostilitat, en relacionar el moviment literari amb el desenvolupament del catalanisme polític. Això és feu palès no solament en la correspondència particular de Valera sinó també en les polèmiques entre Gaspar Núñez de Arce, Valentí Almirall i Joan Mañé i Flaquer, durant els anys 1886 i 1887, i entre Leopoldo Alas i Pompeu Gener el 1894, o en l'estudi de Francisco María Tubino sobre la Renaixença, del 1880. Fins i tot els intel·lectuals més comprensius com Menéndez Pelayo o el P. Francisco Blanco García no passaren d'admetre un compromís cultural, no polític, és a dir, admeteren l'existència de la literatura catalana però no pas la del catalanisme polític, en el qual veien sempre un perill per a la unitat espanyola.

És evident que ni a partir del règim de la Restauració, ni del liberalisme espanyol en general, no podia sorgir cap moviment favorable a la normalització de la llengua catalana més enllà de la manifestació dels jocs florals o d'una tolerància

més o menys gran envers la producció literària en general, perquè es basava en un centralisme rígid i en l'afany d'assolir un Estat unificat tant lingüísticament, a partir sobretot de l'escola, com pel que fa a la legislació i a l'administració, com ho demostra el fet d'haver suprimit els furs bascos i l'intent de supressió de la legislació civil particular, inclosa la catalana. Per aquest motiu el 1881 V. Almirall retregué a V. Balaguer, que intentava harmonitzar el liberalisme espanyol amb el catalanisme: «Lo catalanisme no es l'Espanyolisme, per la senzill raó que les duas paraulas expressan idees distintes... Desenganyí's lo senyor Balaguer... Los espanyolistes aspiren a una pàtria gran, unificada y centralisada...».

Per sort la Renaixença no es limità, almenys al Principat, a esdevenir un moviment exclusivament literari i cultural, sinó que, a partir del federalisme i per obra principalment de V. Almirall, eixamplà el seu camp d'acció fins a desenvolupar un programa d'actuació política per tal de fer front al centralisme del règim.

No és ara el moment de fer una descripció detallada del desenvolupament del catalanisme polític, però sí que hem d'assenyalar que el català fou la llengua preferent d'expressió d'aquest moviment i que les seves reivindicacions recollien explícitament la demanda d'oficialitat de la llengua catalana. Així, el català fou la llengua de la premsa catalanista, a partir de «La Renaixença» (1871) i el «Diari Català» (1879); de les exposicions doctrinals com *Lo catalanisme* de V. Almirall o *La tradició catalana* de Torras i Bages, excepte, naturalment, de les que anaven dirigides a un públic castellà. Quant als documents reivindicatius, en el Missatge a la Reina Regent de 1888, es demanava «que la llengua catalana sia la llengua oficial a Catalunya per a totes les manifestacions de la vida d'aquest poble. Que l'ensenyament a Catalunya sia donada en llengua catalana»; i en les Bases de Manresa de 1892, la base 4a. era dedicada a aquesta qüestió: «La llengua catalana serà la única que ab carácter oficial podrá usarse á Catalunya y en les relaciones d'aquesta regió ab lo Poder central». Aquesta base, defensada per Ramon Picó i Campamar, fou aprovada per unanimitat sense esmena.

A més, el Primer Congrés Catalanista, del 1880, proposà la creació d'una Acadèmia de la Llengua Catalana, a la qual se li encomanava la funció d'establir una normativa lingüística per tal de superar l'inconvenient que comportava la manca de norma ortogràfica i gramatical per a la plena normalització d'ús de la llengua.

Com hem dit anteriorment, la reacció de la classe política i intel·lectual espanyola de la Restauració en general fou d'incomprensió i d'hostilitat envers les reivindicacions catalanistes, considerades «separatistes» i sovint qualificades d'anacròniques o reaccionàries. Fins i tot la llengua catalana era considerada a vegades com a «dialecte», amb connotació pejorativa. Aquesta reacció creà un corrent anticatalanista que influí enormement la història de Catalunya i d'Espanya en el nostre segle i que encara condiciona el procés de normalització de la llengua catalana.

BIBLIOGRAFIA ESSENCIAL

Joan ABELLÓ I JUANPERE: «Actitud d'Antoni Puigblanch enfront de la llengua catalana entre 1811 i 1832, dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. VIII, Història de la llengua (València 1989), 215-225.

Xavier ARBÓS: *La idea de nació en el primer constitucionalisme espanyol* (Barcelona, Curial, 1986).

Francesc FERRER I GIRONÈS: *La persecució política de la llengua catalana*, 5a. ed. (Barcelona, Ed. 62, 1986).

Josep M. FIGUERES: *El Primer Congrés Catalanista i Valentí Almirall. Materials per a l'estudi dels orígens del catalanisme* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985).

J. A. GONZÁLEZ CASANOVA: *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)* (Barcelona, Curial, 1974).

Horst HINA: *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1914-1939* (Barcelona, Península, 1986).

Enric JARDÍ: *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença* (Barcelona, Aedos, 1960).

- Manuel JORBA: *Manuel Milà i Fontanals en la seva època* (Barcelona, Curial, 1984).
- Manuel JORBA: «Actituds davant la llengua en relació amb la Renaixença» dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Montserrat 1983), 127-151.
- Pere MARCET I SALOM: *Història de la llengua catalana*, 2 vol (Barcelona, Teide, 1987).
- Joan MERCADER I RIBA: *Catalunya i l'Imperi napoleònic* (Montserrat 1978).
- Josep MORAN: «Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana», dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. VIII, *Història de la llengua* (València 1989), 659-669.
- Margalida TOMÀS: «Notes sobre la Renaixença i els seus orígens», *Recerques*, IX (1979), 135-153.
- A. ROVIRA I VIRGILE: *Els corrents ideològics de la Renaixença Catalana* (Barcelona, Barcino, 1966).
- A. ROVIRA I VIRGILE: *Resum d'història del catalanisme*, 2a. edic. (Barcelona, La Magrana, 1983).

Procedència dels treballs

1. *Notes sobre la formació de la llengua catalana* «Anuario de Filología». Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona, vol. 10 (1984), 335-346.

2. *Notes sobre la confluència de B i V en català*, «Caplletra», 6 (València 1989), 107-116.

3. *El carrer de Busea. Notes històrico-lingüístiques*, «Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat», XVIII (Barcelona, 1980), 175-183.

4. *L'aparició del català a l'escriptura*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», XIX (= Miscel·lània Joan Bastardas, 2), (Montserrat 1989), 103-141.

5. *Jurament de pau i treva*, «Llengua i Literatura», 5 (1992-93), 147-169.

6. *De la Portella a Castellví de Rosanes*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», XII (= Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit, 4) (Montserrat 1986), 5-12.

7. *La vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Ribagorça*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXXIX (1983-1984), 133-144. Aquest treball consta en origen de dues parts. La primera, de caràcter històric, fou a càrrec d'Ignasi Puig i Ferreté. La segona, que consisteix en l'anàlisi lingüística d'un text ribagorçà antic, és la que aquí es publica de nou.

8. *Un document familiar català del segle XVIII. Transcripció i comentari lingüístic*, «Llengua & Literatura», 2 (Barcelona, 1987), 295-319.

9. *Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana*, «Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986)», vol. VIII. Àrea 7. Història de la llengua (València 1989), 659-669.

10. *La llengua catalana i el règim de la Restauració*, «Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració» (Manresa 1992), 459-461.

Índex

Presentació	7
1. Notes sobre la formació de la llengua catalana . . .	9
2. Notes sobre la confluència de V i B en català. . .	25
3. El carrer de Basea	43
4. L'aparició del català a l'escriptura	55
5. Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell. Transcripció i es- tudi lingüístic	95
6. De la Portella a Castellví de Rosanes	119
7. La Vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Riba- gorça.	129
8. Un document familiar català del segle XVII. Trans- cripció i estudi lingüístic	141
9. Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana	169
10. La llengua catalana i el règim de la Restauració . .	187